

‘De boer die lijdt het meest, door de Haagse landbouwgeest’ : analyse van de standpunten van de Boerenpartij over het Nederlandse landbouwbeleid

An Analysis of the Dutch Farmers' Party's Views on Agricultural Policy

Masterscriptie Faculteit Cultuur- en rechtswetenschappen, Open Universiteit Nederland

Petra Otten

Inhoudelijk begeleider: drs. J.R. Bloembergen-Lukkes
Examinator: dr. F. Inklaar

Juli 2014

Inhoud

1	Inleiding	5
2	Landbouw in Nederland 1945 – 1980.....	14
2.1	Inleiding	14
2.2	Crisisjaren en Tweede Wereldoorlog.....	14
2.3	De periode 1945-1953.....	15
2.4	Vanaf 1954.....	16
2.5	Sicco Mansholt	19
2.6	Conclusie.....	21
3	De Vereniging voor de Bedrijfsvrijheid in de Landbouw en de Boerenpartij 23	
3.1	Inleiding	23
3.2	De Vereniging voor Bedrijfs Vrijheid in de Landbouw	23
3.3	De Boerenpartij.....	25
3.4	Hendrik Koekoek.....	31
4	Reconstructie van de landbouwpolitieke onderwerpen waar de Boerenpartij zich mee bezig hield.....	34
4.1	Inleiding	34
4.2	Verkiezings-, urgentie- en beginselprogramma's volgens <i>De Vrije Boer</i> 34	
4.3	Handelingen van de Tweede Kamer.....	37
4.4	Samenvatting.....	39
5	Analyse van de standpunten van de Boerenpartij over schaalvergroting, ruilverkaveling en structuurbeleid	40
5.1	Inleiding	40
5.2	Structuurbeleid	40
5.3	Standpunten over structuurbeleid in <i>De Vrije Boer</i>	47
5.4	Standpunten over structuurbeleid in de Handelingen van de Tweede Kamer ⁵⁶	
5.5	Conclusie.....	64
6	Analyse van de standpunten van de Boerenpartij over het landbouwprijsbeleid.....	67
6.1	Inleiding	67
6.2	Landbouwprijsbeleid	67

6.3	Standpunten over prijsbeleid in <i>De Vrije Boer</i>	72
6.4	Standpunten over prijsbeleid in de Handelingen van de Tweede Kamer.....	79
6.5	Conclusie.....	84
7	Analyse van het standpunt van de Boerenpartij over het Landbouwschap.....	87
7.1	Inleiding	87
7.2	Het Landbouwschap.....	87
7.3	Standpunten over het Landbouwschap in <i>De Vrije Boer</i>	95
7.4	Standpunten over het Landbouwschap in de Handelingen van de Tweede Kamer	104
7.5	Conclusie.....	108
8	Samenvattende analyse van de standpunten van de Boerenpartij	110
8.1	Inleiding	110
8.2	Kwantitatieve analyse.....	110
8.3	Inhoudelijke analyse	119
8.4	Conclusie.....	126
9	Conclusie	129
	Bronnen	140
	Verantwoording van de afbeeldingen	143
	Bijlage: Inventarisatie van spreekbeurten van de Boerenpartij over landbouwbeleid in de Tweede Kamer.....	144

1 *Inleiding*

In 1958 werd de Boerenpartij opgericht. In een klein artikeltje in *De Vrije Boer* waarin de oprichting wordt aangekondigd, omschrijft oprichter Hendrik Koekoek de partij als volgt:

“Een boerenpartij [...] moet niet worden gezien als een politieke partij maar als een belangengroepering die [...] de taak op zich neemt de boerenstand te verdedigen maar ook [...] niet zal schromen stelling te nemen tegen het dirigistische beleid van deze regering, terwijl deelneming al corrigerend zal werken op bestaande politieke partijen.”¹

Ondanks deze uitspraak ontwikkelde De Boerenpartij zich tot een politieke partij. De partij heeft vanaf de verkiezingen van 1963 tot en met de verkiezingen van 1981 deel uitgemaakt van de Tweede Kamer. Zoals Koekoek in zijn aankondiging al aangaf, heeft de Boerenpartij zich niet alleen bezighouden met landbouwpolitieke onderwerpen. In deze scriptie beperk ik me echter tot de standpunten van de Boerenpartij over landbouwpolitieke onderwerpen en de ontwikkeling in deze standpunten tussen 1958 en 1981. De Boerenpartij heeft als partij duidelijk stelling genomen in dit debat, en is deels specifiek voor deze onderwerpen opgericht. Het onderzoek start in 1958, het jaar waarin de Boerenpartij is opgericht, en eindigt in 1981, wanneer de Boerenpartij bij de Kamerverkiezingen geen zetel meer behaalde.

De probleemstelling van deze scriptie luidt:

Welke ontwikkelingen zijn er te constateren in de standpunten van de Boerenpartij over het landbouwbeleid in de periode 1958 – 1981, zoals weergegeven in De Vrije Boer en vergeleken met de Handelingen van de Tweede Kamer?

Als bronnen voor mijn onderzoek gebruikt ik *De Vrije Boer (DVB)* en de Handelingen van de Tweede Kamer. *DVB* verscheen van 1947 tot 2005 (met een korte onderbreking van 1980 tot en met 1982) en is oorspronkelijk het verenigingsblad van de Landelijke Vereniging van Bedrijfs Vrijheid in de Landbouw (BVL). Na de oprichting van de Boerenpartij in 1958 werd dit blad steeds meer het partijorgaan van deze partij. Vanaf 1960 vermeldt de kop van het blad dan ook “*Waarin opgenomen de mededelingen van de Boeren-Partij*”.

¹ *DVB*, 12-4-1958

‘De boer die lijdt het meest, door de Haagse landbouwgeest’: *analyse van de standpunten van de Boerenpartij over het Nederlandse landbouwbeleid*

Centrale figuur binnen zowel de BVL als de Boerenpartij was Hendrik Koekoek (1912-1987).

Doordat *De Vrije Boer* zowel het verenigingsblad van de BVL was als het partijblad van de Boerenpartij is het echter niet altijd duidelijk of een artikel het standpunt weergeeft van de BVL of van de Boerenpartij. Een extra complicatie hierbij is dat Hendrik Koekoek meerdere functies tegelijk vervulde. Hij was gelijktijdig zowel partijleider van de Boerenpartij, voorzitter van de BVL als eindredacteur van *De Vrije Boer*. Dit maakt het lastig om te bepalen wanneer een artikel in *De Vrije Boer* het standpunt weergeeft van de BVL of van de Boerenpartij.

Dit betekent dat er een tweede bron nodig is om te kunnen bepalen welke artikelen in *De Vrije Boer* gezien kunnen worden gezien als een uiting van een standpunt dat (ook) binnen de Boerenpartij wordt gehuldigd. In het beginselprogramma en de verkiezingsprogramma's van de Boerenpartij worden wel enkele van deze onderwerpen genoemd, maar in de praktijk heeft de partij ook over andere landbouwpolieke onderwerpen een standpunt ingenomen. De Handelingen van de Tweede Kamer bieden hier uitkomst.

Tijdens het vooronderzoek voor deze scriptie heb ik de Handelingen van de Tweede Kamer en *De Vrije Boer* al globaal onderzocht om te bepalen met welke landbouwpolieke onderwerpen de Boerenpartij zich vooral heeft beziggehouden. Dat waren in de eerste plaats schaalvergroting, ruilverkaveling en structuurbeleid. Schaalvergroting en ruilverkaveling maken deel uit van het structuurbeleid. Daarnaast hield de Boerenpartij zich bezig met het prijsbeleid en het Landbouwschap. Om die reden zal ik in deze scriptie deze drie onderwerpen onderzoeken.

De Vrije Boer analyseer ik vanaf 1958, het moment van oprichting van de Boerenpartij, tot en met 1979, toen (tijdelijk) het laatste nummer verscheen. De uitgave van *De Vrije Boer* werd in 1983 hervat, maar dat valt buiten de tijdafbakening van mijn onderzoek. De Handelingen van de Tweede Kamer analyseer ik vanaf 1963, toen de Boerenpartij voor het eerst zetels in de Tweede Kamer kreeg, tot en met 1981, het jaar waarin de Boerenpartij uit de Tweede Kamer verdween. 1981 is dan ook het einde van mijn onderzoeksperiode. Behalve een vergelijkende analyse van de inhoudelijke standpunten bepaal ik ook of er in de loop van de tijd veranderingen zijn opgetreden in de hoeveelheid aandacht die de partij besteedde aan de verschillende onderwerpen door de tijd.

De historiografie over de Boerenpartij is vrij beperkt. Over de Boerenpartij schrijft het *Repertorium kleine politieke partijen 1918-1967* van het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis:

“Ondanks de relatief goede scores die de Boerenpartij in de jaren zestig en vroege jaren zeventig wist te behalen, is er betrekkelijk weinig over de partij geschreven. Het voornaamste werk is Nooij. De voornaamste primaire bron is het blad *De Vrije Boer*. Gegevens over de (aanwezigheid van) het partijarchief ontbreken vooralsnog.”²

Het genoemde werk van A. Nooij (de dissertatie *De Boerenpartij: desoriëntatie en radikalisme onder de boeren*, 1969) is een sociologische studie uitgevoerd in de periode 1965-1967, waarin Nooij een verklaring zoekt voor de gevoelens van sympathie die een deel van de boeren hadden voor de Boerenpartij. Het is niet een studie naar de Boerenpartij zelf.

In 2008 schreef K. Vossen een artikel met de titel “De andere jaren zestig: opkomst van de Boerenpartij (1963-1967)”. Nooij beperkte zich bij zijn onderzoek tot uitsluitend de mening van boeren over de Boerenpartij. Vossen constateert dat relatief veel kiezers uit de steden bij de verkiezingen van 1963 en 1967 op de Boerenpartij gestemd hebben en hij gaat op zoek naar een verklaring voor het succes van de Boerenpartij bij deze verkiezingen. Hij verklaart dit succes door de Boerenpartij te plaatsen in het bredere kader van rechts-populistische partijen in de jaren zestig, die tot bloei konden komen door verzet tegen maatschappelijke veranderingen. Vossen onderzoekt echter niet de standpunten van de Boerenpartij.

In 2012 verscheen *100 jaar boer Koekoek* van I. Terluin. In dit boek wil Terluin het volgens haar eenzijdige beeld in de media van de Boerenpartij als ‘zooitje ongeregeld’ en van Koekoek als een ‘eigenaardige boerensnuitser’ nuanceren.³ Een van haar bronnen wordt gevormd door de jaargangen 1966 tot 2005 van *De Vrije Boer*. De jaargangen 1958-1965 heeft ze niet bestudeerd, omdat zij niet wist dat deze nog beschikbaar waren. Daarnaast heeft ze onder meer gebruik gemaakt van orale geschiedenis. Zij heeft een aantal mensen dat destijds bij de Boerenpartij betrokken was geïnterviewd en deze interviews vormen een deel van haar bronmateriaal. Haar voornaamste onderzoeksobject was echter Hendrik Koekoek en niet de Boerenpartij.

² <http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/KPP/PartijDetail?Id=23>, geraadpleegd op 12 juni 2012.

³ Terluin 2012, 5.

Al in 1962 publiceerde A. Houttuyn Pieper een sociologische studie naar de aanhang van de BVL. Hij gaat er van uit dat de leden van de BVL en hun huisgenoten bij de Provinciale Statenverkiezingen op de Boerenpartij gestemd hebben.⁴ Daarom is wat hij over deze groep zegt met enige voorzichtigheid van toepassing op een deel van de aanhang van de Boerenpartij.

Het succes van Koekoek en zijn Boerenpartij in 1966 genereerde veel aandacht voor deze partij en leidde ook tot maatschappelijke discussie over de motieven van Koekoek. Het leidde tot het verschijnen van een viertal boekjes, die bij elkaar een illustratie vormen van het debat tussen voor- en tegenstanders van de Boerenpartij. Ten eerste was er het boekje *Boer Koekoek* van K. Baartmans (pseudoniem voor Pieter van Amelrooy en Charles Buys). Baartmans wilde een beeld geven van het leven en opvattingen van Hendrik Koekoek, waarbij hij zich zou onthouden van het geven van zijn eigen mening. Koekoek zou, naar eigen zeggen, correctierecht hebben op dit boek, maar kreeg de drukproeven veel te laat aangeleverd. Via de rechter probeerde hij nog tevergeefs publicatie van het boekje te voorkomen. Vervolgens besloot hij tot publicatie van een boekje waarin de tekst van Baartmans integraal en zonder toestemming van de auteur opgenomen was, voorzien van zijn eigen commentaar: *Commentaar van Koekoek op het boekje....*

Eveneens in 1966 verscheen *Koekoek kan ons nog meer vertell'n* onder redactie van B. van Dienst. In dit kritische boekje wilde Van Dienst onderzoeken of de vergelijkingen die door tegenstanders getrokken werden tussen Koekoek en NSB-leider Mussert terecht waren. Van Dienst stelde in de inleiding dat men Koekoek niet mag negeren zoals te lang met Mussert en Hitler was gedaan⁵. Dit geeft de stellingname van Van Dienst goed weer.

Een vierde boek dat ook in 1966 verscheen is *De Boerenpartij : een politieke verkenning* door ir. W. Stam. Stam was op het moment van schrijven lid van de Boerenpartij. Hij plaatste de Boerenpartij in de context van de door hem gesignaleerde 'politieke apathie' in Nederland. Volgens hem is deze apathie door de Boerenpartij doorbroken en hij ziet de Boerenpartij dan ook als voorloper van nieuwe partijen die 'werkelijk uitdrukking geven[d] aan datgene wat onder het Nederlandse volk leeft'.⁶

⁴ Houttuyn Pieper 1962, 451.

⁵ Van Dienst 1966, 8.

⁶ Stam 1966, 56.

De geschiedenis van de Boerenpartij is deels verbonden met de landbouwgeschiedenis in deze periode. Over de landbouwgeschiedenis als geheel, maar ook over de onderdelen van het Nederlandse landbouwbeleid waar de Boerenpartij zich tegen verzette, is veel geschreven. De Nederlandse landbouwgeschiedenis wordt onder meer beschreven in *Boeren in Nederland* (2008) van Jan Bieleman. In het laatste deel van dit boek, 'Boeren wordt agribusiness' beschrijft hij de periode 1950-2000. Min of meer vergelijkbaar, maar dan met als invalshoek de landbouwtechniek, is het deel *Landbouw en voeding* (2000) in de reeks *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw*. Het gedeelte over landbouw stond onder redactie van dezelfde Jan Bieleman.

Over het Landbouwschap verscheen in 2005 een studie van E.J. Krajenbrink onder de titel *Het landbouwschap: 'zelfgedragen verantwoordelijkheid' in de land- en tuinbouw 1945-2001*.

Over het structuurbeleid van de Nederlandse overheid zijn een aantal studies verschenen, waaronder *De maakbare boer* (2005) van E.H. Karel over streekverbetering en *Kneedbaar landschap kneedbaar volk* (2000) van G. Andela over ruilverkaveling. Eveneens over het landbouwstructuurbeleid gaat de dissertatie *Structuur in beweging* (1990) van A. van den Brink. Deze studies hielden zich vooral bezig met het landbouwbeleid dat gericht was op schaalvergroting, productiviteitsstijging en hogere rendementen. In een aantal van deze studies wordt wel aandacht besteed aan de Boerenpartij, maar altijd zeer summier. Deze studies zal ik in mijn scriptie gebruiken om de ontwikkeling in de standpunten van de Boerenpartij in de context van het Nederlandse landbouwbeleid te zetten.

Het onderzoek sluit aan bij het dissertatieonderzoek van J.R. Bloembergen-Lukkes, waarin de keuzes van het gemeentebestuur in het moderniseringsproces van de gemeente Ede in de periode 1945-1995 centraal staan. Dit onderzoek is onderdeel van het onderzoeksgebied modernisering, één van de onderzoeksgebieden van de faculteit Rechts- en cultuurwetenschappen van de Open Universiteit. De Boerenpartij werd in de jaren zestig de op één na grootste partij in de gemeente Ede en wist met haar landbouwpolitiek duidelijk stemmen te trekken. Kennis over de ontwikkeling van de standpunten van de partij geeft inzicht in de opstelling van deze partij in de lokale politiek.

Aansluitend bij het genoemde onderzoeksgebied modernisering wil ik in deze scriptie tevens bepalen in hoeverre de standpunten van de Boerenpartij passen

binnen het moderniseringsproces in Nederland. De door mij onderzochte periode (1958-1981) valt grotendeels samen met wat Kees Schuyt en Ed Taverne in *1950 : Welvaart in zwart-wit* 'de lange jaren vijftig' noemen, waarmee ze specifiek doelen op de periode 1948-1973. Ze plaatsen de ontwikkelingen binnen wat Jan Luiten van Zanden 'de lange twintigste eeuw' noemt, maar ze zien een versnelling in de periode 1948-1973 doordat al eerder opgestarte processen geïntensiveerd worden. Belangrijke metaforen volgens Schuyt en Taverne voor de naoorlogse modernisering zijn zuivering en ordening. Zuivering ging uit van de gedachte zich als natie te vernieuwen en zich tegelijkertijd te ontdoen van alles wat dat tegen zou kunnen houden. Ordening was de wens van de beleidsmakers om de modernisering planmatig te laten verlopen. In dat verband wordt ook wel gesproken over beheerste modernisering. Dat betekent volgens Schuyt en Taverne echter niet dat de modernisering ook daadwerkelijk planmatig is verlopen, er werd vooral veel over gesproken maar de praktijk bleek vaak weerbarstiger. Over het algemeen was er in de Nederlandse samenleving wel een consensus over de doeleinden van de modernisering, maar was er veel discussie over de wijze waarop deze doeleinden behaald moesten worden. Dit wordt ook wel aangeduid als 'betwiste modernisering'.⁷

Schuyt en Taverne gaan in hun boek uit van drie hypothesen over modernisering. Als eerste noemen ze de mathematisering van de samenleving. De naoorlogse Nederlandse samenleving werd in toenemende mate vormgegeven door een 'besluitvormingselite' die op basis van 'deskundigheid, professionaliteit en wetenschappelijkheid' consensus heeft bereikt over tal van beleidsmatige zaken. De tweede hypothese is de 'verruiming van het gezichtsveld'. Onder meer door het toenemende autobezit, de verbetering van het wegennet in Nederland en de opkomst van de televisie kreeg de sociale, fysieke en culturele mobiliteit van de bevolking een enorme impuls. De derde hypothese is de articulatie van de sociaalgeografische verschillen. De modernisering vanaf de jaren vijftig zorgde niet voor een standaardisering van Nederland, maar juist dat de al aanwezige sociaalgeografische verschillen meer benadrukt werden. De modernisering vertrok zich binnen verschillende groepen en regio's in verschillende tempo's. Met name de geïsoleerde

⁷ Schuyt 2000, 24-27.

plattelandsgemeenschappen in het oosten en noorden van het land bleven in ontwikkeling achter bij de rest van Nederland.⁸

H. van der Loo en W. van Reijen koppelen in hun studie '*Modernisering als concept*' geen specifieke periode aan hun definitie van modernisering, maar vermelden alleen dat het om lange-termijn veranderingen gaat. Zij hanteren een brede definitie van modernisering:

"Modernisering duidt op een complex van onderling samenhangende structurele, culturele, psychische en fysische veranderingen dat zich de afgelopen eeuwen heeft uitgekristalliseerd en aldus de wereld waarin wij leven heeft gevormd en nog steeds in een bepaalde richting stuwt."⁹

Van der Loo en Van Reijen karakteriseren modernisering als een samenspel tussen vier factoren: differentiatie, rationalisering, individualisering en domesticering. Differentiatie wordt door hen beschreven als 'een splitsing van een oorspronkelijk homogeen geheel in delen met een eigen karakter en samenstelling'. Rationaliseren is het 'ordenen van de werkelijkheid met de bedoeling haar voorspelbaar en beheersbaar te maken'. Individualisering is het losraken van het individu van de collectiviteit, waardoor de betekenis van het individu toeneemt. Domesticering tot slot, 'heeft betrekking op de mate waarin individuen zich hebben kunnen onttrekken aan hun biologische beperkingen'. Het kenmerk hiervan is een vergaande beheersing van biologische en natuurlijke processen.¹⁰

Schot et al. kiezen in het eerste deel van de reeks *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw* voor de invalshoek van de rol van de voortschrijdende techniek in, zoals de titel al aangeeft, de twintigste eeuw. Zij noemen een sterk geloof in de maakbare samenleving een belangrijk onderdeel van het moderniseringsproces. Er was in deze periode sprake van wat Schot een 'bont gezelschap aan moderniseerders' noemt, die met behulp van wetenschap en techniek de economie en samenleving vorm probeerden te geven. Schot noemt dit 'reflexieve modernisering'. Er ontstond steeds meer twijfel over de rol van de techniek en over de maakbaarheid van de samenleving. Vanaf de jaren zestig werd het steeds meer duidelijk dat techniek niet alleen zorgde voor vooruitgang,

⁸ Schuyt 2000, 53-56.

⁹ Van der Loo 1990, 11.

¹⁰ Van der Loo 1990, 30-32.

maar ook voor onder meer milieuproblemen.¹¹ Van de Loo en Van Reijen vragen aandacht voor de paradoxen in het moderniseringsproces. Daarnaast laten ze zien dat ontwikkelingen soms tegenstrijdige uitkomsten hebben. Een studie naar de standpunten van de Boerenpartij biedt de mogelijkheid om te onderzoeken in hoeverre de door Van de Loo en Van Reijen beschreven verschijnselen ook hier in te herkennen zijn.

Het doel van mijn scriptie is een bijdrage te leveren aan een bredere beeldvorming over de Boerenpartij met als focus de standpunten van de Boerenpartij over het landbouwbeleid en dit te plaatsen in de bredere context van de naoorlogse modernisering in Nederland.

In hoofdstuk 2 schets ik een beeld van de Nederlandse landbouw na de Tweede Wereldoorlog, als achtergrond van het landbouwbeleid en van de omgeving waar de Boerenpartij in opereerde. In hoofdstuk 3 beschrijf ik kort de geschiedenis van de Vereniging voor Bedrijfsvrijheid in de Landbouw, waar de Boerenpartij uit is voortgekomen, en van de Boerenpartij. In hoofdstuk 4 presenteer ik aan de hand van de verkiezings-, urgentie- en beginselprogramma's van de Boerenpartij en van de Handelingen van de Tweede Kamer een inventarisatie van de landbouwpolitieke onderwerpen waarmee de Boerenpartij zich heeft bezig gehouden. In hoofdstuk 5 tot en met 7 wordt ingegaan op de drie landbouwpolitieke onderwerpen die de Boerenpartij het meeste hebben beziggehouden: structuurbeleid, prijs- en inkomensbeleid en het Landbouwschap. Ieder van deze hoofdstukken bevat eerst een algemene inleiding op het onderwerp, vervolgens een analyse van de standpunten over dit onderwerp in *De Vrije Boer* en tot slot een analyse van de standpunten over hetzelfde onderwerp in de Handelingen van de Tweede Kamer. In hoofdstuk 8 geef ik een samenvattende analyse van de standpunten van de Boerenpartij over de landbouwpolitieke onderwerpen, in zowel kwantitatief als inhoudelijk opzicht.

Het citaat uit de titel van deze scriptie ('De boer die lijdt het meest, door de Haagse Landbouwgeest') is ontleend aan de kop van een ingezonden brief in *DVB* van 18 januari 1964. Schrijver van de brief was ene H.S. te H.

¹¹ Betwiste 1998, 19-20.

**DE BOER DIE LIJDT HET MEEST,
DOOR DE HAAGSE LANDBOUWGEEST.**

Nochtans ploegt de boer voort, al zijn de voren niet zo recht, het gaat nog. Maar éénmaal ligt de ploeg er uit, alhoewel dat niet aan de boer zal liggen. Het komt door die mensen, die het heft in handen hebben, tenminste dat menen ze, want hij glijdt er langzaam uit. Wij als boeren vernemen dat, maar degenen in Den Haag niet of willen dat niet. Want het gaat zo mooi. Zij boven water en de boer er onder. Maar het schijnt dat de boer een beetje boven komt. Laat het nu geen beetje blijven en niet in troebel water blijven modderen, maar wij boeren moeten zorgen dat het glashelder wordt. Want ze zijn in Den Haag glashard. Laten wij als boeren schouder aan schouder staan en niet kijken naar richtingen. Maar alleen als boer die op Gods akker werkt en mag werken, maar diezelfde boer wordt weggewerkt door de mensen die zelf achter schot staan. Zij zullen nog eens jammeren om de boer die weg is, die intensief heeft meegewerkt om Nederland na de oorlog weer op te bouwen, maar nu geen bestaan meer heeft omdat hem dat onmogelijk wordt gemaakt.

(Een onder water levende boer, die graag een beetje boven wil komen.)

H. S. te H.

Afb. 1: Ingezonden brief 'De boer die lijdt het meest...' in DVB 18-1-1964

2 Landbouw in Nederland 1945 – 1980

2.1 Inleiding

Om de landbouwpolitiek waar de Boerenpartij tegen ageerde beter te kunnen begrijpen, is het van belang te weten wat er speelde in de Nederlandse landbouw in de periode vanaf de Tweede Wereldoorlog. Daarom schets ik in dit hoofdstuk kort de geschiedenis van de landbouw in Nederland in deze periode. De nadruk daarbij zal liggen op de periode vanaf 1945, maar sommige ontwikkelingen hebben zich al voor de Tweede Wereldoorlog ingezet, dus waar relevant noem ik ook deze ontwikkelingen kort.

2.2 Crisisjaren en Tweede Wereldoorlog

Na een aanvankelijke hoogconjunctuur in de landbouw na de Eerste Wereldoorlog kwam de Nederlandse landbouw al gauw in de problemen. Dit werd veroorzaakt door overproductie van graan uit de Verenigde Staten en Canada, en van boter uit Australië en Nieuw-Zeeland. Daarnaast viel door de economische crisis in met name Duitsland en Groot-Brittannië een deel van de Nederlandse landbouwexport weg. De inkomens van de Nederlandse landbouwers daalden dramatisch. De overheid hield aanvankelijk vast aan een politiek van niet ingrijpen, maar toen de situatie in het begin van de jaren dertig zeer kritiek was geworden, kondigde zij een aantal landbouwwetten af, die in 1933 werden gebundeld in de 'Landbouw-crisiswet'.¹² Deze wet voorzag in (financiële) steun, productiebeperking en maakte kwaliteitsverbetering van de landbouwproducten mogelijk. De Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst werd belast met de uitvoering van de wet.¹³

Speciaal aandachtspunt vormden de kleine boerenbedrijven. Deze waren vooral het gevolg van de introductie vanaf het einde van de negentiende eeuw van kunstmest, krachtvoer en coöperaties. Hierdoor ontstonden nieuwe bestaansmogelijkheden voor vooral landarbeiders om op een relatief kleine oppervlakte een eigen bedrijfje te beginnen. De opheffing van de markegronden en de ontginning van woeste gronden stimuleerden de ontwikkeling van nieuwe, kleine bedrijven.¹⁴ De productiviteit van deze kleine bedrijven was echter laag en zij werden in de crisisjaren extra zwaar getroffen door de teeltbeperkende

¹² Bieleman 2008, 290-293.

¹³ Andela 2000, 34.

¹⁴ Andela 2000, 34.

maatregelen. Dit was aanleiding om in 1937 de 'Dienst voor de Kleine Boerenbedrijven' op te richten.¹⁵

Tijdens de Tweede Wereldoorlog moest de overheid haar beleid ombuigen om de overgang van een overschotten-economie naar een schaarste-economie op te vangen. De overheid ontwikkelde maatregelen om de voeding van de bevolking kwantitatief op peil te houden door de productie van meer koolhydraten te stimuleren ten koste van de productie van vetten en eiwitten. Dit betekende dat de varkens- en pluimveestapel werd ingekrompen en het aardappel- en graanareaal werd uitgebreid. Het omzetten van grasland in bouwland ('scheuring') werd gestimuleerd. In de laatste jaren van de Tweede Wereldoorlog nam de landbouwproductie af door een tekort aan arbeidskrachten, paarden, onderdelen en brandstof voor landbouwmachines.¹⁶

2.3 De periode 1945-1953

Na de Tweede Wereldoorlog onderging de landbouw in Nederland een drastische metamorfose. Het regeringsbeleid kort na de Tweede Wereldoorlog bestond uit twee elementen: een herstel dat direct voortkwam uit de oorlogsomstandigheden en een beleid gericht op de langere termijn voor een meer structurele verandering van de sector.¹⁷

De Nederlandse landbouw was gehavend uit de Tweede Wereldoorlog gekomen. Zo'n 15.000 boerderijen waren vernietigd of zwaar beschadigd; een aanzienlijk deel van de veestapel was verloren gegaan; veel wagens, karren en werktuigen waren verdwenen. De kassen van de glastuinbouw waren zwaar beschadigd en een deel van de landbouwgrond was geïnundeerd met zout water. Al direct na de oorlog werd het herstel voortvarend ter hand genomen en al in 1950 werden de laatste distributiemaatregelen voor grondstoffen voor de landbouw gestopt. Het landbouwbeleid van voor de Tweede Wereldoorlog dat was gericht op coaching en rationalisatie, werd na de oorlog weer opgepakt. De Landbouwvoorlichtingsdienst werd fors uitgebreid.¹⁸ Onder leiding van landbouwminister Sicco Mansholt (minister van 1945-1958) werd er ingezet op een ingrijpende modernisering van de landbouw. Sleutelwoorden hierbij waren

¹⁵ Bieleman 2000, 293.

¹⁶ Bieleman 2008, 295-296.

¹⁷ Andela 2000, 30.

¹⁸ Bieleman 2008, 461.

onder meer productieverhoging, kostprijsverlaging en het stimuleren van voorlichting, ruilverkaveling en onderwijs.¹⁹

Speciale aandacht ging uit naar de kleine bedrijven. Daar zorgde de te kleine oppervlakte cultuurgrond per arbeider ervoor dat er een arbeidsoverschot was waardoor het gezinsinkomen gedrukt werd. Dit speelde met name bij de kleine, gemengde bedrijfjes op de zandgebieden.²⁰ Behalve een arbeidsoverschot hadden ook met name de kleine bedrijven last van de gevolgen van de sterk dalende wereldmarktprijzen en het verdwijnen van de voedselschaarste. Om de productiviteit te verhogen, moesten de bedrijven mechaniseren, maar de kleine bedrijven konden de investeringen hiervoor niet opbrengen. Mansholt zag de oplossing voor de kleine boerenbedrijven in het stimuleren van werkgelegenheid buiten het boerenbedrijf, dus industrialisering van het platteland, en het stimuleren van emigratie. Om verdere groei van het aantal kleine bedrijven door splitsing te voorkomen werd in 1953 de Wet Vervreemding Landbouwgronden van kracht.²¹

Het Borgstellingsfonds, een uitvloeisel van de Marshallhulp, zorgde er vanaf 1951 voor dat boeren en tuinders met weinig eigen financiële middelen in machines en gebouwen konden investeren. Dat leidde onder meer tot een explosieve toename van tractoren, ter vervanging van de landbouwpaarden.²² In de veehouderij zorgde de introductie van de melkmachine niet alleen voor een productieverhoging, maar het was ook een katalysator voor verdere innovaties, zoals nieuwe stallen en nieuwe melkopslag en –transportsystemen.²³

De intensivering van de landbouw kwam vooral tot uitdrukking in het snel stijgende gebruik van kunstmest, krachtvoer en chemische middelen voor de gewasbescherming.²⁴

2.4 Vanaf 1954

Mansholt was geen voorstander van gedwongen sanering van onrendabele bedrijven, maar zijn opvolger, Anne Vondeling (minister van Landbouw in 1958), was van mening dat de problemen in de landbouw alleen opgelost konden worden door een verhoging van de productiestructuur gekoppeld aan een sanering van de landbouw. Onrendabele bedrijven moesten wijken voor

¹⁹ Andela 2000, 37.

²⁰ Bieleman 2008, 462.

²¹ Andela 2000, 38-39.

²² Bieleman 2008, 462-465.

²³ Bieleman 2000, 229.

²⁴ Bieleman 2008, 466-467.

gezinsbedrijven met ontwikkelingsmogelijkheden. Dit saneringsbeleid werd verder uitgewerkt door latere kabinetten. In 1963 werd de Stichting Ontwikkelings- en Saneringsfonds opgericht, dat steun bood aan bedrijven die wilden moderniseren. De saneringskant van het fonds bood de mogelijkheid van bedrijfsbeëindiging voor oudere boeren met een laag jaarinkomen.²⁵

Door de algemene stijging van de loonkosten, stegen ook de kosten van de loonarbeid in de landbouw. Maar tegelijkertijd stegen de prijzen van landbouwproducten niet of nauwelijks. Om het inkomen op peil te houden, moesten boeren meer gaan produceren. Het inhuren van arbeidskrachten werd niet alleen steeds duurder, arbeid werd ook schaarser doordat de vraag naar arbeid vanuit onder meer industrie toenam. Werd voor de Tweede Wereldoorlog nog ingezet op *land-saving*-technologieën, na 1963 zou het accent steeds meer op *labour-saving*-technologieën komen te liggen. De productiviteit per eenheid arbeid moest vergroot worden, waarbij nog steeds de grondproductiviteit zo hoog mogelijk moest zijn. Dit leidde tot een proces van mechanisatie, intensivering, specialisatie, rationalisatie en schaalvergroting.²⁶

De toenemende specialisatie in de landbouw zorgde er voor dat de 'etagebedrijven' in de landbouw (bedrijven die gericht waren op de productie van zowel melk, varkens als eieren) steeds meer plaats gingen maken voor gespecialiseerde melkveehouderijen, varkensboeren en kippenboeren. De rationalisatie en schaalvergroting vormden een onderdeel van het door de overheid gevoerde structuurbeleid.²⁷ Bieleman definieert structuurbeleid als volgt: "Structuurbeleid was met name gericht op een rationalisatie van de landbouw door een, vanuit het oogpunt van een hogere arbeidsproductiviteit, meer efficiënte combinatie productiefactoren ondernemerschap, arbeid, grond en kapitaal."²⁸ Een belangrijk hulpmiddel hierbij was de cultuurtechniek, zoals afwatering, ontwatering, grondverbetering en ruilverkaveling. Met hoge subsidies stimuleerde de overheid een rationele landinrichting.²⁹ Op het structuurbeleid kom ik nog uitgebreid terug in hoofdstuk 5.

²⁵ Andela 2000, 40-1.

²⁶ Bieleman 2008, 462-465.

²⁷ Bieleman 2008, 466-467.

²⁸ Bieleman 2000, 19.

²⁹ Bieleman 2000, 228.

Vanouds waren er op het platteland drie standsorganisaties of CLO's en de landarbeidersbonden actief. Regelmatig werd overlegd over een onderlinge samenwerking. Dit leidde tot de oprichting van de Stichting van de Landbouw in 1945 waarin standsorganisaties (werkgevers) en landarbeidersbonden (werknemers) samenwerkten. In 1954 kreeg deze Stichting een wettelijke basis en werd deze omgevormd tot het Landbouwschap.³⁰ In hoofdstuk 7 ga ik nader in op het ontstaan en de functie van het Landbouwschap en het verzet van de Boerenpartij hier tegen.

Bij de spectaculaire technische ontwikkelingen van na 1950 speelde het OVO-drieluik een belangrijke rol: de informele samenwerking tussen onderzoek, voorlichting en onderwijs, losjes geregisseerd vanuit het ministerie van Landbouw. Het bedrijfsleven speelde echter ook een belangrijke rol als innovator en als leverancier van nieuwe technologieën.³¹ In *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw* signaleert Bieleman dan ook: “Een van de meest in het oog springende lijnen in de ontwikkeling van de landbouw sindsdien [= sinds 1890] was namelijk de verregaande verwetenschappelijking van deze kennis”. Met “deze kennis” bedoelt hij de ervaringskennis van boeren.³²

In de loop van de jaren vijftig richtte het Nederlandse overheidsbeleid zich steeds meer op het bevorderen van de landbouwexport en het garanderen van een redelijke levensstandaard voor de mensen die in de landbouw werkzaam waren. Met het verdrag van Rome in 1958, en dus het ontstaan van Europese Economische Gemeenschap, kreeg dit beleid een Europese dimensie.³³ Het artikel over landbouw in dit verdrag stelde dat het doel van het Europese landbouwbeleid was om de landbouwproductiviteit te laten toenemen door technologische ontwikkelingen te promoten, door het rationaliseren van de agrarische productie en de productiefactor arbeid zo optimaal mogelijk in te zetten. Daarnaast moest er een redelijke levensstandaard komen voor de agrarische bevolking door de inkomsten per persoon werkzaam in de landbouw

³⁰ Bieleman 2008, 471-472, oprichtingsjaar Stichting voor de Landbouw afkomstig uit Louwes 1980, 227.

³¹ Bieleman 2008, 473.

³² Bieleman 2000, 16-17.

³³ Bieleman 2008, 474-475.

te verhogen. Bij dit alles moesten de prijzen van landbouwproducten voor de consumenten redelijk blijven.³⁴

In de jaren zestig steeg de groei van de landbouwproductie sneller dan de vraag. Dit leidde tot overschotten en hoge kosten. Dit probleem werd in eerste instantie gezien als een nationale aangelegenheid. Pas in 1968 kwam Mansholt, inmiddels Landbouwcommissaris bij de EEG, met een voorstel voor een structuurpolitiek op Europese schaal in het rapport *Memorandum inzake de hervorming van de landbouw in de Europese Gemeenschap*. Dit rapport werd bekend onder de naam Plan Mansholt. Aanvankelijk ging dit plan uit van het einde van het gezinsbedrijf als productie-eenheid. Gezonde, levensvatbare boerenbedrijven moesten gestimuleerd worden, de overige (vaak kleine) bedrijven moesten worden beëindigd. Dit leidde tot heftige protesten onder dat deel van de boeren wiens bestaan door de voorgestelde maatregelen onzeker werd.

Op nationaal niveau werden de landbouwoverschotten steeds meer als een gegeven geaccepteerd en richtte het overheidsbeleid zich vooral op productievergroting en exportstimulering om de boereninkomens op peil te houden. Het gevolg was dat de landbouwoverschotten steeds groter werden.

Voor de zuivel leidde dit in 1984 tot de invoering van een 'melkquotum'.³⁵

De technische en organisatorische vernieuwingen in de landbouw leidden met name tot een grote uittocht van mensen die in de landbouw werkzaam waren.

Eerst waren het de landarbeiders, vervolgens de boerenzoons en tot slot na 1960 ook de eigenaren van (te) kleine boerenbedrijven. Het aantal bedrijven met varkens daalde van ongeveer 28.000 in 1950 tot minder dan 5000 in 1980. Het aantal rundveebedrijven daalde in dezelfde periode van 22.000 tot iets onder de 10.000.³⁶

2.5 Sicco Mansholt

Sicco Mansholt heeft in de periode van 1945 tot 1973 een belangrijke rol gespeeld bij het landbouwbeleid. Hij werd geboren op 13 september 1908 op een groot Gronings akkerbouwbedrijf. Hij studeerde aan de Middelbare Koloniale Landbouwschool in Deventer, waarna hij enkele jaren op Java werkte. In 1937 begon Mansholt zijn eigen akkerbouwbedrijf in de zojuist drooggelegde Wieringermeerpolder. In de Tweede Wereldoorlog hield hij zich binnen het verzet

³⁴ Meester 2011, 36.

³⁵ Bieleman 2008, 476-478.

³⁶ Bieleman 2008, 479-480.

bezig met de aanvoer en verspreiding van landbouwproducten. In juni 1945 werd hij gevraagd voor de verantwoordelijke post van Minister van Voedselvoorziening, mede op grond van de organisatorische kwaliteiten die hij had laten zien in het verzet in de Tweede Wereldoorlog. In 1946 werd Mansholt lid van de Partij van de Arbeid (PvdA). Tot 1958 heeft hij in verschillende kabinetten de post van Minister van Landbouw en Voedselvoorziening bekleed. In nauw overleg met de Stichting voor de Landbouw en later het Landbouwschap stelde hij het landbouwbeleid vast. Centraal hierbij stonden gegarandeerde minimumprijzen voor de belangrijkste landbouwproducten. Daarnaast werd geld gestoken in onderzoek en onderwijs om de productiviteit van de landbouw te verbeteren. Mansholt had een sociaal beeld van het boerenbestaan: de boer op het goed geleide, economisch verantwoorde bedrijf had volgens hem recht op bestaanszekerheid, vakantie en culturele ontplooiing, zoals elke andere beroepsgroep.

Afb. 2: Sicco Mansholt in 1974

In de jaren vijftig dreigde het landbouwbeleid van Mansholt vast te lopen omdat steeds meer landen protectionistische maatregelen namen voor hun landbouwproducten. Mansholt zag de oplossing in een gemeenschappelijke Europese markt. In de nieuw opgerichte EEG kreeg Mansholt in 1958 de portefeuille van Landbouw, waarbij hij zich richtte op de vorming van een

gemeenschappelijke markt. In de loop van de jaren zestig werd duidelijk dat door de te hoge Europese landbouwprijzen de overproductie sterk was toegenomen. Zijn beoogde oplossing beschreef Mansholt in het *Memorandum inzake de hervorming van de landbouw in de Europese Economische Gemeenschap*. Het plan riep veel weerstand op met name onder de boeren. Uiteindelijk werd in 1971 een sterk gereduceerde versie van het plan aangenomen.

Onder meer door de sterke protesten van de boeren, die vaak op zijn persoon gericht waren, en na het lezen van het concept van het rapport *The Limits to Growth* in 1971 (bekend geworden als het rapport van de Club van Rome) verlegde Mansholt zijn koers. Hij zette in op de nulgroei en zocht naar oplossingen voor de groeiende tegenstellingen tussen het rijke Noorden en het arme Zuiden, voor milieuvervuiling en voor de uitputting van grondstoffen. Mansholt ging in 1973 met pensioen. Hij overleed op 26 juni 1995.³⁷

2.6 Conclusie

Bieleman vat de periode van de Nederlandse landbouw na de Tweede Wereldoorlog samen onder de noemer 'mechanisatie, intensivering, specialisatie, rationalisatie en schaalvergroting'³⁸. De Nederlandse regering speelde een actieve rol bij de totstandkoming hiervan, maar ook het OVO-drieluik (de samenwerking van onderwijs, voorlichting en onderzoek, onder regie van de overheid) speelde hier een belangrijke rol bij. In deze periode nam het aantal mensen dat in de landbouw werkzaam was, evenals het aantal landbouwbedrijven, sterk af. De landbouwproductie vertoonde een sterke stijging. De regering, en later de Europese Economische Gemeenschap, kon echter niet voorkomen dat de prijzen onder druk bleven, dat er prijsmaatregelen nodig waren om de inkomens van de landbouwers op een acceptabel peil te houden en dat er grote landbouwoverschotten ontstonden.

De kleine boeren, met name die op de zandgronden, konden moeilijk meekomen in de ontwikkelingen. Zij hadden niet de financiële middelen om te investeren in mechanisering, en hun grondoppervlakte was te klein om een productie voort te brengen die voldoende inkomsten genereerde. Het beleid van de Nederlandse overheid was gericht op vergroting dan wel sanering van deze bedrijven, maar dit leidde tot veel verzet onder de kleine boeren. Dit is één van de thema's waar de

³⁷ <http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn6/mansholt> (geraadpleegd op 27-10-2013), http://nl.wikipedia.org/wiki/Sicco_Mansholt (geraadpleegd op 27-10-2013) en Van Merriënboer, 2006.

³⁸ Bieleman 2008, 572.

Vereniging van Bedrijfs Vrijheid in de Landbouw zich mee bezig hield. Hierover meer in het volgende hoofdstuk.

3 De Vereniging voor de Bedrijfsvrijheid in de Landbouw en de Boerenpartij

3.1 Inleiding

Dit hoofdstuk schetst de geschiedenis van de Vereniging voor de Bedrijfsvrijheid in de Landbouw (BVL) en de Boerenpartij. Daarna volgt een korte biografie van Hendrik Koekoek, de drijvende kracht achter zowel de BVL, de Boerenpartij als *De Vrije Boer*, het blad van zowel de BVL als de Boerenpartij. Hoewel deze scriptie over de Boerenpartij gaat, is deze partij niet los te zien en niet te begrijpen zonder kennis van de BVL en over Hendrik Koekoek.

3.2 De Vereniging voor Bedrijfs Vrijheid in de Landbouw

Op 1 november 1946 werd de Landelijke Vereniging voor Bedrijfs Vrijheid in de Landbouw (de BVL) opgericht.³⁹ De doelstelling van de BVL was dat er voor het boerenbedrijf geen richtlijnen van de overheid zouden gelden, maar dat de boeren vrij waren om zelf te bepalen wat ze zouden produceren, aan wie ze het zouden verkopen en tegen welke prijs. Dat kon naar mening van de BVL niet bereikt worden via de bestaande landbouworganisaties, omdat die te nauwe banden met de overheid zouden onderhouden. Eén van de belangrijkste programmapunten vanaf het begin was actie voeren tegen de in de ogen van de BVL overbodige ambtenarij.⁴⁰

A. Houttuyn Pieper heeft in 1962 een sociologische studie gedaan naar de aanhang van de BVL. De BVL gaf zelf aan in 1962 zo'n 13.000 tot 15.000 leden te hebben, Houttuyn Pieper schatte dit echter op 1500 tot 2000. Belangrijke propagandamiddelen van de BVL waren volgens Houttuyn Pieper vergaderingen, waarbij meestal één van de drie voormannen van de BVL (de heren Koekoek, Harmsen en Voortman) het woord voerde, en het blad *De Vrije Boer*.

Volgens Houttuyn Pieper was het standpunt van de BVL dat sinds de Tweede Wereldoorlog de boeren systematisch uitgebuit werden, aanvankelijk onder meer door afroeping van de prijzen. Later, na de oprichting van het Landbouwschap, kwamen daar ook nog de heffingen voor dit schap bij. Die heffingen zouden vooral de ambtenaren ten goede komen en niet de boeren. Bovendien zou de overheid er voor zorgen dat de boeren een schamele prijs voor hun producten

³⁹ Nooij 1969, 32.

⁴⁰ Baartmans 1966, 33.

kregen. Ruilverkaveling zou alleen een middel van de overheid zijn om meer invloed op de landbouw te krijgen. De kleine boeren zouden het prima redden als de schappen en de monopolieheffingen zouden verdwijnen, het grootste deel van de ambtenaren zou worden ontslagen en de prijzen van de landbouwproducten vrij werden gelaten. “De kracht van de kleine boeren is hun gezond verstand, hun bereidheid hard [...] en lang te werken en hun zuinigheid en voorzichtigheid.”⁴¹ Houttuyn Pieper omschreef de aanhang van de BVL als mensen die enerzijds sterk de invloed ondervonden van allerlei sociale veranderingen en anderzijds onvoldoende toegerust waren om deze veranderingen te verwerken. Leden van de BVL waren vooral boeren die meenden niet door de overheid voor vol aangezien te worden en die weinig inzicht hadden in de maatschappelijke constellatie. Zij zochten de motieven voor de daden van hooggeplaatste personen en instanties vooral in het nastreven van eigen belang. Ze hadden weinig politiek inzicht en waren daarom niet kritisch over de argumenten die hun leiders gebruikten, mits deze maar appelleerden aan hun emoties.⁴² Nooij trok enige jaren later vergelijkbare conclusies. Hij zag anomia als belangrijke kenmerk van boeren die sympathiseren met de Boerenpartij. Anomia werd door Nooij omschreven als het besef van een individu dat in “deze ordeloze en onvoorspelbare maatschappij de wezenlijke doelstellingen die hij zich stelt, niet realiseerbaar zijn; hij voelt zich machteloos, hij wantrouwt de maatschappij, hij voelt zich verlaten”. Die anomia werd volgens Nooij veroorzaakt door traditionalisme en ontevredenheid over het inkomen. Traditionalisme trad op bij mensen van wie het wereldbeeld niet in gelijke mate veranderde als de wereld zelf en daardoor de aansluiting met de maatschappij misten.⁴³ Eén van de belangrijkste actiepunten van de BVL was verzet tegen de heffing van het Landbouwschap. De BVL was ook al geen voorstander geweest van de voorganger van het Landbouwschap, de Stichting voor de Landbouw, maar in de praktijk hadden de boeren hier nog weinig mee te maken. Het in 1954 opgerichte Landbouwschap had, als Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisatie (PBO), de mogelijkheid om zelfstandig agrarische regelgeving op te stellen.⁴⁴ Om de uitvoering van de taken te financieren, legde het Landbouwschap in 1956 voor het eerst een heffing op aan boeren om de uitvoering van de taken te

⁴¹ Houttuyn Pieper 1962, 450-453.

⁴² Houttuyn Pieper 1962, 456-457.

⁴³ Nooij 1969, 168 en 187.

⁴⁴ Krajenbrink 2005, 107.

financieren. Veel boeren, met name de boeren die geen lid waren van de standsorganisaties KNBTB, CBTB en de KNLC, waaronder veel aanhangers van de BVL, waren hier niet van op de hoogte en het viel hun rauw op het dak. De heffing werd bepaald naar rato van de hoeveelheid cultuurgrond die een boer bezat, en afhankelijk van de wijze waarop deze grond in cultuur was gebracht, bedroeg deze 3 (voor onder meer boomgaarden) tot 36 (voor tuinbouwgewassen onder glas) gulden per hectare. Hoewel er wel wanbetalers waren, waren er volgens Krajenbrink na de eerste heffing weinig principiële weigeraars. Dat was anders na de 'dubbele heffing' van 1957. Toen besloot het Landbouwschap om de heffing over 1956 en 1957 in één keer te innen. Bovendien ging het nu over twee volle jaren, terwijl de eerste heffing maar over driekwart jaar ging. Daarnaast werden er ook drie bestemmingsheffingen toegevoegd, waardoor sommige boeren de heffing zagen stijgen met 300 à 400%.⁴⁵ Mede hierdoor nam bij een deel van de boeren de proteststemming toe, wat een goede voedingsbodem was voor de acties van de BVL.⁴⁶

Het Landbouwschap legde in een aantal gevallen beslag op bezit van de boeren die weigerden te betalen. In een enkel geval kwam het daarna tot een openbare verkoop, zoals in 1958 in Kootwijkerbroek en in 1959 in Wijk bij Duurstede. Deze leverden echter weinig op, omdat de vrije boeren potentiële kopers intimideerden.⁴⁷ Meer over de confrontatie tussen de Vrije Boeren en het Landbouwschap is te vinden hoofdstuk 7.

De BVL is naast de later opgerichte Boerenpartij blijven bestaan, met een eigen bestuur en eigen leden. Sinds 1990 zijn er geen protestacties meer georganiseerd. Het ledental is sterk teruggelopen. Officieel bestaat de BVL nog steeds, maar het leidt een slapend bestaan. Het laatste nummer van *DVB* verscheen in maart 2005.⁴⁸

3.3 De Boerenpartij

De Boerenpartij is voortgekomen uit de BVL. In *Boer Koekoek* citeerde Baartmans Hendrik Koekoek die terugblik op het ontstaan van de Boerenpartij: "We hebb'n nou een hele organisatie, maar ze trekk'n zich van organisaties niks meer an. Ze doen net alsof er geen organisatie meer is. En ze houden die

⁴⁵ Krajenbrink 2005, 114-122.

⁴⁶ Houttuyn Pieper 1962, 450.

⁴⁷ Krajenbrink 2005, 122.

⁴⁸ Terluin 2012, 49-50.

ambtenaren maar. We moesten dus een partij vormen.” Koekoek gaat volgens eigen zegen “met drie boeren en een ingenieur” (waarschijnlijk doelde hij hier op de drie frontlieden van de BVL, naast hemzelf, Voortman en Harmsen, ook op ir. H. Adams) naar Denemarken om bij de Deense Boerenpartij te gaan kijken. Bij terugkomst was hij er van overtuigd dat er ook in Nederland een Boerenpartij moest komen.⁴⁹ Baartmans vermeldde niet wanneer deze reis heeft plaatsgevonden, maar in *DVB* van 27 september 1958 wordt gesproken over een studiereis die het Hoofdbestuur van de BVL in die maand heeft ondernomen naar Denemarken.⁵⁰ We mogen er van uitgaan dat dit de reis is waar Koekoek het over had.

De exacte oprichtingsdatum van de Boerenpartij is niet bekend. Zowel het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen als Vossen noemen december 1958 als oprichtingsdatum⁵¹, maar al op 26 maart 1958 nam de Boerenpartij in twee provincies deel aan de Provinciale Statenverkiezingen, in Zuid-Holland als ‘Lijst Voogd’ en in Gelderland onder de naam Boerenpartij.⁵² De eerste vermelding over de oprichting van de Boerenpartij in *DVB* is van 1 februari 1958. In een artikeltje ‘Verslag Hoofdbestuursvergadering’ staat vermeld dat er een schrijven van de Provinciale Staten is ontvangen “waarin werd gevraagd of onze groepering van boeren ook deel wilde nemen aan de in dit voorjaar te houden verkiezingen voor Prov. Staten en gemeenteraden.” Na enige discussie bleek het hoofdbestuur wel geïnteresseerd in deelname aan deze verkiezingen, maar niet om zelf kandidaat te zijn. Het bestuur vond het belangrijk dat de BVL steunpunten had in de Provinciale Staten en gemeenteraden. Ook werd dit gezien als een ‘springplank’ naar de Tweede Kamerverkiezingen over twee jaar: “Nu de moeilijkheden en rechten van de boer tot en met moeten worden verdedigd is het nodig boerenstemmen in de Kamer te laten klinken en als de politieke partijen van nu hier niet voor zorgen, dan moeten wij dat doen, aldus de heer Koekoek.” Het hoofdbestuur besloot “met alleen boerencandidaten” aan de verkiezingen deel te nemen.⁵³ In *DVB* werd vervolgens geen aandacht aan de Provinciale Statenverkiezingen besteed. Dit had er wellicht mee te maken dat de partij in de twee provincies

⁴⁹ Baartmans 1966, 40.

⁵⁰ *DVB* 27-9-1958.

⁵¹ <http://dnpp.ub.rug.nl/dnpp/pp/bp/geschied>, geraadpleegd op 25-02-2013 en Vossen 2005, 252.

⁵² <http://www.nlverkiezingen.com/PS1958.html>, geraadpleegd op 25-02-2013.

⁵³ *DVB* 1-2-1958.

waar deze meedeed, in totaal 0,1% van de stemmen behaalde, wat niet voldoende was om in de Provinciale Staten te komen.⁵⁴

Het volgende bericht over de Boerenpartij is in *DVB* is van 12 april 1958. Onder het kopje “De Boerenpartij” schreef Koekoek dat bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten De Boerenpartij in vier kieskringen in Gelderland de kiesdeler had gehaald. “De gehouden proef heeft uitgewezen dat er in ons land levensvatbaarheid is voor een boerenpartij en daarom gaan wij ook deelnemen in gemeenten waar de boeren zelf belangstelling tonen.” Koekoek sloot af met een soort beginselverklaring van de Boerenpartij:

“Een boerenpartij zoals door ons is opgericht en geregistreerd moet niet worden gezien als een politieke partij maar als een belangengroepering, die in Gemeenten, Staten en Kamers de taak op zich neemt de *boerenstand* te verdedigen, maar ook [...] niet zal schromen stelling te nemen tegen het dirigistische beleid van deze regering, terwijl de deelneming al corrigerend zal werken op de bestaande politieke partijen.”⁵⁵

Bij de gemeenteraadsverkiezingen op 28 mei 1958 slaagde de Boerenpartij er in om in twee van de vier gemeenten waar de partij deelneemt (in Zelhem en Valburg) een vertegenwoordiger in de raad te krijgen.⁵⁶

Blijkbaar was de Boerenpartij toen nog geen feit, want een artikeltje in *DVB* van 23 augustus 1958 met de titel ‘Korte mededelingen H.B. vergadering’ had het over “een toekomstige boerenpartij”. Het artikel benadrukte dat de op te richten partij los zou staan van de BVL: “Nadat alles opjektief [sic] was besproken is er éénparig besloten, dat de B.V.L. zelf niet aan een partijpolitiek zal deelnemen, doch wel zal zij die partij(en) voor staan, welke de werkelijke boerenbelangen zal dienen.” Het hoofdbestuur vermoedde dat ook de middenstand zou profiteren van een boerenpartij, “want ook *daar* heeft men behoefte aan *vrijheid* van handelen”.⁵⁷ Dus hoewel later BVL en Boerenpartij sterk verstrengeld waren, was er op dat moment nog geen sprake van een landelijke boerenpartij afkomstig uit BVL-gelederen.

⁵⁴ Verkiezingen Boerenpartij, in Repertorium, <http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/KPP/VerkiezingDetail?Id=23> (geraadpleegd: 26 juni 2012).

⁵⁵ *DVB* 12-4-1958.

⁵⁶ Baartmans 1966, 40.

⁵⁷ *DVB* 23-8-1958.

Eind 1958 viel het kabinet en daarom werden er in maart 1959 nieuwe verkiezingen gehouden. Dit overviel de Boerenpartij enigszins. Het bestuur wilde als naam voor de partij Boeren-, Burgers- en Middenstandspartij, maar in de haast werd dit gewoon Boerenpartij. Voor deze verkiezingen werd een samenwerking aangegaan met de Partij voor de Vrije Burgers.⁵⁸

In *DVB* van 28 februari 1959 staat de tekst van een radiotoespraak van Koekoek afgedrukt onder de titel 'Wat is en wil de Boerenpartij?' Naast het herhalen van zijn mantra "tegen de *Staatsdwang*, tegen het *dirigisme* en tegen *overbodige* overheidsbemoeienis" gaf Koekoek aan wat hij concreet voor de boeren wilde: opheffing van het Landbouwschap, want deze had geen wettige basis, en aanpassen van de wet op de t.b.c.-bestrijding en de ruilverkaveling, omdat deze indruisten tegen de vrijheid van de boeren. Verder moest de regeling voor 'Mansholtmelk'⁵⁹ worden opgeheven, zodat boeren volle melk rechtstreeks aan de consument konden leveren. Meer algemene punten die Koekoek noemde, waren het terugdringen van het overheidstekort en het terugdringen van het staatsdirigisme.⁶⁰ Bij deze verkiezingen nam de Boerenpartij maar in een beperkt aantal kieskringen deel. De partij behaalde te weinig stemmen voor een zetel in de Tweede Kamer.⁶¹

In 1962 waren er zowel gemeenteraads- als Provinciale Statenverkiezingen. Bij de Provinciale Statenverkiezingen deed de Boerenpartij mee in Gelderland, Drenthe en Overijssel, maar alleen in Gelderland behaalde de partij een zetel.⁶² Voor de gemeenteraadsverkiezingen diende de partij in 25 gemeenten kieslijsten in (in de provincies Gelderland, Overijssel, Groningen en Drenthe). In zeven gemeenten haalde de partij een zetel, waaronder in Apeldoorn en Ede.⁶³ Zowel de zetel in de Provinciale Staten van Gelderland als in de gemeenteraad van Ede werd door Koekoek ingevuld.⁶⁴ Nooij zag de verkiezingsuitslagen uit 1962 als het keerpunt van de Boerenpartij: de partij kreeg meer bekendheid en werkte zich boven het gekrakeel uit van 'talloze rechtse partijtjes'.⁶⁵

⁵⁸ Vossen 2005, 254-255.

⁵⁹ Met 'Mansholtmelk' wordt melk met een gestandaardiseerd vetpercentage van 2,5% bedoeld. Rauwe melk bevat ongeveer 3,85% vet, dus deze melk moest (industrieel) afgeroomd worden alvorens deze aan de consumenten verkocht kon worden. Dat betekende dat de melkslijter en de consument de melk niet meer rechtstreeks van de boer konden betrekken. *Bron:* <http://nl.wikipedia.org/wiki/Melkstandaardisatie>, geraadpleegd op 11-8-2013.

⁶⁰ *DVB*, 28-02-1959.

⁶¹ Boerenpartij [z.j.], 2-3.

⁶² *DVB* 24-2-1962 en 7-4-1962.

⁶³ *DVB* 10-3-1962 en 16-6-1962.

⁶⁴ *Boerenpartij* [z.j.], p. 5., Baartmans 1966, 45.

⁶⁵ Nooij 1969, 35.

Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1963 haalde de Boerenpartij 2,1% van de stemmen, wat genoeg was voor drie zetels.⁶⁶ Namens de Boerenpartij kwamen H. Koekoek, E.J. Harmsen en P. Voogd in de Tweede Kamer.⁶⁷ Nooij noemde een aantal redenen voor dit succes. Zo zou onder het bewind van landbouwminister Marijnissen de onlustgevoelens onder met name de kleine boeren zijn toegenomen. Daarnaast had het succes bij de verkiezingen in 1962 bijgedragen aan de overtuiging van een aantal mensen dat er nu een rechts-radicaler partij was ontstaan die reële toekomstkansen had. Ook de gebeurtenissen in maart 1963 in Hollandscheveld, waarbij een aantal boeren die weigerden de heffing voor het Landbouwschap te betalen, in de winter uit hun huis werden gezet, had de Boerenpartij veel sympathie bezorgd.⁶⁸ In het artikel 'De Boerenpartij, terugblik op een verschijnsel' uit 1979 verklaarde A.H.M. Dölle het succes bij de verkiezingen in 1963 uit de onvrede van boeren die dreigden door het overheidsbeleid 'weggesaneerd' te worden.⁶⁹ Opvallend was dat ook in de steden relatief veel op de Boerenpartij was gestemd. Vossen verklaarde dit door de groei van de stedelijke betrokkenheid met de crisis van het boerenbedrijf, gevisualiseerd door de beelden van Hollandscheveld. Daarnaast had Koekoek al langer bondgenoten gezocht in meer urbane conservatieve kringen. De Boerenpartij sloot aan bij het rechts-populistische verzet tegen de overheidsbemoeienis en de strenge regelgeving.⁷⁰ Bij de Provinciale Statenverkiezingen van 1966 haalde de Boerenpartij het hoogste aantal stemmen in haar geschiedenis, 453.421 (6.72%). Dat leverde in totaal 44 Provinciale Statenzetels op, waarvan zes zetels in Noord-Holland en zes in Gelderland.⁷¹ Door deze verkiezingsuitslag kreeg de Boerenpartij in 1966 ook twee zetels in de Eerste Kamer.⁷² Eén van deze Eerste Kamerleden, Hendrik Adams, werd al direct na zijn installatie ervan beschuldigd fout te zijn geweest in de Tweede Wereldoorlog. Koekoek hield hem lange tijd de hand boven het hoofd en begon zelf ongefundeerde uitingen te doen over vermeende foute verledens van andere politici. Uiteindelijk zou Adams uit eigen beweging in 1968 opstappen. Ondertussen had Koekoek niet kunnen voorkomen dat een aantal

⁶⁶ *Boerenpartij* [z.j.], 5-6.

⁶⁷ Terluin 2012, 156.

⁶⁸ Nooij 1969, 35-36.

⁶⁹ Dölle 1979, 59.

⁷⁰ Vossen 2005, 254-255.

⁷¹ <http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/KPP/VerkiezingDetail?Id=23> (geraadpleegd 26-6-2012).

⁷² <http://www.nlverkiezingen.com/EK1703.html> (geraadpleegd 11-8-2013)

verontruste leden binnen de Boerenpartij een 'Noodraad' oprichtte, die niet alleen de partij wilde zuiveren van foute elementen, maar ook de partij wilde democratiseren. Ze vonden geen gehoor bij Koekoek, waarna ze zich eind 1966 van de partij afscheidde.⁷³

Bij de Tweede Kamerverkiezingen in 1967 stemden 327.953 stemmers op de Boerenpartij. Dit was goed voor zeven zetels.⁷⁴ Dat betekende een groei van vier zetels, maar vergeleken met de Provinciale Statenverkiezingen van een jaar daarvoor was het toch een teruggang. Deze zevenkoppige fractie in de Tweede Kamer was overigens geen lang leven beschoren: al in juni 1968 verlieten vier van de zeven fractieleden de Boerenpartij onder meer wegens onvrede over het functioneren van Koekoek en gingen verder als 'Groep Harmsen'.⁷⁵

Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1971 viel de Boerenpartij met 1,1% van de stemmen terug naar één zetel, maar bij de verkiezingen in 1972 liep dit weer op naar drie zetels. In 1977 was er één zetel voor de Boerenpartij. Aan de verkiezingen van 1981 nam de Boerenpartij deel onder de naam 'Rechtse Volkspartij'. De 0,2% van de stemmen die de partij kreeg, was niet meer genoeg voor een zetel. Sinds die tijd heeft de Boerenpartij niet meer in de Tweede Kamer gezeten.⁷⁶

Dölle gaf een aantal redenen voor het teruglopen van het aantal kiezers sinds 1967. De eerste reden was het grote aantal incidenten binnen de Boerenpartij sinds 1966. De bekendste hiervan zijn de al eerder genoemde affaire Adams en de oprichting van de Noodraad in september 1966. Behalve de interne strubbelingen in de partij was Koekoek ook persoonlijk verwickeld in een reeks processen die in de landelijke pers breed werden uitgemeten. Zo werd in februari 1965 een conflict tussen Koekoek en een vrouw die een kamer bij hem huurde, voor de rechtbank uitgevochten, waarbij de kamerhuurster in het gelijk werd gesteld. Een tweede reden voor de teruggang in het aantal stemmers was volgens Dölle de afschaffing van de opkomstplicht in 1970. De 'pretkiezers' die de verplichte en in hun ogen nutteloze gang naar de stembus maakten en op Koekoek stemden omdat het iemand was 'om wie je kunt lachen' haakten nu af.

⁷³ Vossen 2005, 261; Dölle 1979, 65; Terluin 2012, 69-70.

⁷⁴ <http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/KPP/VerkiezingDetail?Id=23> (geraadpleegd 26-6-2012).

⁷⁵ Handelingen van de Tweede Kamer 25-6-1968.

⁷⁶ <http://www.verkiezingsuitslagen.nl> (geraadpleegd 26-6-2012).

De derde reden was dat steeds meer het besef onder kiezers doordrong dat de Boerenpartij niets nieuws had gebracht.⁷⁷

Zowel Dölle als Vossen zagen een cesuur in het karakter van de Boerenpartij, hoewel ze de omslag iets anders dateren. Vossen legde deze cesuur rond 1965/1966. Tot die periode paste de Boerenpartij nog in de traditie van het agrarisch populisme zoals de Plattelandersbond die in het Interbellum actief was. Na 1966 veranderde de Boerenpartij in een meer algemeen rechts-populistische partij. De partij was “rond 1966 uitgegroeid tot een natuurlijk verzamelpunt voor alles wat zich rechts van de VVD en de confessionele partijen bewoog.”⁷⁸ Dölle omschreef de Boerenpartij als een drietrapsraket. De brandstof voor de eerste trap was de onvrede en frustratie van de zich bedreigd voelende boeren en kleine handelaren, wat resulteerde in het verkiezingsresultaat van 1959 en 1963. De tweede trap, die samenviel met de verkiezingen van 1966 en 1967 kwam voort uit de ‘anti-gevestigde orde’ gevoelens van niet-agrariërs. De derde trap vormden de verkiezingen van 1971, waarbij de partij weer terugviel naar het nulpunt, waarbij de al eerder genoemde redenen van strubbelingen binnen de Boerenpartij en het afschaffen van de opkomstplicht een rol hebben gespeeld.⁷⁹ Dus hoewel ze de omslag iets anders dateerden, zagen zowel Vossen als Dölle dat de Boerenpartij zich halverwege de jaren zestig transformeerde van een partij voor agrariërs naar een partij die zich richtte op de rechts-populistische gevoelens die leefden bij grotere groepen in de samenleving.

3.4 Hendrik Koekoek⁸⁰

Hendrik Koekoek werd geboren op 22 mei 1912 geboren in Hollandscheveld, Drenthe, als zoon van een pluimveehouder. In de jaren dertig trok hij naar het westen om zich bij verschillende boeren te verhuren als arbeider. Aan het begin van de Tweede Wereldoorlog vocht hij mee aan de Grebbelinie, waarvoor hij het Oorlogsherinneringskruis ontving. Tijdens de oorlog heeft hij zeven maanden gevangen gezeten, naar eigen zeggen omdat hij als controleur van paarden

⁷⁷ Dölle 1979, 65.

⁷⁸ Vossen 2005, 250 en 257.

⁷⁹ Dölle 1979, 59, 61 en 63.

⁸⁰ Feiten uit deze paragraaf zijn afkomstig uit Baartmans 1966, Koekoek 1966, Terluin 2012, Vossen 2005, het *Repertorium Kleine Politieke Partijen* (http://www.historici.nl/pdf/kpp/nederlandse_oppositie_unie.pdf, geraadpleegd op 27-2-2013) en het *Biografisch Woordenboek van Nederland 1880-2000* (<http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn4/koekoek>, geraadpleegd op 27-2-2013).

foutieve rapportages aan de Duitse bezetters had gegeven zodat de eigenaren hun paarden konden houden. Baartmans achtte het echter waarschijnlijker dat Koekoek veroordeeld is voor zwarthandel.

In 1942 trouwde Koekoek met Theodora Geertruida van Zetten. Ze vestigden zich op een boerderij van zijn schoonvader in Lienden in de Betuwe. In 1946 was hij één van de oprichters van de Vereniging voor Bedrijfs Vrijheid in de Landbouw. In 1947 vestigde hij zich met zijn vrouw in Bennekom, waar hij tot zijn dood zou blijven wonen.

Afb. 3: Hendrik Koekoek in 1964

In de jaren vijftig was Koekoek afdelingssecretaris van de plaatselijke afdeling van het CHU in Bennekom. In 1956 zegde hij zijn lidmaatschap van deze partij op en werd lijsttrekker bij de Nederlandse Oppositie Unie, door het Repertorium Kleine Politieke Partijen omschreven als “een allegaartje uit het uiterst-rechtse spectrum”. Deze partij kreeg geen zetels bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1956. Samen met Gerrit Voortman en Hendrik Adams richtte Koekoek in 1958 de Boerenpartij op. Voor

deze partij heeft hij van 1963 tot 1981 in de Tweede Kamer gezeten. Daarnaast was hij van 1962 tot 1970 gemeenteraadslid in Ede en in de periode 1962-1963 lid van de Provinciale Staten in Gelderland. In 1981 deed Koekoek nog met een nieuwe politieke groepering, de Rechtse Volks Partij, mee met de Tweede Kamerverkiezingen, maar kreeg niet voldoende stemmen voor een Kamerzetel. Koekoek overleed op 8 februari 1987.

In het *Biografisch Woordenboek van Nederland* wordt de politicus Koekoek als volgt omschreven:

“Zelden tevoren wist een politicus met zulk een bescheiden partijprogramma een zo omvangrijke electorale aanhang te krijgen. Telkens weer slaagde hij erin als martelaar van de 'kleine man', op wie de overige

‘De boer die lijdt het meest, door de Haagse landbouwgeest’ : analyse van de standpunten van de Boerenpartij over het Nederlandse landbouwbeleid

politici het zouden hebben gemunt, voor het voetlicht te treden en daarmee de BP aan een ongeken­de populariteit te helpen. Hij maakte slim gebruik van de heersende onvrede van veel burgers over het functioneren van kabinet en parlement en appelleerde met een geheel eigen 'logica' aan hun ongenoegen.”⁸¹

⁸¹ <http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn4/koekoek>, geraadpleegd op 27-2-2013.

‘De boer die lijdt het meest, door de Haagse landbouwgeest’ : *analyse van de standpunten van de Boerenpartij over het Nederlandse landbouwbeleid*

4 *Reconstructie van de landbouwpolitieke onderwerpen waar de Boerenpartij zich mee bezig hield*

4.1 Inleiding

Alvorens in de volgende hoofdstukken een analyse te geven van de standpunten van de Boerenpartij over landbouwpolitieke onderwerpen, is het goed om in de verkiezingsprogramma's, beginselprogramma's en in de Handelingen van de Tweede Kamer te onderzoeken met welke landbouwpolitieke onderwerpen de Boerenpartij zich bezig hield.

Er zijn, voor zover ik na heb kunnen gaan, geen losse verkiezingsprogramma's van de Boerenpartij bekend. In *DVB* staan wel beginselprogramma's en lijsten met standpunten.

4.2 Verkiezings-, urgentie- en beginselprogramma's volgens *De Vrije Boer*

Het eerste beginselprogramma van de Boerenpartij dat ik ben tegengekomen, staat in *DVB* van 3 september 1960, met als kop 'Mededeling van de Boerenpartij en de Partij Vrije Burgers' (waar de Boerenpartij inmiddels mee samenwerkte). Dit artikel bevat vijf beginselpunten en zeven urgentiepunten. Hoewel in deze punten de stem van de Boerenpartij duidelijk doorklinkt (beginselpunt 3: "onvoorwaardelijke afwijzing van het dirigisme, corporatieve P.B.O. dwanglichamen en ambtelijke experimenten. Krachtige bestrijding van de staatsmacht") valt wel op dat dit programma veel breder is dan alleen de pijnpunten in de landbouw. Wel lees je tussen de regels door dat deze pijnpunten in een aantal gevallen als uitgangspunt zijn gebruikt, maar dat het algemener is verwoord, zoals in beginselpunt 4: "Bestrijding van het dirigisme, door verandering in de wetgeving en door bevordering van de mogelijkheden tot particulier initiatief." Het enige punt dat de landbouw met name noemt, is beginselpunt 5:

"Vrijheid voor handel, industrie en landbouw. Besnoeiing van de vestigingswetgeving onder onvoorwaardelijke afwijzing van vestigingseisen voor de landbouw. Het ontnemen van iedere vorm van verordenende bevoegdheid aan de reeds bestaande PBO-organen die zich reeds aan

ergerlijke inbreuken, direct als indirect, op de persoonlijke vrijheid hebben schuldig gemaakt.”⁸²

Op 24 maart 1962, aan de vooravond van de Provinciale Staten, publiceerde DVB een artikel ‘Wat de Boeren-Partij wil’ met vijftien programmapunten. In tegenstelling tot het beginselprogramma uit 1960 was het grootste deel van deze punten wel ‘landbouw-georiënteerd’. Acht van de vijftien punten hadden direct betrekking op de landbouw, nog eens vijf punten kwamen voort uit de al eerder geuite grieven over het Nederlandse landbouwbeleid, maar zijn algemener geformuleerd. Een voorbeeld van deze laatste categorie is punt 3: “Afschaffing van de namaak-fascistische schappen”, waarmee uiteraard vooral het Landbouwschap bedoeld werd. De concrete punten over de landbouw die het programma noemde, gingen over vrije handel in landbouwproducten, terugbetaling van de heffingen die door de Stichting van de Landbouw waren geïnd, inkrimping van de Cultuur Technische Dienst, openbaarmaking van prijsafspraken over kunstmeststoffen en werktuigen, besparing op de Landbouwvoorlichtingsdienst, verandering van de ruilverkavelingswet, handhaving van een bevolkt platteland en vervanging van oud-minister Mansholt in de EEG door “een rechts georiënteerde figuur”.⁸³ Dit was ook het programma voor de Tweede Kamerverkiezingen van 1963.⁸⁴

In 1966 publiceerde de Boerenpartij een ‘Beginselprogramma’. Volgens Vossen was dit programma geschreven door advocaat A. Zeegers, voormalig lid van de ARP en de Nationale Unie en redacteur van *Burgerrecht*. Vossen noemde dit programma ‘verrassend confessioneel’.⁸⁵ Alleen in de inleiding en in artikel 17 kwam nog de landbouwachtergrond tot uitdrukking. De inleiding begon als volgt: “De Boerenpartij, ontstaan in de strijd tegen de geleide economie in de landbouw, zoals die met name in het Landbouwschap tot uitdrukking komt, is geen belangen- maar een beginselpartij”. Artikel 17 luidde:

“De Overheid versterkt de positie van de Boerenstand niet door prijssteun, maar door opheffing van onnodige kostprijsverhogende lasten en beëindiging der bureaucratische maatregelen, die de vrije ontplooiing

⁸² DVB 3-9-1960.

⁸³ DVB 24-3-1962.

⁸⁴ DVB 12-1-1963 en 11-5-1963.

⁸⁵ Vossen 2005, 257.

belemmeren. In het belang van boer en consument beide, worde de handel in landbouwproducten vrij gelaten.”

In enkele andere artikelen klonken nog wel de oorspronkelijke uitgangspunten van de Boerenpartij door, zoals artikel 10 dat gaat over de vrije prijsvorming en artikel 16, dat de publieksrechtelijke bedrijfsorganisatie (lees: het Landbouwschap) verwierp.⁸⁶

Vossen achtte de invloed van deze poging tot beginselvorming beperkt: “De Boerenpartij bleef ondanks alle programmatische versiering toch in eerste instantie de partij van Koekoek.”⁸⁷

In 1967 publiceerde de Boerenpartij twee maal een verkiezingsprogramma in de aanloop naar de Tweede Kamer verkiezingen. In januari was er een in *DVB* een groot artikel ‘Uittreksel van het beginselprogramma van de BOERENPARTIJ’.⁸⁸ In de inleiding was te lezen: “De Boerenpartij staat niet alleen op de bres voor boeren, tuinders, enz. maar voor elke groep, die achtergesteld wordt of waarvan de belangen onvoldoende door de overheid worden behartigd.” Hier werd dus nadrukkelijk ontkend dat de Boerenpartij een partij (alleen) voor agrariërs was. Onder een aantal kopjes waarvan de namen grotendeels gelijk liepen met de toenmalige ministeries werden de standpunten van de Boerenpartij uiteengezet. Opmerkelijk is dat ‘Landbouw’, toch ook een departement, ontbrak. Onder het kopje ‘Economie’ werden de boeren nog wel even genoemd, zij het met weinig nadruk: “Bij het nemen van maatregelen, die de belangen van boeren, middenstand, e.a. groeperingen raken, plege zij overleg met de vrije organisaties in de bedrijfstak.” Een complete vergelijking van het in 1966 gepubliceerde Beginselprogramma met het ‘Urgentieprogramma’ uit 1967 voert in het kader van deze scriptie te ver. Maar het is wel opvallend dat nauwelijks een jaar later de ‘landbouwpunten’ uit het Beginselprogramma (versterking van de positie van de boerenstand en het verwerpen van de PBO’s) niet meer terugkwamen. De al eerder aangehaalde Vossen zou dus wel eens gelijk kunnen hebben met zijn opmerking dat de invloed van deze beginselvorming beperkt was.

⁸⁶ *DVB* 10-3-1966.

⁸⁷ Vossen 2005, 257.

⁸⁸ *DVB* 28-1-1967, ook terug te vinden op de site van het Documentatiecentrum van Nederlandse Politieke Partijen onder de naam ‘*urgentieprogramma 1967*’ (<http://irs.ub.rug.nl/dbi/4c5c0bfd2fb7d>, geraadpleegd op 10-6-2013). Het woord ‘uittreksel’ in de titel suggereert dat er een volledig beginselprogramma moet zijn waar de tekst in het artikel een samenvatting van is. Ik ben dit volledige beginselprogramma in mijn onderzoek niet tegengekomen.

In februari publiceerde de partij in *DVB* 'Wat de BOERENPARTIJ wil: urgentiepunten 1967', een tekst van ongeveer een kwart pagina. In tegenstelling tot het 'Uittreksel uit het beginselprogramma' van een maand eerder, werden hier wel enkele landbouwgerelateerde onderwerpen genoemd. Het betrof de afschaffing van de PBO's "en andere dwanginstellingen" en het aanpassen van de ruilverkavelingswet zodat thuisblijvers niet meer als voorstemmers geteld zouden worden.⁸⁹

Het urgentieprogramma van 1971 bestond uit twintig punten. Wat de landbouw betreft noemde het programma de bekende punten van wijziging van de ruilverkavelingswet zodat thuisblijvers niet meer als voorstemmers werden geteld en afschaffing van PBO's.⁹⁰

In 1972 viel het kabinet Biesheuvel, dus moesten er vervroegd nieuwe verkiezingen worden gehouden. De Boerenpartij hergebruikte het Urgentieprogramma uit 1971 en voegde er vijf nieuwe punten aan toe. Deze hadden geen van allen betrekking op landbouwbeleid.⁹¹

Het laatst bekende Urgentieprogramma is dat uit 1977.⁹² Dit programma verschilde alleen op details van dat van 1972. Artikel 7, over de ruilverkavelingswet, ging in 1972 nog over wie mochten stemmen over ruilverkaveling. In 1977, na aanneming van een nieuwe ruilverkavelingswet met een gewijzigde stemprocedure, vermeldde dit artikel dat deelname aan ruilverkaveling alleen mogelijk was op vrijwillige basis.

4.3 Handelingen van de Tweede Kamer

De Handelingen van de Tweede Kamer geven inzicht in de standpunten die de fractieleden van de Boerenpartij als volksvertegenwoordigers naar voren hebben gebracht, dus ook over de landbouwpolitieke onderwerpen. Ik heb deze Handelingen geanalyseerd vanaf 5 juni 1963, de dag waarop Koekoek, Harmsen en Voogd werden beëdigd in de Tweede Kamer, tot en met 9 juni 1981. Dat was de laatste zitting van de Tweede Kamer waar Koekoek (als enig overgebleven vertegenwoordiger van de Boerenpartij) bij aanwezig was en waar de voorzitter,

⁸⁹ *DVB* 4-2-1967. In de Ruilverkavelingswet van 1954 werd (evenals in de oude wet uit 1938) bepaald dat tijdens de stemming voor de Ruilverkaveling thuisblijvers als voorstemmers werden geteld.

⁹⁰ <http://irs.ub.rug.nl/dbi/4c5ac90e5a633>, geraadpleegd op 28-2-2013.

⁹¹ <http://irs.ub.rug.nl/dbi/4c5ac69bdaa17>, geraadpleegd op 28-2-2013.

⁹² <http://irs.ub.rug.nl/dbi/4c5ac66385105>, geraadpleegd op 28-2-2013.

Dick Dolman, afscheid van hem nam met de woorden: “Vaarwel Hendrik Koekoek, hoofdige boer van Bennekom”.⁹³

In mijn inventarisatie van standpunten heb ik opgenomen: de datum, de naam van de spreker en de onderwerpen die aan de orde kwamen. Wanneer iemand die inmiddels de Boerenpartij had verlaten het woord nam, is dit niet opgenomen in de inventarisatie. De volledige inventarisatie is te vinden in de bijlage.

Vervolgens heb ik deze onderwerpen thematisch gegroepeerd. De weerslag hiervan is te vinden in tabel 1.

Onderwerpen	Thema
Ruilverkaveling, Ontwikkelings- en Saneringsfonds voor de Landbouw, Landbouwegalisatiefonds, structuurverbetering, sanering van boerderijen; Stichting Beheer Landbouwgronden; Mansholtplan; bedrijfsvergroting agrarische bedrijven; Grondbank; Cultuurtechnische Dienst; onteigening boerderijen; grondpolitiek	Structuurbeleid
Heffingen voor de landbouw; inkomenspositie boeren; aardappelprijzen; melkprijnsbeleid; landbouwprijzen; inkomensbeleid voor pluimvee- en varkenshouders; afschaffing grondbelasting; lasten voor agrariërs; lasten voor pluimveehouders; eierprijsbeleid; export van landbouwproducten; verkoop volle melk; verkoop rauwe melk; goedkoop aardgas voor tuinders; margarine versus boter; beperking melkproductie; stookolieprijs; compensatie boeren na revaluatie; afschaffing BTW voor de landbouw; verbetering inkomens boeren door kostprijsverlaging; slachtpremies op vee; concurrentiepositie varkenshouderijen; grondprijzen; melkoverschotten; BTW voor landbouwproducten	Prijs- en inkomensbeleid (inclusief productiebeperkende maatregelen)
Heffingen voor de landbouw; PBO's; Landbouwschap	Landbouwschap
Rol van castreurs, veeverloskundigen en pluimveeselecteurs; dierziektebestrijding / tuberculosebestrijding; positie landarbeiders; overbodige onderzoeksinstituten voor de landbouw; compensatie voor boeren na wateroverlast; recreatie en landbouw; verwetenschappelijking van het landbouwbeleid; gebruik van IJsselmeerpolders voor onteigende boeren; tekort aan landarbeiders; antibioticawet; opheffen Ministerie van Landbouw; regels voor ruimen vee na een besmettelijke ziekte; te veel geld voor onderzoek en voorlichting; Vrije Recreatie; Hinderwetvergunningen; legbatterijkippen; bio-industrie; vleeskeuringen; pachtcontracten	Overig

Tabel 1: Thematische groepering landbouwonderwerpen Boerenpartij in Tweede Kamer⁹⁴

⁹³ Handelingen Tweede Kamer 9-6-1981.

'De boer die lijdt het meest, door de Haagse landbouwgeest' : analyse van de standpunten van de Boerenpartij over het Nederlandse landbouwbeleid

Uit dit overzicht blijkt, dat de thema's binnen het landbouwbeleid die de Boerenpartij het meeste noemde, het *structuurbeleid*, het *prijs- en inkomensbeleid* en het *Landbouwschap* waren. In de volgende hoofdstukken zal ik deze thema's verder uitwerken. De bonte verzameling onderwerpen die ik onder 'overig' heb geschaard, blijft buiten beschouwing. Overigens overlappen de categorieën elkaar enigszins en is de scheiding tussen de verschillende onderwerpen minder strikt dan hier aangegeven. Uiteindelijk was het doel van het structuurbeleid om de agrarische sector rendabel te maken. Om die reden zou structuurbeleid ondergebracht kunnen worden bij 'Inkomensbeleid'. Maar structuurbeleid werd in de besproken periode gepresenteerd en gezien als apart onderdeel van het landbouwbeleid, met eigen voorzieningen, instituties en maatregelen. Daarnaast was de doelstelling van het structuurbeleid breder dan alleen inkomensverbetering. Het ging ook om productieverhoging en verbetering van de arbeidsproductiviteit. Daarom is hier een apart thema van gemaakt.

4.4 Samenvatting

Uit de analyse van de urgentie- en beginselprogramma's van de Boerenpartij, komen de volgende agrarische onderwerpen naar voren: geen vestigingseisen voor de landbouw, afschaffing van PBO's, vrije handel in landbouwproducten, terugbetaling van geld dat door de Stichting van de Landbouw is geïnd, inkrimping van de Cultuur Technische Dienst, openbaarmaking van prijsafspraken over kunstmeststoffen en werktuigen, besparing op de Landbouwvoorlichtingsdienst, verandering van de ruilverkavelingswet, handhaving van een bevolkt platteland, vervanging van oud-minister Mansholt in de E.E.G. en de afschaffing van de prijssteun in de landbouw. Deze onderwerpen vallen grotendeels binnen de thema's waarover de Boerenpartij in de Tweede Kamer het woord heeft gevoerd, gegroepeerd onder de drie hoofdthema's structuurbeleid, prijs- en inkomensbeleid en het Landbouwschap.

In de volgende hoofdstukken ga ik de standpunten die de Boerenpartij naar voren heeft gebracht over de geselecteerde thema's in *DVB* en in de Tweede Kamer, nader analyseren. Hoofdstuk 5 gaat over structuurbeleid, in hoofdstuk 6 komt het prijs- en inkomensbeleid aan de orde en in hoofdstuk 7 het Landbouwschap.

⁹⁴ In deze tabel zijn twee onderwerpen uit tabel 2 niet ondergebracht omdat ze te algemeen waren: het EEG landbouwbeleid en de pluimveesector.

5 *Analyse van de standpunten van de Boerenpartij over schaalvergroting, ruilverkaveling en structuurbeleid*

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt de analyse gepresenteerd van de standpunten van de Boerenpartij over schaalvergroting, ruilverkaveling en structuurbeleid. In feite zijn schaalvergroting en ruilverkaveling uitwerkingen van het structuurbeleid. Daarom zal ik hierna het geheel aan maatregelen meestal in algemene zin als 'structuurbeleid' aanduiden.

Paragraaf 5.2 beschrijft de belangrijkste onderdelen van het naoorlogse landbouwstructuurbeleid in Nederland en de instanties die bij de uitvoering er van betrokken waren. In paragraaf 5.3 doe ik verslag van de analyse van de standpunten van de Boerenpartij over de onderdelen van het structuurbeleid, zoals die naar voren gebracht werden in *DVB*. Vervolgens beschrijf ik in paragraaf 5.4 de resultaten van de analyse van de standpunten van de Boerenpartij over dit onderwerp zoals leden van de partij die hebben geuit in debatten in de Tweede Kamer.

5.2 Structuurbeleid

Bieleman omschrijft structuurbeleid als de verzamelnaam voor het proces van rationalisatie en schaalvergroting in de landbouw zoals dat door de overheid werd ondersteund en gestimuleerd. Dit ter onderscheid van het eveneens door de overheid gevoerde conjuncturele prijsbeleid. "Beide beleidsstromen stoelden [...] op het toenmalig heersende paradigma dat een goed functionerende landbouw een noodzakelijke voorwaarde was voor een gezonde, agrarisch-gefundeerde landelijke cultuur als een belangrijk, stabiliserend element in de samenleving als geheel."⁹⁵

Het structuurbeleid kan gezien worden als een reactie op de ontwikkelingen in de periode direct na de Tweede Wereldoorlog. In deze periode was het overheidsbeleid (als reactie op de tekorten uit de Tweede Wereldoorlog) gericht op verhoging van de voedselproductie. Daarnaast zou op deze wijze meer landbouwproducten geëxporteerd kunnen worden, wat weer broodnodige deviezen opleverde. Deze ontwikkelingen zorgden er voor dat rond 1950 het aanbod de vraag oversteeg. Hiermee kwamen de inkomens in de landbouw

⁹⁵ Bieleman 2008, 467.

onder druk te staan.⁹⁶ Volgens Maris was het doel van structuurbeleid de productiviteit in de landbouw te bevorderen, door de productiefactoren te optimaliseren, de omvang van de 'input' af te stemmen op de vraag naar agrarische producten en door de productieomstandigheden aan te passen aan de toegenomen bewerkingscapaciteit per man. Concreet kwam dit neer op een vermindering van het aantal arbeidskrachten en bedrijven en het vergroten van de bestaande bedrijven.⁹⁷ Louwes formuleerde het eenvoudiger: aanpassing van de landbouwstructuur met als doel de kleinere bedrijven, waarop niet voldoende verdiend kon worden, te laten verdwijnen.⁹⁸ Volgens Van den Brink zat aan het structuurprobleem niet alleen een kwantitatieve, maar ook een kwalitatieve kant zoals een onvoldoende scholingsniveau en een gebrekkige cultuurtechnische inrichtingssituatie. Ook dit moest opgelost worden door een landbouwstructuurbeleid.⁹⁹

Van de Brink geeft aan dat het OVO-drieluik (onderzoek, voorlichting en onderwijs) ook een doelgerichte beïnvloeding van de landbouwstructuur beoogde, en daarom gerekend zou kunnen worden tot het landbouwstructuurbeleid. Echter het doel hiervan was de verbetering van de bedrijfsvoering op bedrijfsniveau, en niet de verbetering van de totale landbouwstructuur in Nederland. Van den Brink laat daarom dit OVO-drieluik buiten beschouwing in zijn studie naar landbouwstructuurbeleid. Hij noemt deze afbakening 'landbouwstructuurbeleid in engere zin'.¹⁰⁰ Ik houd in mijn scriptie ook deze afbakening van het landbouwstructuurbeleid aan.

Van den Brink onderscheidt vier belangrijke momenten in de uitvoering van het landbouwstructuurbeleid in Nederland:

1. Het in 1947 binnen het Ministerie van Landbouw opgestelde, maar niet gepubliceerde *Zesjarenplan voor de landbouw*;
2. Het in 1958 gepubliceerde *Meerjarenplan voor ruilverkaveling en andere cultuurtechnische werken in Nederland*;
3. De oprichting van de Stichting Ontwikkelings- en Saneringsfonds voor de Landbouw in 1963 en de uitvoering van de bedrijfsbeëindigingsregelingen van dit fonds in de tweede helft van de jaren zestig en begin jaren zeventig;

⁹⁶ Maris 1964, 6.

⁹⁷ Maris 1964, 6-7.

⁹⁸ Louwes 1980, 243.

⁹⁹ Van den Brink 1990, 10.

¹⁰⁰ Van den Brink 1990, 7.

4. Het EG-landbouwstructuurbeleid, in het bijzonder de uitvoering van de Moderniseringsrichtlijn en de Bedrijfsbeëindigingsrichtlijn, beide uit 1972.¹⁰¹ Binnen de beperkte ruimte in deze scriptie zal ik deze ‘mijlpalen’ aanhouden bij een korte beschrijving van de inhoud en instrumenten van het structuurbeleid. Daarbij kan overigens de indruk ontstaan dat het structuurbeleid een lineair proces was, waarbij de beleidsmakers steeds duidelijk het doel voor ogen stond en waarbij hooguit wat gevarieerd werd met de instrumenten. Dat beeld is echter niet juist. Onder invloed van het politieke debat, druk vanuit de achterban en maatschappelijke discussies veranderde de visie op het structuurbeleid regelmatig.¹⁰²

Het Zesjarenplan voor de Landbouw

In 1947 kwam onder leiding van de Minister van Landbouw, Mansholt, een Zesjarenplan voor de Landbouw tot stand. Dit plan bevatte een investeringschema in de landbouw ten behoeve van de verbetering van de structuur van land- en tuinbouw. Dit zou bereikt moeten worden door middel van kostprijsverlaging (door mechanisatie en ruilverkaveling) en door kwaliteitsverhoging. Er was echter geen samenhang en nauwelijks economische onderbouwing in het plan, en het verdween dan ook van tafel, maar Mansholt hield wel vast aan de visie die in het *Zesjarenplan* was uitgezet. Het landbouwbeleid in de periode tot 1950 werd gekenmerkt door het streven naar productieverhoging, kostprijsverlaging, intensivering van de landbouw en het vermijden van steunmaatregelen. Ook werd ingezet op onderwijs, voorlichting en ruilverkavelingen.¹⁰³

Aanvankelijk was de grondslag voor het *Zesjarenplan* exportbevordering en deviezenbesparing, maar in de laatste versie waren er ook investeringen in opgenomen voor de verbetering van de structuur van de land- en tuinbouw.¹⁰⁴

Van den Brink beschouwt het *Zesjarenplan* dan ook als “de eerste naoorlogse poging in Nederland tot het voeren van een structuurbeleid ten behoeve van de land- en tuinbouw.”¹⁰⁵

¹⁰¹ Van den Brink 1990, 16-17.

¹⁰² Van den Brink 1990, 14.

¹⁰³ Andela 2000, 37.

¹⁰⁴ Van den Brink 1990, 50 en 57.

¹⁰⁵ Van den Brink 1990, 58.

Het Meerjarenplan voor ruilverkaveling en andere cultuurtechnische werken in Nederland

In 1924 werd in Nederland de eerste Ruilverkavelingswet aangenomen. Ruilverkaveling vond plaats op initiatief van tenminste een kwart van de grondeigenaren in een bepaald gebied. In de jaren dertig dienden ruilverkavelings- en ontginningsprojecten vooral als werkverschaffing, maar het aantal ruilverkavelingsprojecten bleef beperkt. Daarom werd er in 1938 een nieuwe Ruilverkavelingswet aangenomen, waarbij ook onder meer landbouworganisaties, gemeenten en waterschappen het initiatief konden nemen voor ruilverkaveling.

Na de Tweede Wereldoorlog lag de prioriteit bij het verbeteren van de infrastructuur. Daarnaast werden er voor enkele gebieden streekverbeteringsplannen ontwikkeld.¹⁰⁶ Bij de herinrichting van Walcheren (vastgelegd in de Herverkavelingswet Walcheren uit 1947), dat ernstig beschadigd uit de Tweede Wereldoorlog was gekomen, werd niet ingezet op een reconstructie van de oude toestand, maar op vernieuwing om de structurele problemen van het oude land op te lossen en zo tot een veel rendabelere bedrijfsvoering te komen. De ruilverkaveling werd systematisch voorbereid, boerderijen werden waar nodig verplaatst, er vond sterke schaalvergroting plaats en de ruilverkaveling werd in sociaal opzicht intensief begeleid. Deze aanpak werd bekend onder de naam 'Ruilverkaveling nieuwe stijl'.¹⁰⁷ Dit ter onderscheid van de 'ruilverkaveling oude stijl' die zich vooral bezighield met samenvoeging van kavels, aanleg van verharde wegen en een verbeterde ontwatering.¹⁰⁸ In 1954 werd deze nieuwe werkwijze vastgelegd in een nieuwe Ruilverkavelingswet. Deze wet bood de mogelijkheid om grond voor 'algemeen nut' toe te wijzen aan openbare lichamen. Deze gronden konden bijvoorbeeld gebruikt worden voor nieuwe wegen of natuurontwikkeling, hoewel in de begintijd nog nauwelijks gronden voor natuurontwikkeling werden aangewezen. Andela noemt deze nieuwe wet "een krachtig instrument om het agrarisch gebied opnieuw in te richten."¹⁰⁹

De behoefte aan ruilverkaveling nam steeds meer toe en ging de financiële en technische capaciteit van de overheid te boven. Daarom stelde de Centrale

¹⁰⁶ Ruilverkaveling 1973, 1-2.

¹⁰⁷ Andela 2000, 88.

¹⁰⁸ Van den Brink 1990, 70.

¹⁰⁹ Andela 2000, 103-104.

Cultuurtechnische Commissie (CCC) in 1958 het *Meerjarenplan voor ruilverkaveling en andere cultuurtechnische werken in Nederland* op. Dit plan stelde dat de agrarische productiviteit op landbouwbedrijven opgevoerd moest worden. De agrarische beroepsbevolking en het aantal zeer kleine bedrijven moest afnemen. Dat zou moeten gebeuren door bedrijfsvergroting en bedrijfsbeëindiging. De minimale omvang van een rendabel bedrijf werd geschat op 12 à 15 ha.

Aan de hand van het investeringseffect en maatschappelijke achterstand werd de urgentie bepaald van de gebieden die voor ruilverkaveling in aanmerking kwamen, waarbij aan het investeringseffect het grootste gewicht werd toegekend. Het beleidsmodel bij dit meerjarenplan was “krachtige opvoering van de rationalisatie bij een gelijkblijvende nationale agrarische productie.”¹¹⁰

Het CCC stelde drie varianten op, waarin de 1,5 miljoen ha cultuurgrond die voor ruilverkaveling in aanmerking kwam, in 30, 40 of 50 jaar zou kunnen worden gerealiseerd, met bijpassende investeringen. De Commissie liet de keuze hiervoor over aan de regering en de Staten-Generaal.¹¹¹ Deze kozen uiteindelijk voor een variant gebaseerd op het middelste alternatief, maar besloten om vooralsnog een budget voor alleen de periode 1961-1963 vast te stellen.¹¹²

Hoewel het Meerjarenplan grootschalige ruilverkavelingsprojecten mogelijk maakte, schoot het tekort als instrument om de urgentie te bepalen, wat één van de doelstellingen was geweest om het Meerjarenplan op te stellen. Het bleek moeilijk om het investeringseffect te berekenen. Daarnaast sloot het plan niet aan op de nieuwe ruimteclaims die in het begin van de jaren zestig ontstonden, zoals de groeiende openluchtrecreatie.¹¹³

Stichting Ontwikkelings- en Saneringsfonds voor de Landbouw

In 1963 werd de Stichting Ontwikkelings- en Saneringsfonds voor de Landbouw (het O&S-fonds) opgericht door de overheid en de landbouworganisaties. Directe aanleiding was de moeilijke financiële positie van de gemengde bedrijven op de zandgronden in 1962.¹¹⁴

Het ‘ontwikkelingsgedeelte’ van dit fonds gaf steun aan boeren die hun bedrijf wilden moderniseren. Dat moesten dan wel zogenaamde ‘ontwikkelingsbedrijven’

¹¹⁰ Van den Brink 1990, 59-61.

¹¹¹ Van den Brink 1990, 61.

¹¹² Andela 2000, 155.

¹¹³ Andela 2000, 157.

¹¹⁴ Van den Brink 1990, 152.

zijn met een bedrijfsvoering die gericht was op een efficiënter gebruik van arbeid, grond en kapitaal. Ook kwam er een Bijdrageregeling voor rundveestallen, wat voor een doorbraak zou zorgen van de open stal, een type stal waarbij de koeien niet langer vast stonden (zoals bij de traditionele grupstal het geval was), maar vrij door de stal konden lopen en die gedeeltelijk open was, zodat goede ventilatie mogelijk was.

De saneringskant van het fonds bood de mogelijkheid tot bedrijfsbeëindiging voor oudere boeren met een laag inkomen. In de praktijk betrof dit vooral de kleinere boeren. Aanvankelijk lagen er vooral sociale intenties aan deze regeling ten grondslag, maar al gauw verplaatste de focus zich naar het vrijkomen van landbouwgrond die aan de overblijvende bedrijven toegevoegd kon worden. Er was een nauwe samenhang met de Cultuurtechnische Dienst, die met de uitvoering van de ruilverkaveling belast was. Deze dienst voerde het secretariaat van het O&S-fonds.¹¹⁵

Van den Brink stelt dat in de periode 1965-1975 het aantal bedrijfsbeëindigingen in het kader van het O&S-fonds sterk terugliep. Het aandeel van het O&S-fonds bij bedrijfsbeëindiging was zo'n 20%. Hij concludeert dan ook dat de inspanningen van het O&S-fonds geleid hebben tot een geringe versnelling van de bedrijfsbeëindigingen. Wat de ontwikkelingskant van het fonds betreft, noemt Van den Brink de betekenis van de bijdrageregelingen financieel relatief beperkt.¹¹⁶

Het EG-landbouwstructuurbeleid

In de jaren zestig was het landbouwbeleid van de in 1958 opgerichte EEG voornamelijk gericht op het ontwikkelen van een gemeenschappelijk markt- en prijsbeleid. Structuurbeleid bleef een zaak van de nationale overheden.¹¹⁷

In 1968 presenteerde Sicco Mansholt, inmiddels landbouwcommissaris van de EEG, het *Memorandum inzake de hervorming van de landbouw in de Europese Economische Gemeenschap*. Aanleiding voor dit plan waren de toenemende productievereschotten, de groeiende budgettaire lasten om dit te bekostigen en het onvoldoende realiseren van de inkomensdoelstelling voor agrariërs.¹¹⁸ Het plan ging er van uit dat van de 10 miljoen boeren die er rond 1970 in de EEG waren, er zo'n 5 miljoen zouden overblijven. Er moesten 'productie-eenheden'

¹¹⁵ Andela 2000, 40-41.

¹¹⁶ Van den Brink 1990, 152-153.

¹¹⁷ Van den Brink 1990, 154.

¹¹⁸ Meester 1980, 56.

met een optimale omvang komen – die voor melkvee werd bijvoorbeeld gesteld op 40-60 ha. Er zou geen toekomst meer zijn voor het traditionele familiebedrijf. Overigens was er geen sprake van verplichte bedrijfsbeëindiging.¹¹⁹ Het Mansholtplan zorgde voor veel discussie binnen de EEG en felle protesten van de Europese boeren. Pas in 1972 nam de EEG een beslissing over een afgezwakt structuurbeleid. Het betrof richtlijnen voor de modernisering van bedrijfsgebouwen, voor de bevordering van bedrijfsbeëindiging in de landbouw en voor de aanwending van cultuurgrond voor structuurverbetering.¹²⁰ De eerste twee richtlijnen vallen binnen de definitie van structuurbeleid in enge zin en zal ik hier kort toelichten.

De Moderniseringsrichtlijn had ten doel “structurele voorwaarden te scheppen voor een merkbare verbetering van het inkomen en van de arbeids- en productieomstandigheden in de landbouw”. Lidstaten moesten een selectieve steunregeling invoeren voor landbouwbedrijven met ontwikkelingsmogelijkheden. Dit waren bedrijven waarvan de eigenaren een plan konden overleggen waaruit bleek dat het bedrijf na modernisering in staat zou zijn in een inkomen te voorzien dat vergelijkbaar was met niet-agrarische bedrijven uit de streek. Deze bedrijven konden onder meer investeringssteun in de vorm van rentesubsidies krijgen. Daarnaast hadden de bedrijven met voorrang recht op gronden die op basis van de Bedrijfsbeëindigingsrichtlijn waren vrijgekomen.¹²¹

De Bedrijfsbeëindigingsrichtlijn voorzag aan de ene kant in een regeling om bedrijfsbeëindiging in de landbouw te bevorderen en aan de andere kant in regels voor het gebruik van de vrijgekomen cultuurgrond. Boeren die ouder waren dan 55 jaar en hun meewerkende gezinsleden konden bij bedrijfsbeëindiging een jaarlijkse uitkering krijgen. Daarnaast was er een premie voorzien op basis van de vrijgemaakte cultuurgrond.¹²²

In Nederland werden beide regelingen uitgevoerd door het O&S-fonds. Het bestuur van het fonds stelde een aantal toepassingsbesluiten op voor verdere uitwerkingen van de richtlijnen.¹²³ Van den Brink trekt de volgende conclusie over de gevolgen van de twee richtlijnen in Nederland:

“Uit de analyse van de richtlijnen in Nederland bleek onder andere dat de koppeling tussen beide richtlijnen nauwelijks mogelijk was. Deze

¹¹⁹ Van Merriënboer 2006, 351.

¹²⁰ Meester 1980, 57.

¹²¹ Van den Brink 1990, 181-182.

¹²² Van den Brink 1990, 187.

¹²³ Van den Brink 1990, 183 en 188.

koppeling hield in, dat de door middel van bedrijfsbeëindiging vrijkomende grond bij voorrang aan ontwikkelingsbedrijven diende te worden overgedragen. Dit koppelingsvoorschrift was een van de weinige punten in de richtlijnen die van de oorspronkelijke filosofie van het Plan-Mansholt waren overgebleven. De uitvoering van de Moderniseringsrichtlijn [...] leidde in Nederland tot een vloedgolf aan investeringen [...]. De bijdrage van de uitvoering van de Bedrijfsbeëindigingsrichtlijn [...] aan de structurele ontwikkeling van de Nederlandse landbouw is bijzonder gering geweest”.¹²⁴

5.3 Standpunten over structuurbeleid in *De Vrije Boer*

In *DVB* is uiteraard regelmatig geschreven over verschillende aspecten van het structuurbeleid, maar nooit over het structuurbeleid als geheel. Het onderdeel van het structuurbeleid dat de meeste aandacht kreeg in *DVB*, was de ruilverkaveling. Van de 143 artikelen over structuurbeleid in *DVB* die ik heb geïnventariseerd en geanalyseerd, gingen 78 artikelen, dus ruim de helft, over ruilverkaveling. In de meeste gevallen ging het over specifieke ruilverkavelingsprojecten en dan met name over de misstanden die er volgens de auteurs van de artikelen waren tijdens de voorbereiding en uitvoering van deze projecten.

De overige artikelen over structuurbeleid gingen vooral over de positie van de kleine boeren binnen dit beleid. Het structuurbeleid werd voor de lezers van *DVB* uitgelegd als zouden de kleine boeren *moeten* verdwijnen. “Beneden 10 ha moeten – aldus Mansholt, Krottnerus e.a. – alle bestaande landbouwbedrijfjes verdwijnen” schrijft Ir. H. Adams in 1960 in *DVB*.¹²⁵ Er is echter nooit sprake geweest van verplichte bedrijfsbeëindiging, noch in de voorwaarden van het O&S-fonds, noch in het Plan Mansholt of de opvolgers daarvan. In het Plan Mansholt staat letterlijk: “Zoals alle punten van het programma zijn de maatregelen ten behoeve van degenen die hun werkzaamheden in de landbouw wensen stop te zetten, gebaseerd op *het vrije initiatief* van de betrokkenen”.¹²⁶ Er werd onder bepaalde voorwaarden een financiële vergoeding geboden voor boeren die met hun bedrijf wilden stoppen en ook boeren die hun bedrijf wilden

¹²⁴ Van den Brink 1990, 199.

¹²⁵ Artikel “Bestaansrecht kleinbedrijf in de landbouw” in *DVB* 17-9-1960. C.S. Krottnerus was van 1951-1976 voorzitter van het Koninklijk Nederlands Landbouw Comité en van 1954-1975 bestuurslid van het Landbouwschap.

¹²⁶ Memorandum 1968, 43, cursivering van PO.

moderniseren, konden daar subsidie voor krijgen. Toch voelde de aanhang van Boerenpartij zich erg bedreigd door deze ontwikkelingen. Ook al was er van directe dwang geen sprake, er waren wel boeren die de investeringen die nodig waren voor de modernisering niet konden of wilden opbrengen. De enige optie die dan overbleef, was stoppen, wat weer voelde alsof ze gedwongen werden om te stoppen als gevolg van het gevoerde structuurbeleid. Veel artikelen over het structuurbeleid betoogden dan ook waarom de kleine boeren niet mochten verdwijnen.

In deze paragraaf geef ik eerst een overzicht van de argumenten die werden aangevoerd tegen de ruilverkaveling en vervolgens beschrijf ik de argumenten die gebruikt werden waarom kleine boeren niet mochten verdwijnen. Deze categorieën zijn overigens niet strikt van elkaar te onderscheiden: één van de argumenten die in *DVB* werden aangevoerd tegen de ruilverkaveling, is dat het de kleine boeren bedreigt.

Argumenten tegen de ruilverkaveling

Een bezwaar dat regelmatig in *DVB* gebruikt werd tegen de gang van zaken bij de ruilverkaveling, is de wettelijke procedure bij het stemmen. Om te bepalen of een voorgesteld ruilverkavelingsproject inderdaad plaats zou vinden, moest er door alle grondeigenaren over gestemd worden. Dit gebeurde tijdens een speciaal hiervoor georganiseerde vergadering. Volgens de Wet op de Ruilverkaveling uit 1954 werden thuisblijvers als voorstemmers geteld. Dit werd door de Vrije Boeren als onredelijk ervaren.

Een tweede groep argumenten tegen de ruilverkaveling had te maken met financiële aspecten. De kosten voor de boeren zouden te hoog zijn of achteraf (veel) hoger dan geraamd. Bovendien zouden de boeren moeten opdraaien voor de kosten van infrastructurele werken die voor algemeen nut waren. In *DVB* van 14 februari 1959 werd ene Boer Van Leeuwen geciteerd, die deel uitmaakte van het ruilverkavelingsplan “Ade”, het gebied rond Roelofarendsveen: “Als het plan doorgaat en er moet een heel dorpje verdwijnen, dan zullen wij, boeren, de kosten daarvan straks moeten opbrengen. In Roelofarendsveen en Alkemade komen de nieuwe Rijkswegen dwars door het plan heen. Wie is daarvan de

dupe? De boer. Wie legt mooie, goedkope wegen op onze kosten? Het rijk. En dat is naar mijn smaak staatsocialisme.”¹²⁷

Een derde reden waarom de aanhangers van de Boerenpartij afwijzend stonden tegenover de ruilverkaveling, is dat ze vermoedden dat er sprake was van een verborgen agenda van de overheid. Met name het bevorderen van de industrie ten koste van de agrarische sector werd regelmatig genoemd. Een voorbeeld is de ruilverkaveling in Gaasterland, Friesland. Tijdens de uitvoering van deze ruilverkaveling zou het grondwaterpeil worden verhoogd. P.W. Lefferstra schreef hierover in *DVB*: “Maar wie heeft om dit hoge grondwaterpeil gevraagd? Ik dacht van niemand, dit is een scheepvaart- en industriebelang en het is onrechtvaardig daarvoor ons de kosten te laten betalen.”¹²⁸ In 1973 werd de toespraak van enkele boeren uit Marum (Groningen) afgedrukt die zij tijdens een vergadering over de ruilverkaveling gehouden hebben. “Wij vrezen dat dit een opruiming van kleine ondernemers en zelfstandigen betekent, om plaats te maken voor grote Machtsblokken van Industrie en aangepaste E.E.G. Mansholt bedrijven”.¹²⁹

De vierde reden waarom de aanhangers van de Boerenpartij tegen de ruilverkaveling waren, heeft ook te maken met een vermeende verborgen agenda van de overheid. Zij vreesden dat de overheid de ruilverkaveling zou gebruiken om de kleine boerenbedrijven te laten verdwijnen. In het artikel ‘Ruilverkavelingsmanie’ uit 1960 deed Koekoek verslag van een voorlichtingsvergadering over de ruilverkaveling in Hengelo (Gelderland) voor de betrokken boeren, waar hij en Adams bij aanwezig waren. Hij schreef hierover “[...] dat er een legende de ronde deed, dat bij ruilverkaveling alle kleine boeren worden opgedoekt. De werkelijkheid is *zoveel mogelijk*, in de hoop dat de overigen, tot 15 ha, door de zware lasten, binnen niet al te lange tijd vanzelf verdwijnen”.¹³⁰

Een vijfde reden waarom de aanhangers van de Boerenpartij de ruilverkaveling afwezen, was dat zij dit beschouwden als een uiting van het door hen verafschuwde ‘staatsdirigisme’, een overheid die alles voor de boeren wilde regelen en die de boeren hun vrijheid en zelfstandigheid ontnam. In een artikel uit 1964 noemde auteur ‘G.H. te Uddel’ een aantal redenen waarom de overheid tot ruilverkaveling over zou gaan. Eén van die redenen is: “In derde instantie

¹²⁷ Artikel “Kinder[...] een groot ruilverkavelingsproject” in *DVB* 14-2-1959 [deel van titel artikel niet goed leesbaar door beschadigde bron].

¹²⁸ Artikel “Ruilverkaveling Gaasterland is boerentergend” in *DVB* 20-7-1963.

¹²⁹ Artikel “Ruilverkaveling nieuwe stijl” in *DVB* 20-1-1973.

¹³⁰ Artikel “Ruilverkavelingsmanie” in *DVB* 9-1-1960.

probeert de regering via ruilverkaveling en sanering grote oppervlakten grond in handen te krijgen en daarop staatsbedrijven bewerkt door staatsarbeiders, te zetten. Weer een manier om het staatsabsolutisme en dictatuur ongemerkt te vergroten.”¹³¹

De laatste groep argumenten tegen de ruilverkaveling die regelmatig terug te vinden is in DVB is nog een uiting van de achterdocht die de vrije boeren hadden jegens de overheid: ambtenaren en bestuurders van boerenorganisaties waren er alleen op uit om zichzelf en hun ‘vriendjes’ aan goedbetaalde baantjes te helpen. De ruilverkaveling werd dan gezien als een middel om aan dergelijke baantjes te komen. Over de afgeblazen ruilverkaveling in Nijkerk schreef Voortman in 1958: “De besturen van Standsorganisaties zijn steeds voorstander, want zij kunnen hun medewerking meestal beloond zien met een functie in een ruilverkavelingscommissie. Een ruilverkaveling duurt vele jaren en dit betekent vele vergaderingen, met evenzovele vergoedingen”. Vervolgens stelde Voortman dat de vergoeding per vergaderdag 25 gulden bedroeg. Bij drie vergaderingen per week gedurende zes jaar “kan iemand die zich druk maakt zich met zo’n kleine *f* 25.000,-- verrijken”.¹³² Een variant hierop was dat niet de bestuurders zelf zich willen verrijken aan de ruilverkaveling, maar de organisaties die de ruilverkavelingen initieerden. Wat Voortman overigens niet noemde, was dat de boeren die zitting namen in een ruilverkavelingscommissie de vergoeding nodig hadden om vervanging te regelen om het werk op de boerderij te laten doorgaan.

Argumenten tegen het verdwijnen van de kleine boeren

Van het brede spectrum aan maatregelen dat samen het structuurbeleid in de landbouw vormt, richtte *DVB* zich zoals gezegd met name op de ruilverkaveling en op de schaalvergroting in de landbouw die het structuurbeleid beoogde. Deze schaalvergroting werd dan vooral geïnterpreteerd als zouden de kleine boeren moeten verdwijnen.

In ongeveer de helft van de artikelen in *DVB* die over de kleine boeren gaan, werden economische argumenten gebruikt. Deze artikelen betoogden dat kleine boerenbedrijven wel rendabel waren of, met een variant hierop, dat grote boerenbedrijven niet meer rendabel zouden zijn dan de kleine boerenbedrijven. Als het financieel slecht ging met de kleine boerenbedrijven, dan zou dat vooral worden veroorzaakt door de overheid, die steeds meer regels uitvaardigde

¹³¹ Artikel “Sanering en ruilverkaveling” in *DVB* 26-9-1964.

¹³² Artikel “Ruilverkaveling Nijkerk van de baan” in *DVB* 22-10-1958.

waardoor de boeren in hun handelingsvrijheid beperkt werden. Bovendien zorgde de overheid er ook voor, nog steeds volgens de artikelen in *DVB*, dat de prijzen die boeren voor hun producten ontvingen laag gehouden werden, terwijl de lasten voor de (met name kleine) boeren steeds hoger werden.

“Slechts wanneer men de vrije economie toepast, waarbij de weg tussen producent en consument aanmerkelijk bekort wordt en zodoende talrijke handelswinsten wegvallen, zal de boer meer voor zijn produkten kunnen maken en de consument minder hoeven te betalen. Bij een vrije prijsvorming, waarbij de groten geen bijzondere voorrechten genieten, zal ook de kleine boer even goed kunnen bestaan als de grote. Het gezinsbedrijf dat zoveel mogelijk met eigen (familie-)kapitaal werkt, dat niet bijzonder belast mag worden, heeft dan zeker toekomst”.¹³³

Ook stonden er artikelen in *DVB* die aan de hand van statistische gegevens probeerden aan te tonen dat het helemaal niet zo slecht ging met de kleine boeren. In 1960 vergeleek ene ‘S’ in een artikel cijfers van het CBS over de agrarische productie uit 1900 met die van 1958. Hij constateerde dat met een nagenoeg gelijkblijvende oppervlakte aan agrarische grond, de opbrengst van de agrarische sector aanzienlijk was vergroot. Zo werd de veestapel in deze periode bijna verdubbeld. Omdat nog steeds het grootste deel van de agrarische bedrijven uit boeren bestond met bedrijven kleiner dan 10ha, trok S. de conclusie dat de kleine boeren het dus wel goed deden. “Uit deze cijfers blijkt, dat het met de onrendabele kleine boer nogal losloopt. In de loop van de laatste 60 jaar is het in hoofdzaak kleine boerenbedrijf in ons land veranderd en omhoog gegaan op een manier, die alleen maar te vergelijken is met de industriële revolutie.”¹³⁴

Een andere reden die in *DVB* aangevoerd werd waarom kleine boeren beter hun werk zouden kunnen doen dan grote bedrijven, was dat kleine boeren, doordat ze vaak een gemengd bedrijf hadden, veel flexibeler konden inspelen op veranderingen in de markt. Bovendien hoefden ze minder te investeren in mechanisatie, zodat ze ook niet vastzaten aan een bepaald product. In een artikel uit 1960 is te lezen “Bedrijfsvergroting zal het inkomen niet vergroten en de kostprijs niet verlagen. De investering zal hoger worden en vele boeren nog meer afhankelijk van de Boerenleenbank [...]. Deze investeringen zullen in de praktijk verstarrend werken, want een ieder die een melkmachine koopt, zal deze

¹³³ Artikel “Sanering en ruilverkaveling” in *DVB* 26-9-1964.

¹³⁴ Artikel “Volgens dirigistische ambtenaren zouden de kleine bedrijven oneconomisch zijn” in *DVB* 23-1-1960.

ook moeten blijven gebruiken om hem terug te verdienen en niet meer kunnen overschakelen op bv. vetweiderij”.¹³⁵

In een aantal artikelen in *DVB* is te lezen dat het Ontwikkelings- en Saneringsfonds voor de Landbouw overbodig zou zijn en dat het geld dat hieraan besteed werd, beter de boeren rechtstreeks ten goede kon komen. Volgens deze artikelen ging het helemaal niet zo slecht met de kleine boeren, dus hoefden ze ook niet gesaneerd te worden. En als het dan eens een keer niet zo goed ging, dan was de boer zelf wel in staat een andere baan te zoeken, daar hoefde dan geen O&S-fonds aan te pas te komen.¹³⁶

Naast economische argumenten om het voortbestaan van de kleine boeren te onderbouwen, werd ook gebruik gemaakt van culturele en historische argumenten. De strekking van deze argumenten was dat de boerenstand al eeuwenlang de ruggengraat van de samenleving was geweest. De boeren zorgden niet alleen voor de voedselvoorziening, maar ook voor het welbevinden van het Nederlandse volk. Ir. H. Adams schreef in 1960 in *DVB* over de plannen van Mansholt: “[dit is] onaanvaardbaar-revolutionair, want immers een land met een eeuwenlange, agrarische specialisten naam, tot ver buiten onze grenzen, dat voor meer dan 70% uit boeren bestaat die geslachtenlang, succesvol, bedrijven beneden 10 ha hebben weten te exploiteren, kan men niet – in strijd met elke realiteit – het verwijt maken dat die bedrijven oneconomisch zijn en via dure verkaveling zo gauw mogelijk op de schop moeten”.¹³⁷ Dus vanwege het feit dat boeren al eeuwenlang op een dergelijke wijze hun werk deden, mocht je niet constateren dat dit wellicht op een oneconomische manier gebeurde.

In 1961 schreef Adams in een artikel met de titel “Likwidatie van het kleinbedrijf” dat degenen die het structuurbeleid uitvoerden “mogen bedenken dat het zelfstandige, kleinere boerenbedrijf, waarvan Nederland wellicht een van de sterkste voorposten vertegenwoordigt, tevens de kern en de kracht vormt, van de gehele Westerse beschaving. Het is onze plicht om vol te houden tegen de vijanden die van binnen uit, al vijftien jaar lang, de zelfstandige ondernemer en het kleinbedrijf trachten te likwideren.”¹³⁸

¹³⁵ Artikel “Het nutteloze van bedrijfsvergroting voor boer en consument” in *DVB* 25-6-1960. Vetweiderij is het fokken van slachtvee.

¹³⁶ O.a. artikel “Sanering en ruilverkaveling” in *DVB* 26-9-1964.

¹³⁷ Artikel “Wat doet de afdeling kleine boeren?” in *DVB* 9-1-1960.

¹³⁸ Artikel “Likwidatie van het kleinbedrijf stuut op groeiend verzet” in *DVB* 2-12-1961.

Een laatste reden die in dit kader werd aangevoerd waarom de kleine boeren niet mochten verdwijnen, was dat met het verdwijnen van de kleine boeren ook de ambachtelijke vakkennis van deze boeren, zoals van het handmelken en het zaaien verloren zou gaan.¹³⁹

Naast de economische en cultuurhistorische argumenten waarom de kleine boeren moesten blijven bestaan, is er nog een derde categorie. Deze categorie is niet onder een noemer te vangen en zou nog het beste 'gelegenheidsargumenten' genoemd kunnen worden. Werd bij de andere argumenten nog enige moeite gedaan om dit te onderbouwen, bij deze argumenten slaagden de auteurs daar absoluut niet in, waarschijnlijk omdat deze niet onderbouwd konden worden. Deze argumenten kwamen slechts incidenteel voor en ik wil er in deze scriptie dan ook niet veel over uitweiden, maar ze zijn te leuk om niet te noemen. Zo betoogde ene R. te E. (hier al eerder genoemd) in 1960 dat door de met de ruilverkaveling gepaard gaande schaalvergroting veel boeren zonder werk zouden komen en in de industrie moesten gaan werken. Ze zouden dan veranderen van rechts stemmende kleine boeren in PvdA-stemmende arbeiders. Hierdoor hoopte de PvdA de grootste partij van het land te worden. "De ruilverkaveling is slechts de weg en het middel om het socialistisch partijbelang te dienen."¹⁴⁰ Een andere argument waarom de kleine boeren moeten blijven bestaan, was dat deze boeren in oorlogstijd bijzonder nuttig waren. Tijdens de Tweede Wereldoorlog hadden de kleine boeren onderduikers opgevangen en landgenoten geholpen met achtergehouden voedsel. Dat zouden grote boeren nooit kunnen doen, mocht er weer oorlog komen.¹⁴¹

Eind 1968 presenteerde Mansholt het al eerder genoemde Plan Mansholt. Uiteraard werd in *DVB* ook aandacht besteed aan dit plan. Het zal geen verbazing wekken dat de Boerenpartij tegen dit plan was. De voornaamste argumenten die aangevoerd werden waren dat dit plan zou leiden tot het verdwijnen van de volledige boerenstand en een nationalisatie van het agrarische grondbezit zou inhouden. Deze argumenten verschilden dus niet van de argumenten die gedurende de hele jaren zestig waren aangevoerd tegen het structuurbeleid. In *DVB* van 15 februari 1969 werd B.M. Steur geciteerd,

¹³⁹ Artikel "De mechanisatie" in *DVB* 21-10-1961.

¹⁴⁰ Artikel "De politieke achtergrond der bedrijfsvergroting" in *DVB* 23-7-1960.

¹⁴¹ Artikel "Boeren onmisbaar in bange dagen" in *DVB* 18-1-1969.

hoofdbestuurslid van de Boerenpartij: “Het plan-Mansholt betekent een totale afslachting en vernietiging van de boerenstand. De een houdt het langer vol dan de ander, al naar gelang het bezit. Generaties, die elkaar hebben opgevolgd onder de meest bittere omstandigheden, moeten er nu uit. Na uitgebeend te zijn, worden ze als een oud stuk vuil weggegooid.”¹⁴² Daarnaast vond de Boerenpartij dat in het plan niet duidelijk was uitgewerkt waar de weggesaneerde boeren werk zouden moeten krijgen. Dat deze in de industrie aan het werk zouden kunnen, was een dooddooener, aldus Koekoek.¹⁴³ De zorgen over wat er met de gesaneerde boeren zou moeten gebeuren, waren nog niet eerder zo expliciet geuit, dit is wel een nieuwe ontwikkeling.

In een artikel uit 1970 ben ik een nieuw argument tegengekomen waarom de kleine boeren niet zouden mogen verdwijnen. De auteur, K. van Zelderen, legde een verband tussen kleinschalige boerenbedrijven en landschappelijke waarden. Van Zelderen stelde dat het Plan Mansholt het platteland zou gaan veranderen. “Want aan bedrijven van mammoetgrootte zoals Mansholt ze bedoelt, worden heel andere eisen gesteld voor wat betreft de veestalling en de ruimten voor opslag en machines als wij die nu kennen. Het rustieke en de romantiek van het platteland zal geheel verdwijnen”. Daarnaast zouden grote bedrijven meer met chemische meststoffen werken, waarvan een deel in sloten terecht zou komen waardoor waterdieren uitgeroeid zouden worden. Door intensieve beweiding zou het aantal weidevogels teruglopen. Ook zouden de boeren het te druk hebben om zich met de bomen op hun land bezig te houden, deze zouden dus ook verdwijnen.¹⁴⁴ Dit is de eerste keer dat in *DVB* het behoud van het landschap werd gekoppeld aan het voortbestaan van de kleine boer.

Ontwikkeling in de standpunten over structuurbeleid in *DVB*

In de argumenten die in *DVB* gebruikt werden tegen de ruilverkaveling zit nauwelijks ontwikkeling. In 1971 publiceerde *DVB* een artikel over welke landbouwpunten meegenomen zouden moeten worden bij de kabinetsformatie. De boerenorganisaties hadden bij deze formatie aangegeven “voortzetting en uitbreiding te wensen van de cultuurtechnische werken”, dus (aldus het artikel) de ruilverkaveling. In het artikel werden nogmaals de argumenten tegen de

¹⁴² Artikel “De Boerenpartij is niet alleen een partij voor agrariërs” in *DVB* 15-2-1969.

¹⁴³ Artikel “Verenigingsnieuws Boerenpartij: Tegen plan Mansholt” in *DVB* 1-2-1969.

¹⁴⁴ Artikel “Het plan Mansholt een gevaar voor het Nederlandse volk” in *DVB* 5-12-1970.

ruilverkaveling op een rijtje gezet. De wet op de ruilverkaveling bepaalde dat thuisblijvers als voorstемmers worden geteld, maar dat was oneerlijk. Voorts vielen de kosten voor de ruilverkaveling achteraf altijd hoger uit. Maar het grootste ‘praktijkbezwaar’ tegen de ruilverkaveling was dat onder het mom van sanering de kleine boer zou moeten verdwijnen.¹⁴⁵ Deze drie argumenten werden ook al gedurende de jaren zestig aangevoerd tegen de ruilverkaveling.

In de loop van de jaren zeventig nam het aantal artikelen in *DVB* over de ruilverkaveling aanzienlijk af. Dit zal enerzijds te maken hebben met het in zijn totaliteit afnemen van het aantal artikelen in *DVB* over het landbouwbeleid. Dit wordt in hoofdstuk 8 verder uitgewerkt. Maar het was ook een gevolg van het feit dat het aantal ruilverkavelingsprojecten in de jaren zeventig afnam.¹⁴⁶ Het laatste artikel in *DVB* over ruilverkaveling in de door mij onderzochte periode dateert uit 1975, over de totstandkoming van een nieuwe ruilverkavelingswet waarbij de thuisblijvers niet meer als voorstемmers worden geteld.

De Boerenpartij heeft zich steeds verzet tegen de ruilverkaveling, maar toch gaven vertegenwoordigers van de partij aan dat ze niet tegen de ruilverkaveling waren. Deze uitspraak werd echter steevast gevolgd door één of meer bezwaren. Zo sprak Koekoek in de Tweede Kamer: “Zeker ben ik voorstander van ruilverkaveling, wanneer de democratische rechten van de grond worden gerespecteerd. Maar ik ben er bepaald geen voorstander van, als men die ruilverkaveling met allerlei en onrechtvaardige middelen doordrukt”¹⁴⁷ Gezien de grote hoeveelheid aandacht die de partij heeft besteed aan de vermeende misstanden bij de ruilverkaveling, zowel in *DVB* en de Tweede Kamer, en gezien de grote verscheidenheid aan argumenten die zijn aangevoerd tegen de ruilverkaveling, lijkt mij de conclusie gerechtvaardigd dat de partij toch tegen de ruilverkaveling als zodanig was, in tegenstelling tot wat ze zelf beweerden. De Boerenpartij zou zich alleen hebben kunnen vinden in een ruilverkaveling waarbij de rechten en belangen van de kleine boeren voldoende gewaarborgd werden en deze bij voorkeur ongestoord verder konden boeren op hun boerderijtje. Omdat bij de ruilverkaveling veel grotere belangen speelden dan die van de kleine boeren, en omdat bij de herstructurering van het platteland een systematische

¹⁴⁵ Artikel “Kabinetsformatie en de landbouw” in *DVB* 12-6-1971.

¹⁴⁶ Bieleman 2008, 468.

¹⁴⁷ Handelingen Tweede Kamer 4-2-1965.

vergroting van de agrarische bedrijven één van de speerpunten was, was de Boerenpartij sterk tegen de ruilverkaveling gekant.

Ook de artikelen die betoogden dat de kleine boeren niet mochten verdwijnen, een ander aspect van het Structuurbeleid waar de Boerenpartij haar pijlen op richtte, laten nauwelijks een ontwikkeling zien in de gebruikte argumenten. Het laatste artikel dat ik tegen ben gekomen over structuurbeleid in *DVB* dateert uit 1976. Het betreft een reactie van ene H.J. van Duren op een rapport van de Teldersstichting, het wetenschappelijk bureau van de VVD. In dit rapport werd gepleit voor afvloeiing van boeren die kleine en dus geen levensvatbare bedrijven hadden. De auteur van het artikel was het hier uiteraard niet mee eens. Kleine boeren waren er altijd geweest, de meesten verdienden ook elders wat bij wat van grote waarde voor de gemeenschap was. Ze hadden nooit meer steun ontvangen dan de grote bedrijven, en ze hebben gezorgd voor een mooi landschap. Maar het belangrijkste was, zo is in het artikel te lezen, dat de kleine boeren zelfstandig waren, en dat mocht niet verdwijnen.¹⁴⁸ Nog steeds werd dus betoogd dat kleine boeren best hun hoofd boven water konden houden en dat ze belangrijk voor de gemeenschap waren. Het argument dat grote boeren met hun intensieve landbouw een te grote druk zouden leggen op landschap en milieu was slechts één keer eerder gebruikt in *DVB*. Dat was in 1970. Het verschijnen van het Plan Mansholt in 1968 heeft niet gezorgd in een wijziging van de argumenten die in *DVB* aangevoerd werden tegen de verschillende aspecten van het structuurbeleid.

5.4 Standpunten over structuurbeleid in de Handelingen van de Tweede Kamer

Bij de bespreking van het structuurbeleid in de Tweede Kamer lag bij de Boerenpartij de nadruk op drie thema's, die nauw met elkaar verweven zijn: het Ontwikkelings- en Saneringsfonds, de ruilverkaveling en de beoogde schaalvergroting in de landbouw.

Het Ontwikkelings- en Saneringsfonds (O&S-fonds)

De Boerenpartij was tegen het O&S-fonds. In november 1963 werd er een wijziging op de begroting van het Ministerie van Landbouw en Visserij voorgesteld, in verband met de oprichting van het Ontwikkelings- en

¹⁴⁸ Artikel "De kleine boer moet blijven" in *DVB* 26-6-1976.

Saneringsfonds. Tijdens het debat hierover voerde Harmsen het woord. Hij noemde een aantal argumenten van de Boerenpartij tegen het O&S-fonds. Ten eerste zou het O&S-fonds volgens Harmsen helemaal niet nodig zijn geweest als er direct na de Tweede Wereldoorlog een ander prijsbeleid zou zijn gevoerd. Harmsen vatte dit prijsbeleid samen met “de vastgestelde prijzen enz.” en lichtte dit niet verder toe. De nood die daardoor bij de boeren was ontstaan, zou opgelost moeten worden met directe hulp en dat bood het O&S-fonds niet, aldus Harmsen. Verder vond Harmsen het problematisch dat het fonds er voor zou zorgen dat veel, met name kleine agrarische bedrijven, zouden verdwijnen. Deze boerderijen zouden dan toegevoegd worden aan andere boerderijen om te komen tot bedrijfsvergroting. Dit impliceerde volgens Harmsen dat dat de kleine bedrijven de oorzaak zouden zijn van de moeilijkheden van de agrarische sector en dat was beslist niet waar. De grote bedrijven zouden even grote schulden hebben als de kleine bedrijven, zo niet groter. Wanneer er dan verlies werd gemaakt, werd er op een groot bedrijf nog meer verlies gemaakt dan op een klein bedrijf: “Er is pertinent geen aanwijzing dat het kleine bedrijf dus economisch veel zwakker zou zijn dan het grote bedrijf.” Harmsen had ook problemen met het feit dat een groot deel van het fonds besteed zou worden aan ruilverkavelingen. De Boerenpartij was niet tegen ruilverkaveling, maar dan moest het wel om een vrijwillige ruilverkaveling gaan. Door de volgens Harmsen ondemocratische ruilverkavelingswet was daar geen sprake van. Bovendien waren de kosten voor de boeren bij de reeds uitgevoerde ruilverkavelingen niet bekend. Door de, wat Harmsen ‘dwangruilverkaveling’ noemde, was er geen sprake van een vrijwillige bedrijfsbeëindiging. Hij gaf toe dat mensen nooit daadwerkelijk van hun boerderijen werden geschopt, maar het werd ze financieel wel zo moeilijk gemaakt, dat ze niet meer konden blijven. Tot slot noemde Harmsen dat de bedrijfsvergroting die het O&S-fonds voorstond, in strijd zou zijn met de provinciale structuurplannen die stelden dat landschappelijke elementen als houtwallen niet mochten worden gesloopt.¹⁴⁹

Bij de stemming over deze wijziging, een week later, gaf Harmsen toe dat er geen sprake was van dwang voor de boeren om hun bedrijf te beëindigen. Hij stemde tegen met als reden dat hij er van overtuigd was dat de 50 miljoen gulden van dit fonds alleen maar tegen de boerenstand gebruikt zou worden.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Handelingen Tweede Kamer 28-10-1963.

¹⁵⁰ Handelingen Tweede Kamer 4-12-1963.

Deze argumenten van de Boerenpartij tegen het O&S-fonds kwamen in de meeste latere debatten over het landbouwbeleid weer terug. In 1964 voegde Harmsen hier een nieuw argument aan toe. Volgens hem was de werkelijke reden voor uitbreiding van het O&S-fonds “ [...] dat nog meer boeren kunnen worden uitgekocht. Uitgekocht betekent: arbeiders voor de industrie. De landbouw moet wijken voor de opkomst van de industrie [...]. De beste gronden worden daarvoor gebruikt en belastinggeld moet worden gebruikt om betrokkenen uit te kopen.”¹⁵¹

Toen het O&S-fonds enkele jaren operationeel was, klaagde de Boerenpartij vooral over het feit dat het fonds zich met name bezighield met het saneren van boerenbedrijven en niet met het ontwikkelen. De partij trok in twijfel of gesaneerde boeren hier financieel wel beter van werden. Bij het behandelen van de begroting van Landbouw voor 1966 vroeg Harmsen aan Minister Biesheuvel van Landbouw of het bekend was hoe het boeren financieel verging die zich in het kader van de ruilverkaveling hadden laten saneren. De minister gaf aan dat de ruilverkaveling in het algemeen goede resultaten gaf en verwees naar een artikel in De Telegraaf, waarin vier echtparen geportretteerd werden die hun boerenbedrijf naar volle tevredenheid hadden laten saneren. Harmsen vond dit echter geen goed voorbeeld: “Ik kan volkomen begrijpen dat deze mensen, die dus afstand van hun bedrijf hebben gedaan en nu misschien in een betere financiële toestand en gemakkelijker levensomstandigheden verkeren dan voorheen, dit verklaren. Waar het ons echter om gaat [...] is dat de Regering jarenlang – ook thans nog – een beleid voert dat de boeren slechts tot een gering inkomen komen.” Volgens Harmsen zou het O&S-fonds niet nodig zijn, als de regering de zware lasten van de boeren zou verminderen.¹⁵² Het lid van de Boerenpartijfractie in de Tweede Kamer Van den Brake noemde in 1968 het O&S-fonds zelfs een vernietigingsfonds. Als reden hiervoor voerde hij aan dat de gesaneerde boeren de arbeidsplaatsen van de werknemers in de industrie zouden innemen, zodat er nog meer werklozen kwamen.¹⁵³

Na 1968 heeft de Boerenpartij in de Tweede Kamer niet meer gesproken over het O&S-fonds, hoewel dit onderwerp in al die jaren dat de Boerenpartij vertegenwoordigd was in de Tweede Kamer, op de begroting stond van het Ministerie van Landbouw en Visserij en dus nog regelmatig ter sprake zal zijn

¹⁵¹ Handelingen Tweede Kamer 7-10-1964.

¹⁵² Handelingen Tweede Kamer 14-12-1965 en 15-12-1965.

¹⁵³ Handelingen Tweede Kamer 31-1-1968.

gekomen in de Kamer. Ik heb niet kunnen achterhalen waarom de Boerenpartij hier na 1968 niet meer over gesproken heeft.

Ruilverkaveling

De ruilverkaveling was een regelmatig terugkerend onderwerp in de betogen van de Boerenpartij in de Tweede Kamer. Leden van de Boerenpartij benadrukten dat ze niet tegen de ruilverkaveling waren, maar dan volgde er altijd wel één of meer bezwaren. Het belangrijkste bezwaar was, zoals ook al vaak te lezen was in *DVB*, dat de stemprocedure ondemocratisch zou zijn. “Steeds weer komen wij voor het feit te staan, dat doden, geëmigreerden en niet-boeren de doorslag geven om de ruilverkaveling erdoor te krijgen. Dat wil niet zeggen dat wij als Boerenpartij pertinente tegenstanders zijn van de ruilverkaveling, maar alleen, wanneer de betrokkenen, die ook de lasten moeten opbrengen, in grote meerderheid voor zijn”, aldus Harmsen tijdens de Algemene Beschouwingen van 1963.¹⁵⁴

Bij een debat over het prijsbeleid in 1966 trok Koekoek het effect van de ruilverkavelingen in twijfel: “Als de Minister niet kan aantonen, dat in gebieden, waar ruilverkavelingen hebben plaatsgevonden de inkomens van de boeren hoger zijn dan is het negatief daar nog langer met heel veel belastinggeld mee door te gaan, als men dan met dit structuurbeleid geen enkel succes heeft.”¹⁵⁵

De kosten voor de ruilverkavelingen waren ook een pijnpunt voor Koekoek. Bij de Algemene Beschouwingen in 1967 gaf hij aan dat de kosten voor zeventig extra ambtenaren die nodig waren voor de uitvoering van de ruilverkaveling, overbodig zouden zijn. “Ik moet zeggen, dat wij hiervan ook op het moment geen enkele verwachting hebben, omdat de landbouw zowel voor kleine als voor grote boeren niet meer lonend is, waardoor het onverantwoord moet worden geacht nog meer geld aan de ruilverkavelingen te spenderen, vooral nu het gebeurt in een altijd nog democratisch land, maar zonder de medewerking van een meerderheid van de belanghebbenden.”¹⁵⁶

Van de Brake ging in 1968 nog een stapje verder. Hij noemde stemming voor de ruilverkaveling net zo democratisch als het militaire bewind in Griekenland. Als voorbeeld noemde hij de gang van zaken bij de recente ruilverkaveling in

¹⁵⁴ Handelingen Tweede Kamer 1-10-1963 en 3-10-1963.

¹⁵⁵ Handelingen Tweede Kamer 30-3-1966.

¹⁵⁶ Handelingen Tweede Kamer 10-10-1967.

Heerde, die hij karakteriseerde als “dirigisme en dictatuur”. Deze ruilverkaveling was volgens hem dan ook niet aangenomen, maar “doorgedrukt”.¹⁵⁷

Bij de Algemene Beschouwingen van 1969 betoogde Koekoek dat de ruilverkaveling niet goed uitpakte voor de boeren die er aan deelnamen. “Kijkt men naar de praktijk dan ziet men dat de boeren, die op het ogenblik in een ruilverkavelingsgebied moeten produceren, in grotere moeilijkheden zitten dan de boeren, die nog niet onder de ruilverkaveling zijn gevallen.”¹⁵⁸ In 1969 en 1971 lag de focus van de Boerenpartij wat de ruilverkaveling betreft op de financiële aspecten. Als er een ruilverkaveling plaatsvond, moesten de kosten wel tegen de baten opwegen en moest duidelijk zijn wie de kosten betaalde voor het gebruik van landbouwgrond voor niet-agrarische doeleinden.¹⁵⁹ In 1971 maakte Koekoek nauwelijks gebruik van zijn spreektijd bij de behandeling van de begroting van Landbouw. Hij beperkte zich ertoe te zeggen dat ruilverkaveling allemaal weggegooid geld was, zonder dit verder te onderbouwen. Voorts liet hij weten tegen de begroting te zijn.¹⁶⁰

Bij de behandeling van de begroting van Landbouw voor 1974 noemde Boerenpartijfractielid De Koning de partijdigheid en de vriendjespolitiek van sommige ruilverkavelingscommissies.¹⁶¹ Dit argument was wel geregeld in *DVB* te lezen, maar nog niet eerder in de Tweede Kamer gebruikt.

In 1974 vond eindelijk het debat in de Tweede Kamer plaats over een wijziging op de ruilverkavelingswet. In deze wijziging werd geregeld dat alleen mensen die daadwerkelijk stemden, meegeteld werden voor de uitslag, dus thuisblijvers werden niet langer als voorstemmers geteld. Een ruilverkavelingsproject werd aangenomen als óf een meerderheid van het aantal aanwezigen bij de stemming voorstemde, óf als het aantal voorstemmers de meerderheid van het totaal aantal hectaren in het ruilverkavelingsproject vertegenwoordigde. Het tellen van de thuisblijvers als voorstemmers, waar de Boerenpartij altijd tegen geageerd had, was met deze wetswijziging dus van de baan.

Bij het debat over de voorgenomen wijziging noemde Koekoek uiteraard dat de Boerenpartij de enige partij was die altijd aangegeven had dat de stemprocedure volgens de ruilverkavelingswet van 1954 oneerlijk was. Toch was hij niet

¹⁵⁷ Handelingen Tweede Kamer 31-1-1968.

¹⁵⁸ Handelingen Tweede Kamer 8-10-1968.

¹⁵⁹ Handelingen Tweede Kamer 26-11-1969.

¹⁶⁰ Handelingen Tweede Kamer 27-10-1971.

¹⁶¹ Handelingen Tweede Kamer 29-1-1974.

tevreden met deze wijziging. Hij vond dat in de nieuwe vorm de stemming niet geheim was, omdat op het stemformulier het aantal hectaren van de stemmer stond. Bovendien werden personen die minder dan 1 ha bezaten nu ook meegeteld. Koekoek vond dit oneerlijk, want deze mensen hoefden niet financieel bij te dragen aan de ruilverkaveling. Maar het voornaamste bezwaar van Koekoek was dat er in deze opzet een dubbele meerderheid moest zijn, hetzij van het aantal personen, hetzij van het aantal hectaren dat de stemmers bezaten. Zo had de ruilverkaveling twee kansen om er door te komen en dat was volgens Koekoek oneerlijk. Daarnaast kregen in de nieuwe ruilverkavelingswet pachters ook stemrecht. Koekoek vond dit niet terecht, omdat zij niet hoefden bij te dragen aan de kosten van de ruilverkaveling, dat moest betaald worden door de eigenaar van de grond.

Koekoek diende drie amendementen in om aan deze bezwaren tegemoet te komen, maar deze werden alle drie verworpen. Daarop besloot de Boerenpartij tegen de gewijzigde ruilverkavelingswet te stemmen. Het wetsontwerp werd overigens wel aangenomen.¹⁶²

In 1975 mopperde De Koning bij de behandeling van de landbouwbegroting nog wat na over de in zijn ogen oneerlijke wijze van stemmen in de nieuwe ruilverkavelingswet, maar hij had vooral felle kritiek op de vermeende belangenverstrengeling en vriendjespolitiek bij ruilverkavelingsprojecten: “Het gevaar dat een ruilverkaveling wordt doorgedrukt omdat rekening gehouden wordt met het aantal hectaren is naar onze mening zeer groot. [...] De tegenstanders krijgen maar 25% van de stemmen en de voorstemmers 75%. De ruilverkavelingen worden ook niet bevorderd in belang van de boeren maar in belang van de Heidemaatschappij, de Grontmij, de Cultuurtechnische Dienst en niet te vergeten de vriendjes en kennissen die hierdoor een goed betaald baantje kunnen bemachtigen.”¹⁶³

Bij de Algemene Beschouwingen in 1975 noemde De Koning nog een nieuw argument tegen de ruilverkavelingswet. Volgens hem was het argument “van de linkerzijde” voor de nieuwe ruilverkaveling dat het ruimte bood voor meer wallen en bomen. Maar, aldus De Koning, die grond was nodig voor de voedselvoorziening. “Als wij zo doorgaan, zitten wij over een paar jaar in een mooi groen park, maar zonder voedsel en dan blijven we niet lang meer in

¹⁶² Handelingen Tweede Kamer 10-9-1974 en 11-9-1974.

¹⁶³ Handelingen Tweede Kamer 17-12-1975.

leven.”¹⁶⁴ Dit staat overigens haaks op de opmerking die twee maal in *DVB* te lezen was, dat met de ruilverkaveling en met het verdwijnen van de kleine boeren ook het mooie agrarische landschap zou verdwijnen.

De kleine boeren

De Boerenpartij heeft zich altijd verzet tegen de schaalvergroting in de landbouw. Kleine boeren mochten niet verdwijnen. Dit kwam dan ook regelmatig terug in de betogen in de Tweede Kamer. De argumenten die de partij gebruikte voor het behoud van de kleine boeren richtten zich vooral op de economische aspecten van kleine bedrijven. Zo noemde Harmsen in 1966 dat de grote bedrijven net zo oneconomisch zouden zijn als kleine bedrijven, omdat ze even grote, zo geen grotere schulden hadden dan kleine bedrijven.

“Vele stellen het zo graag voor, als zou het midden- en kleinbedrijf de oorzaak van de moeilijkheden in de agrarische sector zijn. Ik meen dit sterk te moeten bestrijden. Bedenkt men, dat in de achter ons liggende jaren duizenden van deze bedrijven zijn verdwenen, dan zou nu reeds duidelijk aantoonbaar moeten zijn, dat de overgebleven grotere bedrijven een beter financieel inkomen hebben gekregen. Dat is niet waar. Daarom moet het zaak zijn – gezien de dreigende werkloosheid die voor de deur staat – te stoppen met de koude sanering van deze bedrijven. Men moet de mogelijkheid scheppen, dat deze bedrijven levensvatbaar worden door de verlichting van de vele lasten die hen zijn opgelegd.”¹⁶⁵

Ook Koekoek gaf in 1969 aan dat de schuld van de problemen in de landbouw niet bij de kleine boeren kon worden gelegd, omdat ook grote bedrijven in moeilijkheden kwamen. Koekoek zag als oorzaak van de crisis in de landbouw de politiek van geleide economie die de regering voerde, en de daardoor alsmaar oplopende kosten voor de boeren.¹⁶⁶

Het eind 1968 verschenen Plan Mansholt werd ook regelmatig genoemd door de Boerenpartij in de Tweede Kamer. De partij was uiteraard tegen dit plan. In 1969 gaf Koekoek aan dat dit plan “het einde van de landbouw betekent”.¹⁶⁷ Nuijens gaf in 1969 de volgende analyse van de gevolgen van het Plan Mansholt:

“Natuurlijk zal het, als alle Europese landbouwbedrijven worden verboden of weggesaneerd, in theorie de enkele overgebleven bedrijven goed

¹⁶⁴ Handelingen Tweede Kamer 31-10-1975.

¹⁶⁵ Handelingen Tweede Kamer 28-11-1975.

¹⁶⁶ Handelingen Tweede Kamer 19-3-1969.

¹⁶⁷ Handelingen Tweede Kamer 19-3-1969.

moeten gaan. Dan zal het zelfs niet meer de vraag zijn, of die overgebleven bedrijven goedkoop en efficiënt werken, want dan zal dit kartel van gedirigeerde grootvoedselproducenten alles kunnen dicteren aan een machteloze boerenstand en een machteloze bevolking. Ik ben ook bang dat een dergelijk systeem van inkrimpen maar, en bedrijfsvergroting uiteindelijk zal leiden naar een staatssocialisme, waarin ons land nog maar één bedrijf over zal zijn, nl. een staatsbedrijf. Daar hebben wij als Boerenpartij zeer grote bezwaren tegen.”¹⁶⁸

In 1976, toen er inmiddels een behoorlijke schaalvergroting in de landbouw was doorgevoerd, keek De Koning terug:

“Is de Minister zo enthousiast over de nieuwe ligboxenstallen, die met rentesubsidies en andere manieren zijn gestimuleerd? Is hij zo blij met meer melk en meer vee? In samenwerking met de VVD is dat alles alleen maar groter en groter gemaakt. Men wil naar één bedrijf toe, maar het kan niet, de sanering van honderden bedrijven is toch geen verbetering. Als er gesaneerd wordt, zijn er altijd mensen die er slechter van worden. Degenen die een nabetaling hebben gekregen, zijn goed af, maar degenen die overblijven zijn nog verder de put ingewerkt. Hoe groot moeten de bedrijven volgens de Minister zijn? Eerst was sprake van 10, 20 of 30 hectaren, maar nu blijkt dat al die grote bedrijven door het beleid dat is gevoerd, hetzij van rechts hetzij van links, dat maakt niet zoveel uit, zover zijn, dat zij vooraan staan in de rij van bedrijven die om subsidie moeten vragen. De kleintjes staan achteraan!”¹⁶⁹

Ontwikkeling in de argumenten

Uit bovenstaande beschrijving van de argumenten van de Boerenpartij in de Tweede Kamer tegen het structuurbeleid, blijkt dat er geen ontwikkeling in deze argumenten zit. De grote lijn in de argumenten is steeds hetzelfde. Het structuurbeleid, in welke vorm dan ook, kon de problemen in de landbouw niet oplossen, integendeel, de kleine boeren zouden alleen maar moeten verdwijnen, en die konden er toch ook niets aan doen dat het slecht ging in de landbouw. De werkelijke oorzaak van de problemen in de landbouw was volgens de Boerenpartij het regeringsbeleid dat enerzijds te dirigistisch was, anderzijds de

¹⁶⁸ Handelingen Tweede Kamer 26-11-1969.

¹⁶⁹ Handelingen Tweede Kamer 27-10-1976.

boeren onvoldoende echt steunde. Hierover meer in het volgend hoofdstuk, over het prijsbeleid.

5.5 Conclusie

Zowel in *DVB* als bij de verhandelingen in de Tweede Kamer lag de nadruk van de Boerenpartij als het ging om het structuurbeleid op de ruilverkaveling en op de positie van kleine boeren. Daarbij valt op dat bij beide onderwerpen in *DVB* een grotere variëteit aan argumenten werd gebruikt dan in de Tweede Kamer. Dat heeft een aantal oorzaken. Ten eerste mocht in *DVB* ieder die dat wilde en die min of meer in het straatje van de Boerenpartij en de BVL paste, zijn zegje doen, terwijl in de Tweede Kamer een beperkte groep sprekers het woord voerde namens de Boerenpartij. Hoe meer mensen hun mening kunnen geven over een bepaald onderwerp, hoe groter de kans dat het aantal verschillende argumenten toeneemt. Ten tweede was de spreektijd van de Boerenpartij in de Tweede Kamer beperkt, terwijl voor *DVB* iedere twee weken en later iedere week een aflevering volgeschreven moest worden. Er was dus veel meer ruimte beschikbaar om over het onderwerp uit te wijden, wat ook meer verschillende argumenten tot gevolg kan hebben. Door de beperkte spreektijd in de Tweede Kamer zullen de woordvoerders zich beperkt hebben tot de belangrijkste argumenten.

Een derde reden kan zijn, maar daar moet ik voorzichtig zijn omdat ik daar geen bewijs voor heb, dat de sprekers zich in de Tweede Kamer zich er meer bewust zijn van het feit dat ze voor een ander publiek spreken. In *DVB* is de doelgroep de eigen achterban. In hoofdstuk 3 heb ik Houttuyn Pieper aangehaald, die betoogde dat de aanhangers van de BVL niet kritisch waren over de argumenten van hun leiders, zolang die maar appelleerden aan hun emoties. Wellicht waren de sprekers van de Boerenpartij er zich in de Tweede Kamer van bewust dat ze hier wel kritische toehoorders hadden en dus niet met alle argumenten zouden kunnen weggkomen. Om te bepalen of dit inderdaad het geval was, heb ik bekeken welke argumenten tegen ruilverkaveling of tegen het verdwijnen van kleine boeren gebruikt werden in *DVB*, die niet in de Tweede Kamer terugkwamen. Voor wat betreft de ruilverkaveling was in *DVB* regelmatig te lezen dat de betrokkenen die de ruilverkaveling 'doordrukten', vooral uit waren op eigen voordeel zoals een goed betaald baantje in een ruilverkavelingscommissie. Dit argument ben ik niet tegengekomen in de handelingen van de Tweede Kamer. Ook het argument uit *DVB* dat de overheid de ruilverkaveling stimuleert om de

industrie te bevorderen, is niet terug te vinden in de Handelingen van de Tweede Kamer. Voor wat betreft de kleine boeren is het belangrijkste argument dat ik wel in *DVB* ben tegengekomen, maar niet in de Handelingen, dat de boeren de ruggengraat van de samenleving vormden, en daarom niet mochten verdwijnen. De argumenten die de Boerenpartij gebruikte voor het behoud van de kleine boeren en tegen de ruilverkaveling in de Tweede Kamer waren vooral sociaal-economisch van aard. Bij de ruilverkaveling lag de nadruk op het feit dat de stemprocedure ondemocratisch was en werd regelmatig de vraag gesteld of de ruilverkaveling de boeren wel economisch voordeel opleverde. In *DVB* kwamen deze argumenten ook voor, maar lag de nadruk veel meer op het vermeende beleid van de overheid dat deze kleine boeren weg wilde hebben en de industrie wilde bevoordelen. Daarnaast werd de ruilverkaveling gezien als een mogelijkheid voor vriendjespolitiek onder de 'hoge heren', om er zelf beter van te worden. Samenvattend zou je kunnen zeggen dat uit de argumenten tegen het structuurbeleid in *DVB* veel meer achterdocht spreekt jegens de overheid en de beslissers in diverse organen, dan uit de Handelingen naar voren komt. Wat betreft de nieuwe Ruilverkavelingswet in 1974 is er een opvallende discrepantie tussen *DVB* en wat er in de Tweede Kamer is gezegd. Zoals gezegd, heeft de Boerenpartij steeds aangegeven dat ze de wijze van stemmen zoals in de Ruilverkavelingswet uit 1954 geregeld was (thuisblijvers werden als voorstemmers geteld) ondemocratisch vond. In 1974 werd er gedebatteerd over een nieuwe ruilverkavelingswet, waarin thuisblijvers niet meer meegeteld werden bij de stemuitslag. De Boerenpartij heeft tegen deze wet gestemd, omdat de partij de nieuwe wijze van stemmen tellen (meerderheid van personen of meerderheid van aantal hectaren in bezit) geen goed alternatief vond. Maar in 1975 is in *DVB* te lezen:

“Door de Tweede Kamer is op aandrang van de B.P. een wetswijziging aangenomen betreffende ruilverkavelingswet, zodat thuisblijvers niet langer als voorstemmers zullen worden gerekend. [...] Deze wijziging is een vooruitgang. [...] Deze wijziging is een overwinning voor de B.V.L. en de Boeren-Partij die hier altijd voor gestreden hebben.”¹⁷⁰

De eer voor deze nieuwe wet werd hier volledig bij de Boerenpartij gelegd, de wet had ook de instemming van de auteur van het artikel, hoewel hij later wel een kritische opmerking maakte over het feit dat de stemming niet anoniem zou

¹⁷⁰ Artikel “De moeilijkheden in de landbouw” in *DVB* 12-4-1975.

geschieden doordat het aantal hectaren van de stemmer op het stemformulier staat. Maar hij vermeldde nergens dat de Boerenpartij in de Tweede Kamer tegen de voorgestelde wetswijziging had gestemd.

Wat verder opvalt als je de standpunten over het structuurbeleid vergelijkt zoals ze door de Boerenpartij zijn geuit in *DVB* en in de Tweede Kamer, is dat het O&S-fonds in de Tweede Kamer veel meer aandacht krijgt in de betogen van de Boerenpartij dan in *DVB*. In *DVB* werd het hooguit zijdelings genoemd, terwijl het in de Tweede Kamer vaak uitgebreid besproken werd. Dit zal het gevolg zijn van het feit dat dit onderwerp jaarlijks terugkwam op de begroting van het Ministerie van Landbouw en Visserij en dus in de Tweede Kamer werd besproken. Het is daarom vreemd dat de Boerenpartij alleen in de periode van 1963 tot 1968 hierover gesproken heeft in de Tweede Kamer. Wat ook meegespeeld kan hebben, is dat het O&S-fonds voor een aantal kleine boeren wel degelijk een acceptabele oplossing was om te komen tot bedrijfsbeëindiging, dus dat het voor de Boerenpartij geen zin had om zich hier in de Tweede Kamer tegen te blijven verzetten. In *DVB*, waar voor de eigen achterban geschreven werd, was het makkelijker het beeld in stand te houden dat het O&S-fonds alleen maar tot doel had de boeren 'op te ruimen'.

In de Tweede Kamer werd door de fractieleden van de Boerenpartij enkele malen het standpunt geuit dat het O&S-fonds meer aan sanering van de boeren deed dan aan ontwikkeling. Dit beeld wordt bevestigd door Van den Brink, die betekenis van de ontwikkelingsregelingen in het kader van het O&S-fonds relatief beperkt noemt. Van den Brink nuanceert tevens de bijdrage aan de saneringen door het O&S-fonds. Volgens hem is het aandeel van O&S-fonds in de totale bedrijfsbeëindigingen maar 20% geweest.¹⁷¹ Het O&S-fonds was dus zeker geen 'vernietigingsfonds', zoals Van den Brake dit fonds in 1968 in de Tweede Kamer noemde.¹⁷²

¹⁷¹ Van den Brink 1990, p. 153.

¹⁷² Handelingen Tweede Kamer 31-1-1968.

6 *Analyse van de standpunten van de Boerenpartij over het landbouwprijsbeleid*

6.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk heb ik de standpunten van de Boerenpartij besproken over het landbouwstructuurbeleid. In dit hoofdstuk staat het prijsbeleid centraal. In paragraaf 6.2 beschrijf ik het landbouwprijsbeleid na de Tweede Wereldoorlog, zowel op nationaal als op Europees niveau. In paragraaf 6.3 geef ik resultaten van de analyse van artikelen in *DVB* over het prijsbeleid. In paragraaf 6.4 doe ik verslag van de inventarisatie van wat de leden van de Tweede Kamerfractie van de Boerenpartij in de Tweede Kamer hebben gezegd over het agrarische prijsbeleid.

6.2 Landbouwprijsbeleid

Prijsbeleid in de landbouw hangt nauw samen met marktbeleid, vandaar dat in dit hoofdstuk beide onderwerpen aan de orde komen. Tot 1958 was markt- en prijsbeleid een zaak van de Nederlandse regering. Na oprichting van de EEG werd deze steeds belangrijker bij het bepalen van het markt- en prijsbeleid in de agrarische sector en was het aan Nederland om de Europese verordeningen verder in te vullen en uit te voeren.

In het werk *Agrarisch markt- en prijsbeleid en voedselvoorziening* definieert A. Mul agrarisch markt- en prijsbeleid als volgt:

“ [...] het geheel van maatregelen dat vraag en aanbod binnen een sector van agrarische productie in het gewenste evenwicht brengt en is gericht op beïnvloeding van de marktprijzen van landbouwproducten. [...] Gehanteerde beleidsinstrumenten in dit kader zijn onder meer productiebeperking, interventieaankopen, gereguleerde import vanuit derde landen, gesubsidieerde export naar de wereldmarkt en directe inkomensondersteunende maatregelen.”¹⁷³

Tijdens en direct na de Tweede Wereldoorlog was het markt- en prijsbeleid vooral gericht op het garanderen van de binnenlandse voedselvoorziening. Vanaf begin jaren vijftig werd begonnen met een systeem van garantieprijzen, onder meer door middel van invoerheffingen en exportrestituties. Mul noemt als doelstellingen van het naoorlogse voedselvoorzienings- en markt- en prijsbeleid:

¹⁷³ Mul 2005, 31.

- zekerstelling van de voedselvoorziening;
- redelijk inkomen voor de boeren;
- regelmatige beschikbaarheid van agrarische producten;
- redelijke consumentenprijzen
- vrijhandel (in EEG/EU verband)¹⁷⁴

Veel van de markt- en prijsmaatregelen van na de Tweede Wereldoorlog hebben hun wortels in de periode van voor de oorlog. In de Landbouw-Crisiswet van 1933 kreeg de Minister van Landbouw verregaande bevoegdheden ten aanzien van de voortbrenging, verwerking en verhandeling van crisisproducten. Ieder landbouwproduct kon worden aangewezen als crisisproduct. Vrijwel ieder eindproduct werd onderworpen aan regelingen.

Tijdens de crisisjaren werd de export ernstig bemoeilijkt door importbeperkende maatregelen in het buitenland en werden productiebeperkende maatregelen opgelegd aan de boeren en tuinders om de prijzen op peil te houden. Aan het eind van de jaren dertig was crisisbestrijding niet meer nodig, maar werd de aandacht verplaatst naar de gevolgen voor de voedselvoorziening in geval van oorlog. De regering stelde een Rijksbureau voor de Voedselvoorziening in Oorlogstijd in en een Centraal Distributiekantoor. In de oorlog werd zelfvoorziening in de landbouw sterk gestimuleerd, omdat export en import vrijwel stil lagen. Er kwam een sterke regulering voor productie, afzet en prijzen van landbouwproducten. De aan het begin van de crisisperiode opgerichte crisisorganisaties werden in de Tweede Wereldoorlog omgevormd tot een voedselvoorzieningsorganisatie. Na de bevrijding vormden deze bedrijfslichamen de basis voor de latere productschappen.¹⁷⁵ Dit onderdeel komt nog uitgebreid aan de orde in hoofdstuk 7.

Mul onderscheidt na de Tweede Wereldoorlog twee perioden wat betreft markt- en prijsbeleid in de landbouw: de periode tot 1958, waarbij het vooral over binnenlands markt- en prijsbeleid ging, en de periode na 1958, waarbij het Europese beleid op de voorgrond stond.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Mul 2005, 31.

¹⁷⁵ Mul 2005, 37-42.

¹⁷⁶ Mul 2005, 36.

Nationaal markt- en prijsbeleid (1945 – 1958)

Tot aan het begin van de jaren vijftig was er nog sprake van schaarste op de voedselmarkt. In deze periode waren de belangrijkste doelstellingen van het voedselvoorzienings-, markt- en prijsbeleid: garanderen van de voedselvoorziening; verbetering van de betalingsbalans; stabilisering van de kosten van levensonderhoud op een relatief laag niveau; verschaffing van een redelijk bestaan aan de boeren.¹⁷⁷ Wat betreft de voedselvoorziening waren er met name uitgebreide voorschriften voor melk, omdat in het westen de vraag naar consumptiemelk hoger was dan het aanbod. Door middel van 'aanvullingsmelk'¹⁷⁸ met een hogere garantieprijs moest dit tekort opgevangen worden. De kosten voor landbouwproducten voor consumenten werden laag gehouden door het Ministerie van Landbouw. Ook kochten de Rijksinkoopbureaus schaarse landbouwproducten, zoals graan, in het buitenland op en zetten deze in Nederland af tegen lagere prijzen.¹⁷⁹ Toen in 1948 de voedselvoorziening al grotendeels was veiliggesteld, schakelde de regering over op een markt- en prijsbeleid dat zowel was gericht op aanpassing van de binnenlandse productie (stimuleren van het verbouwen van voedergewassen in eigen land) als op het halen van redelijke inkomsten voor agrarische bedrijven.¹⁸⁰ In deze periode kwamen de landbouwsubsidies steeds minder de consumenten ten goede, en steeds meer de boeren.¹⁸¹

Mul ziet aan het begin van de jaren '50 het begin van het eigenlijke markt- en prijsbeleid. Het uitgangspunt verschoof van productiebeperking naar prijsgarantie. "Om de landbouw te beschermen tegen de risico's die voortvloeien uit de onevenwichtigheid van vele agrarische markten en om een redelijk bestaan in de agrarische sector te bevorderen, werd een systeem van garantieprijzen, invoerheffingen en exportrestituties opgezet."¹⁸² De overheid wilde de boeren laten delen in de inmiddels gestegen welvaart in Nederland, maar de landbouwproducten op de wereldmarkt bleven dalen. Daarom werden in 1948 garantieprijzen aangekondigd voor een aantal essentiële landbouwproducten, waaronder melk, varkensvlees en eieren. Deze garantieprijzen waren gebaseerd

¹⁷⁷ Mul 2005, 43.

¹⁷⁸ Zo werd de melk genoemd die bestemd was voor directe consumptie en die, met name in de winterperiode, in de tekortgebieden moet worden aangevoerd uit de productiegebieden in andere delen van het land.

¹⁷⁹ Mul 2005, 43-46.

¹⁸⁰ Van den Brink 1990, 65.

¹⁸¹ Karel 2005, 89.

¹⁸² Mul 2005, 46-47.

op de gemiddelde kostprijzen bij goed geleide, rendabele bedrijven.¹⁸³ Dit betekende wel dat boeren die relatief lage kosten hadden er meer van profiteerden. Het rapport *Prijs- en structuurbeleid in de landbouw* omschrijft de maatregelen rondom het landbouwprijsbeleid vanaf 1949 als volgt:

1. “het garanderen van een algemene prijs voor de melk;
2. het zorgdragen voor een redelijke vleesprijs;
3. het beïnvloeden van de prijzen voor voedergranen door middel van monopolieheffingen, ter handhaving van een redelijk prijsniveau.”

Voor de melk moest de voortbrenging in het kader van het algemeen belang gegarandeerd zijn en werd de prijs nagenoeg geheel door de overheid beheerst. Bij de categorieën die bij 2 en 3 genoemd werden, gold dat minder. Voor de laatste categorie was geen directe prijsregeling en waren de marktrisico's voor de producent.¹⁸⁴

Vanaf 1956 nam de discrepantie tussen prijzen en kosten in de landbouw snel toe, door dalende prijzen op de wereldmarkt en stijgende productiekosten in Nederland, met name die van arbeid en grond. Het totaal van de prijssubsidies liet in deze periode dan ook een sterke stijging zien, met als grote uitschieter de melkprijs. Bovendien kreeg de melksector te maken met groeiende overschotten. Steeds meer drong het besef door dat de problemen in de landbouw van structurele aard waren en er werd onder meer ingezet op een landbouwstructuurbeleid.¹⁸⁵

De wettelijke basis voor het uitvoeren van de steunverlening aan de land- en tuinbouw was nog steeds de Landbouw-Crisiswet uit 1933. Daarom werd in 1957 de Landbouwwet van kracht, die onder meer voor het markt- en prijsbeleid, ook het Europese, als kaderwet ging functioneren.¹⁸⁶ In de Landbouwwet was ook het Landbouwegalisatiefonds opgenomen. In dit fonds werden de inkomsten en uitgaven beheerd die het gevolg waren van de toepassing van de Landbouwwet.¹⁸⁷

Europees markt- en prijsbeleid (1958-)

Het hoofddoel van het Verdrag van Rome (het oprichtingsverdrag van de EEG uit 1957) was het totstandbrengen van een gemeenschappelijke markt. Een

¹⁸³ Mul 2005, 48.

¹⁸⁴ Prijs- en structuurbeleid 1959, 7-8.

¹⁸⁵ Van den Brink 1990, 65-66.

¹⁸⁶ Mul 2005, 53.

¹⁸⁷ Landbouwwet 1957, artikel 2.

afgeleide daarvan was het gemeenschappelijke landbouwbeleid (GLB). Dit werd op de conferentie van Stresa (1958) verder uitgewerkt. De doelstellingen van het GLB waren: toename van de productiviteit; een redelijke levensstandaard voor de agrarische bevolking; stabilisering van de markt; veiligstelling van de voedselvoorziening; redelijke consumentenprijzen.¹⁸⁸ Dit was in lijn met het in Nederland gevoerde landbouwbeleid.

Een onderdeel van het GLB was het markt- en prijsbeleid. Het voornaamste instrument waren de marktordeningen voor landbouwproducten, met garantieprijzen, variabele heffingen aan de buitengrenzen en exportrestituties.¹⁸⁹ Het GLB moest in 1970 ingaan, de periode tot 1970 zou een overgangperiode zijn. Uiteindelijk werd het GLB al op 1 januari 1968 ingevoerd.¹⁹⁰

In 1967 ging de EEG samen met de Europese Gemeenschap voor Atoomenergie (ook wel bekend als Euratom) en de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS) verder onder de naam Europese Gemeenschappen (EG). In de periode tot 1968 moesten alle lidstaten het GLB implementeren. In Nederland viel al in 1965 85% van de landbouwproductie onder de markt- en prijsregelingen van de EG. Nederland profiteerde sterk van de toegenomen handelsvrijheid binnen de EG. De agrarische export verdubbelde tussen 1960 en 1968.¹⁹¹

Meester constateert dat de EG in deze periode vrijwel alleen was geïnteresseerd in “het creëren van een gemeenschappelijke markt, het bestrijden van korte termijn prijsfluctuaties en het ondersteunen van inkomensniveau in de landbouw”. De lange termijn problematiek van overschotproductie in de landbouw werd niet fundamenteel aangepakt, sterker nog, als gevolg van het gevoerde prijsbeleid nam de overproductie toe.¹⁹²

In 1970 voerde de EG de gemeenschappelijke financiering van het markt- en prijsbeleid in. Ontvangsten uit landbouwheffingen werden voortaan afgedragen aan de Europese Commissie, die de uitvoeringskosten van het beleid voor haar rekening nam. Het Landbouw-Egalisatiefonds werd gesplitst in een nationaal en een Europees gedeelte.¹⁹³ Meester concludeert dat in de periode 1963-1977 in de EEG het inkomen per hoofd van de agrarische beroepsbevolking nauwelijks is toegenomen in vergelijking met de overige beroepsbevolking. De

¹⁸⁸ Mul 2005, 53-54.

¹⁸⁹ Mul 2005, 54.

¹⁹⁰ Mul 2005, 54-55.

¹⁹¹ Mul 2005, 55.

¹⁹² Meester 1980, 55.

¹⁹³ Mul 2005, 56.

arbeidsproductiviteitsstijgingen in de landbouw hebben vooral geleid tot prijsdalingen van de landbouwproducten, wat dus ten goede kwam aan de consumenten.¹⁹⁴ De doelstelling van het GLB om redelijke prijzen voor landbouwproducten aan eindgebruikers te garanderen, is dus volgens Meester wel gehaald.¹⁹⁵

6.3 Standpunten over prijsbeleid in *De Vrije Boer*

De periode 1958 tot ongeveer 1970

De eerste artikelen over het prijsbeleid die ik ben tegen gekomen, richtten zich vooral op het melkprijsbeleid. In deze artikelen werd vaak gereageerd op een nieuwe vaststelling van de garantieprijs voor melk. De auteurs van deze artikelen vonden de vastgestelde melkprijs steevast te laag. Hierbij gebruikten zij meestal twee argumenten. Het eerste argument was dat de berekening van de garantieprijs voor melk niet klopte. De kostprijs van de melk, waar de garantieprijs op gebaseerd was, werd volgens deze boeren door het LEI, het Landbouw Economisch Instituut, te laag berekend. Hierdoor hield de boer te weinig over aan de garantieprijs. Het tweede argument was dat de boeren veel meer zouden kunnen verdienen als de handel in melk zou worden vrijgegeven. Dit hield in dat boeren melk rechtstreeks aan de consument moeten konden verkopen en dat de verkoop van volle melk weer zou moeten worden toegestaan. Vaak gingen deze artikelen vergezeld van voorbeelden hoe de garantieprijs door het LEI berekend werd (waar dan volgens het artikel niets van deugde) en hoe deze berekend zou moeten worden om de boer er aan te laten verdienen. Deze berekeningen waren in veel gevallen nogal onnavolgbaar. In het artikel 'Boerenbedrog' uit september 1961 rekende Voogd voor dat de melkgarantieprijs veel lager was dan men er in de vrije markt voor zou kunnen ontvangen. Dat ging als volgt:

“Ten eerste wordt 2/3 van onze melkproduktie in het binnenland gebruikt en wat brengt zij op? Neem allereerst de afgeroomde consumptiemelk: prijs \pm 40 ct. per fles; dan de karnemelk: aan de kar meer dan 30 ct. Neem 100 kg melk, volgens garantieprijs f28,50. We gaan deze karnen en hieruit 4 kg boter à f4,00 is f16,00. Blijft over \pm 95 flessen karnemelk, waarvoor hier aan de kar 33 ct. betaald wordt, aftrek slijter per fles, blijft

¹⁹⁴ Meester 1980, 112-113.

¹⁹⁵ Meester 1980, 148.

26 ct. x 95 = f 24,70. Hierbij de 16,-- voor de boter wordt toch nog f40,70. Zelfs al wordt de karnemelk als voermelk aan de boer teruggeleverd, is het verlies nog helemaal niet aanwezig. Ziet u nu, hoe de boer tekort gedaan wordt en hoe de burger geblinddoekt wordt?”¹⁹⁶ Op het eerste gezicht lijkt deze berekening te kloppen, maar misleidend is dat er geen kosten genoemd worden de verwerking (o.a. het karnen en het boterbereiden), de vervoerskosten (naar de fabriek en vervolgens naar de consument) en de kosten voor opslag.

In 1958 scheef Koekoek in *DVB* over de melkprijs en het boteroverschot:

“Om [...] het boteroverschot te verkleinen zeggen wij: Geef het Ned. volk direct volle melk en als dan de voormannen van de Standsorganisaties tegen willen werpen dat een prijs van 47 cent voor de consument te hoog is, dan zeggen wij: laat de verkoop van melk vrij, dan wordt de consumentenprijs vanzelf lager, onze prijs [= de prijs die de boeren ontvangen] vanzelf hoger en het gebruik groter.”¹⁹⁷

De vraag is of het zo zou gaan werken. De garantieprijs voor consumptiemelk had tot doel de boer een redelijke prijs te verschaffen (‘kostprijs vermeerderd met een redelijke ondernemerswinst’¹⁹⁸). Wanneer deze garantieprijs zou worden afgeschaft en dus de handel in melk vrijgegeven zou worden (ongeacht of dit nu volle melk of afgeroomde melk zou betreffen) zou de prijs die de boer ontvangt, hoogstwaarschijnlijk lager worden.¹⁹⁹

De stelling dat consumenten meer melk zouden gaan gebruiken, is een aanname. Bovendien, als dat al zou gebeuren, dan zou het effect op de totale melkproductie gering zijn. J.S. Biesheuvel, op dat moment secretaris van het Landbouwschap, zei in een debat met Koekoek dat slechts een derde van de melk die de Nederlandse boeren produceerden, aan Nederlandse consumenten als consumptiemelk werd verkocht.²⁰⁰ Dat betekent dat een hogere melkconsumptie (bij een lagere prijs) maar een beperkt effect zou hebben op de opbrengsten die boeren zouden ontvangen voor melk. Een lagere consumentenprijs en tegelijkertijd een hogere prijs voor de boeren, zoals

¹⁹⁶ Artikel “Is dit boerenbedrog of niet?” in *DVB* 16-9-1961.

¹⁹⁷ Artikel “Hoe moet het dan wel?” in *DVB* 26-4-1958.

¹⁹⁸ Prijs- en structuurbeleid 1959, 7-8.

¹⁹⁹ Volgens het Melkstandaardisatiebesluit uit 1940 mocht melk alleen verkocht worden via zogenaamde ‘melkslijters’ en niet meer door de boeren zelf. Bovendien was het verkopen van volle melk (met een vetgehalte van 3.85%) niet meer toegestaan, maar mocht er alleen ‘gestandaardiseerde melk’ (afgeroomde melk) met een vetgehalte van 2.5% verkocht worden.

²⁰⁰ Debat 1963, 18.

Koekoek stelde, lijkt me daarom erg optimistisch. Het lijkt er op of Koekoek hier basale economische wetten van vraag en aanbod negeerde.

In de loop van de jaren zestig nam binnen de EEG het boteroverschot toe. Vanaf 1966 verschenen hier dan ook meer artikelen over in DVB. In een artikel uit mei 1966 zocht Adams de oorzaak van het boteroverschot er in dat margarineproducenten door de regering bevoordeeld werden.²⁰¹ Een artikel uit 1968 noemde als oorzaak voor de boteroverschotten het feit dat de boeren verplicht afgeroomde melk moesten verkopen. Van de overblijvende room werd dan boter gemaakt “waarvan dan iedereen weer weet dat die onverkoopbaar is”. “Ons volk wordt in alle toonaarden wijsgemaakt dat margarine net zo voedzaam, net zo vitaminerijk, net zo lekker en dan natuurlijk véél goedkoper is dan die stomme, ouderwetse boter”.²⁰²

In een artikel uit mei 1968 noemde B.W. Maris de oorzaak van het boteroverschot het stelsel van garantie- en richtprijzen voor melk, waardoor de overheid genoodzaakt was melkoverschotten op te kopen. Van een gedeelte van deze melk werd boter bereid, wat weer leidde tot een boteroverschot. Regelmatig werd als oplossing hiervoor genoemd dat het aantal boeren teruggebracht moest worden, maar daar was Maris het niet mee eens: “[dit] druist volkomen tegen alle recht en rechtvaardigheid in en is ook in strijd met de taak die de overheid heeft en daarom volstrekt onaanvaardbaar”. Op welke overheidstaak Maris hier doelde, blijkt niet uit het artikel. De maatregelen die de EEG en de Nederlandse regering tot dan toe genomen hadden om de boterberg te verminderen, waren volgens Maris niet effectief. Hij zag een oplossing in het doneren van magere melkpoeder (een ander product dat van de overtollige melk gemaakt kon worden) aan ontwikkelingslanden. Bovendien moest de Nederlandse regering de prijs overlaten aan de vrije markt, waardoor de prijs zou dalen en de vraag zou toenemen. “Deskundigen schatten dat een overschot dan in drie maanden is weg te werken in een ‘totale prijzenslag’.” Ten slot om te voorkomen dat er weer nieuwe voorraden roomboter ontstaan, moest het weer toegestaan worden om volle melk te verkopen. “Het is hoog tijd dat het standpunt van de Boerenpartij eens serieus bekeken en nagevolgd wordt, opdat ontsparingen, zoals met de roomboter, die weliswaar passen in een linkse politiek van staatsbevordering en dictatuur, maar niet stroken met rechtvaardigheid en een gezond beleid,

²⁰¹ Artikel “Gratis roomboter voor bejaarden” in DVB 21-5-1966.

²⁰² Artikel “Laat de Boerenpartij weer de spits afbijten” in DVB 10-2-1968.

voorkomen kunnen worden.”²⁰³ In dit artikel werd een rechtstreeks verband gelegd tussen het Beginselprogramma van de Boerenpartij en het standpunt over het prijsbeleid. Er werd verwezen naar de artikelen 10 (vrije prijsvorming door herstel van de wet van vraag en aanbod); artikel 17 (de handel in landbouwproducten moest vrij worden gelaten) en artikel 20 (“vervanging van oud-minister Mansholt in de EEG-commissie door een rechts-georiënteerde figuur”).²⁰⁴

In 1969 noemde ene A. de V. Dzn. extensieve eenmansbedrijven als oplossing voor de melkoverschotten. Boeren zouden dan meer invloed hebben op de hoeveelheid die zij produceerden en konden het bij een overschot wat rustiger aan doen. Dat kon dan gecombineerd worden met de mogelijkheid om weer volle melk aan de consument te leveren. Het toeschrijven van hartziekten aan het drinken van volle melk was volgens De V. niet terecht. Mocht dit allemaal niet voldoende helpen dan kon “men dan een toewijzing daarvoor op ieder bedrijf doet toekomen. [...] Voor welk gedeelte men de garantieprijs kan ontvangen, en het overige gedeelte, men de overschotten, of wereldmarktprijs krijgt.”²⁰⁵

(Overigens zijn deze kromme zinnen letterlijk overgenomen uit het artikel.) Wat opvalt in dit artikel zijn twee zaken. Ten eerste de aanname dat in een vrije markt boeren bij een overschot ‘vanzelf’ minder zou gaan produceren. De ervaring leert dat boeren juist meer gaan produceren, om bij een lagere prijs (als gevolg van het overschot) toch voldoende inkomen te verwerven. Ten tweede is dat ‘de toewijzing’ die De V. voorstelt. Dit is de enige keer dat ik in de *DVB* een voorstel ben tegengekomen dat boeren niet meer voor hun hele melkproductie prijssteun zouden ontvangen. Hoewel dit niet nog niet een echt voorstel is voor productiebeperking, is het hier wel een aanzet toe, omdat in dit voorstel de boeren nog maar voor een vastgesteld deel van hun productie de garantieprijs zouden ontvangen.

De meeste artikelen over het landbouwprijsbeleid in *DVB* gingen over de zuivel, maar ook de prijzen van andere landbouwproducten werden regelmatig

²⁰³ Artikel “Standpunt van de Boerenpartij moet serieus nagevolgd worden” in *DVB* 4-5-1968.

²⁰⁴ Het is mij niet duidelijk uit welk urgentieprogramma Maris hier citeert. Het beginselprogramma uit 1966 bevat inderdaad de genoemde artikelen 10 en 17, maar artikel 20 gaat hier niet over Mansholt, maar over de handhaving van de rechtsorde. Het beginselprogramma uit 1963 bevat wel het genoemde artikel over Mansholt, maar dat is artikel 15. Genoemde artikelen 10 en 17 komen hier niet in voor. Het kan zijn dat Maris hier een beginselprogramma citeert dat niet in *DVB* is opgenomen en dat ook niet bewaard is gebleven.

²⁰⁵ Artikel “Weg met de familie- of eenmansbedrijven” in *DVB* 13-12-1969.

besproken. In *DVB* van 2-4-1960 staat een open brief van Koekoek aan de minister van Landbouw (Mr. V.G.M. Marijnen) afgedrukt. Wat wilde Koekoek?

- “1. De handel in eieren en varkensvlees vrij te geven, zodat ons gehele volk deze producten in goede kwaliteit en voor normale prijs kan kopen;
2. De pluimveehouders en varkenshouders te verlossen van onnodige en onredelijke heffingen (waaronder de monopolieheffing);
3. Te voorkomen dat het Productschap voor pluimvee doorgaat met het instellen van een aantal grote pluimveehouderijen tot 12.000 dieren.”²⁰⁶

In 1968 hield D.J. Rijnaard in *DVB* een pleidooi voor de marktwerking voor groenten en fruit. Aanleiding was het gegeven dat grote hoeveelheden spinazie en appels vernietigd moesten worden (‘doorgedraaid’) omdat deze anders een te lage prijs zouden opleveren. Voor de appels zag Rijnaard als oplossing de invoer van buitenlandse appels te stoppen of er hogere invoerrechten op te heffen, omdat dan de Nederlandse appels goedkoper zouden worden en er meer van verkocht zouden worden. Een andere oplossing die hij aandroeg, was het stoppen van subsidies op deze producten, omdat dan de boeren zouden ophouden met het produceren van artikelen waar geen vraag naar is. Bovendien zou de boer dan proberen een beter product te leveren dan zijn concurrenten. Daarnaast zou de vraag gestimuleerd moeten worden door lagere prijzen.²⁰⁷ In dit artikel komen een aantal aspecten terug die ook in eerdere artikelen over prijsbeleid te lezen waren: invoering marktwerking, hoge invoerrechten op buitenlandse producten en het stoppen met subsidies zodat boeren geen producten meer zouden produceren waar geen vraag naar is. Bovendien zou een vrije markt leiden tot een lagere prijs, waardoor de vraag naar agrarische producten groter zou worden.

De jaren zeventig

In de jaren zeventig nam het aantal artikelen in *DVB* over het landbouwprijsbeleid sterk af. De artikelen die verschenen over het landbouwprijsbeleid van de Nederlandse regering en van de EEG hadden vooral de insteek te benoemen wat er allemaal mis mee was. Oplossingen werden er weinig meer aangedragen. Opvallend is dat de overgang naar de volledig vrije markt niet meer gepropageerd werd.

²⁰⁶ Artikel “Open brief aan de Minister van Landbouw” in *DVB* 2-4-1960.

²⁰⁷ Artikel “Boerenpartij is niet enkel voor boeren en middenstanders” in *DVB* 11-5-1968.

Een artikel dat nog wel met oplossingen komt, is “Ploegt de boer nog langer voort??” uit 1974. De auteur van het artikel wordt niet genoemd. In dit artikel werden een aantal voorbeelden genoemd van maatregelen voor het beperken van de landbouwproductie. De conclusie was: “Zo worden de prijs en de export van allerlei producten, in tijden dat de landbouwer er een boterham aan zou kunnen verdienen, door prijsmaatregelen en exportheffingen benadeeld.” Vervolgens somde de auteur een aantal “beslist redelijke” maatregelen op die per direct moesten gebeuren om de positie van de boer te verbeteren:

- “1. De prijzen moeten onmiddellijk worden aangepast;
 2. Vrijstelling van BTW-heffingen;
 3. Volledige aftrek van rente en een flinke rentesubsidie (5 pct.) op lopende hypotheken;
 4. Fiskale en andere lusten en lasten die voor een ander EEG-land gelden moeten ook in Nederland van kracht worden;
 5. Produktiemiddelen [volgt opsomming] moeten belastingvrij worden;
 6. Geen verdere uitbreiding van veredelingsbedrijven om een nog grotere catastrofe in de toekomst te voorkomen en om ons milieu te beschermen;
 7. Deze regering wegens onbekwaamheid naar huis zenden.
- 200.000 landbouwers zorgen ervoor dat 13,5 miljoen Nederlanders volop te eten hebben. Zijn de 13,5 miljoen Nederlanders bereid ook de 200.000 landbouwersgezinnen in leven te houden?”²⁰⁸

Een aantal ‘eisen’ in dit artikel ben ik nog niet eerder tegengekomen in *DVB*, zoals de hypotheekrenteaf trek. Toch gaat het hier niet om nieuwe argumenten. Het is een andere manier om te zeggen dat de lasten voor de boer door overheidsmaatregelen omlaag gebracht moesten worden (punten 2 tot en met 5), terwijl de prijs die de boer ontving omhoog moest (punt 1). De punten 6 en 7 hebben geen betrekking op het prijsbeleid, maar heb ik hier volledigheidshalve toch genoemd. De auteur van dit artikel zette dus in op vergaande overheidsmaatregelen ter ondersteuning van de boer. Een overgang naar een vrije markt voor landbouwproducten komt in dit artikel niet voor. Het laatste artikel over het landbouwprijsbeleid dat ik ben tegengekomen in *DVB* dateert van 1978 en is van J. Linde. Dit artikel bevestigt het beeld dat de Boerenpartij in de jaren zeventig geen voorstander meer was van de vrije markt voor landbouwproducten. Linde:

²⁰⁸ Artikel “Ploegt de boer nog langer voort?” in *DVB* 31-8-1974.

“Nu wordt voor een gedeelte van de landbouwproducten de prijs in Brussel vastgesteld, meestal net kostprijs of iets daarboven. Maar voor vleesproducten, eieren, aardappelen, tuinbouwproducten wordt helemaal niets vastgesteld, deze zijn voor het grootste gedeelte overgeleverd aan de wet van vraag en aanbod, met het gevolg dat nu al het hele jaar voor deze producten lang niet de kostprijs wordt gehaald. Nu wil men in de toekomst ook een gedeelte van de melk in de vrije markt brengen, met het gevolg dat ook deze dan verliesgevend zal worden.”

Linde legde ook uit waarom de Boerenpartij niet meer achter de vrije markt stond:

“Het is altijd zo geweest dat de Boerenpartij een voorstander is geweest van de vrije markt, maar de regeringen hebben vanaf 1945 niet anders gedaan dan maar regelen, maar door dat regelen en nog maar eens regelen dreigt nu alles in het honderd te lopen.”²⁰⁹

Dus hier staat met zoveel woorden dat de Boerenpartij in theorie nog wel voorstander was van de vrije markt, maar dat die vrije landbouwmarkt in Nederland niet meer mogelijk was omdat dit door overheidsmaatregelen volledig verstoord was en de boeren daarom geen goede prijs meer konden krijgen voor hun landbouwproducten.

Ontwikkelingen in standpunten over prijsbeleid in DVB

Wat betreft het prijsbeleid voor de landbouwproducten van de Nederlandse regering en later van de EEG, hinkte de Boerenpartij tot in de jaren zestig op twee gedachten. Het belangrijkste principe was dat de regering (of de EEG) de prijsvorming moest overlaten aan de vrije markt en daarin zo min mogelijk moest interveniëren en de boer geen heffingen op moest leggen, zodat deze tegen een lage kostprijs kon produceren. Een voorwaarde die de Boerenpartij wel verbond aan de vrije markt, was dat de import van goedkope landbouwproducten uit het buitenland werd tegengehouden om de binnenlandse markt te beschermen, dus helemaal vrij moest die markt niet zijn.

Naast het streven naar een vrije markt was de Boerenpartij ook van mening dat het de taak van de overheid was te zorgen voor een redelijke levensstandaard van de boeren. Hoe deze twee paradoxale uitgangspunten, een vrije markt en tegelijkertijd een overheid die zorgt voor een redelijke levensstandaard voor de boer, met elkaar zijn te verenigen, werd in de artikelen niet uitgelegd.

²⁰⁹ Artikel “De landbouw verder in moeilijkheden” in DVB 7-10-1978.

In de jaren zeventig zijn de artikelen in *DVB* over het prijsbeleid over het algemeen minder oplossingsgericht. Deze artikelen beperkten zich tot het benoemen van de waargenomen misstanden in het prijsbeleid dat de Nederlandse regering en de EEG voerden en richtten zich niet of nauwelijks op mogelijke oplossingen. Als er in *DVB* al een oplossing genoemd werd voor de lage prijzen die boeren ontvingen voor hun producten, dan lag deze op het vlak van het verlagen van de kosten voor boeren door bijvoorbeeld BTW- en hypotheekrenteaftrek. De terugkeer naar de vrije markt voor landbouwproducten werd in geen enkel artikel meer als oplossing genoemd. Ik heb slechts één artikel gevonden waarin expliciet genoemd werd genoemd dat de Boerenpartij geen voorstander meer was van de vrije markt, omdat in een dergelijke vrije markt door boeren niet eens de kostprijs van de landbouwproducten kon worden terugverdiend. Dit artikel dateert uit 1978. De verklaring die in dit artikel te lezen is, is dat de marktsituatie voor landbouwproducten door alle overheidsmaatregelen zodanig verstoord was, dat een vrije marktwerking niet meer mogelijk was.

6.4 Standpunten over prijsbeleid in de Handelingen van de Tweede Kamer

Uiteraard was het landbouwprijsbeleid een regelmatig terugkerend thema in de betogen van de Boerenpartij in de Tweede Kamer. Hoewel door de actualiteit de accenten in deze redevoeringen soms verschilden, zijn er gedurende de hele periode dat de Boerenpartij in de Tweede Kamer zat, wel een aantal consistente lijnen in de betogen te zien.

Een argument dat steeds terugkwam in de redevoeringen van de Boerenpartij is dat het een stuk beter zou gaan met de boeren als de lasten maar omlaag zouden gaan. De boeren zouden veel te veel lasten betalen. Niet zelden werd daar boze opzet achter vermoed. Zo zei Harmsen bij de Algemene Beschouwingen in 1963: "Ik kan slechts tot de conclusie komen, dat men de veehouderij en de gemengde bedrijven met opzet in die toestand heeft gebracht. Want juist de veehouderij en speciaal de gemengde bedrijven worden jaar op jaar de dupe van de zeer hoge monopolieheffingen, die miljoenen bedragen. [...] De bedrijven zijn wel gezond, maar men heeft ze ongezond gemaakt. Wij adviseren de Regering: geeft de Nederlandse landbouw een kans door hem de onredelijke lasten, die men hem op de schouders heeft gelegd, af te nemen. Dat zal de enige mogelijkheid zijn om de Nederlandse boeren datgene te geven, wat

hem redelijkerwijs en eerlijk toekomt.”²¹⁰ Waarom de veehouderijen ‘met opzet’ in die toestand werden gebracht, werd niet duidelijk uit het betoog van Harmsen.

De vrije economie

In het kader van het standpunt dat de Boerenpartij in de Tweede Kamer uit over het prijsbeleid, ga ik vrij uitvoerig in op het betoog dat Koekoek hield tijdens de behandeling van de begroting voor 1964 van het Ministerie van Landbouw en Visserij, eind 1963. Het is de eerste keer dat Koekoek in de Tweede Kamer gelegenheid kreeg om zich uit te spreken over deze begroting, en in zijn betoog kwamen dan ook alle grieven voorbij die de Boerenpartij op dat moment had tegen het door de regering gevoerde prijsbeleid.

Koekoek noemde uiteraard de te hoge lasten voor de boeren. Bovendien waren volgens Koekoek de opbrengsten voor de boeren te laag, waardoor een rendabele bedrijfsvoering niet mogelijk zou zijn. Hij doelde dan met name op de garantieprijs voor melk, die volgens de Boerenpartij veel te laag was. Bij de stijgende kosten in de melkveehouderij hield de boer steeds minder over van de melkprijs. Koekoek was van mening dat de vrije economie hier de oplossing voor was. De handel in melk moest vrijgegeven worden, zodat de boeren niet alleen rechtstreeks aan de consument konden verkopen, maar ook weer volle melk mochten verkopen. Toen de heer T. Brouwer van de KVP hem vroeg uit te leggen hoe Koekoek deze vrije economie voor de melkveehouders zag, geeft Koekoek het volgende antwoord: “Wij geven eerst het Nederlandse volk eens volle melk voor 50 cent per liter. Dan kunnen wij vervolgens zeggen: wij geven de handel 7 cent, wij geven ook nog eens 3 cent voor het vervoer naar de grote steden. Dan gaat er een dubbeltje af en blijft er, dacht ik, nog 40 cent over.” In die periode bedroeg de melkgarantieprijs 28 cent, dus volgens deze redenering zouden de boeren 12 cent per liter meer kunnen krijgen. Koekoek verloor hier echter uit het oog dat je bij een vrije economie geen voorspellingen kunt doen over wat consumenten gaan betalen en wat de tussenhandel en de boer er aan overhouden. Brouwer merkte dan ook terecht op dat hij het niet begreep, maar liet het er op dat moment bij. Even verder in het debat herhaalde Koekoek dat de Boerenpartij de vrije economie wil, waarop Brouwer hem weer vroeg wat hij daar dan onder verstaat. Koekoek: “Het betekent dat de verantwoording gelegd wordt op de plaats waar zij hoort, en dat is bij de bedrijfsgenoten en niet bij de

²¹⁰ Handelingen Tweede Kamer 1-10-1963.

Minister.” Toch zei Koekoek in hetzelfde debat, toen het ging over het feit dat de productiekosten in de agrarische sector hoger lagen dan de wereldmarktprijs (overigens iets waar Koekoek volgens eigen zeggen al tien jaar voor gewaarschuwd had): “[tien jaar geleden] zei deze minister, destijds nog bestuurder bij de Christelijke Boeren- en Tuindersbond: de Regering doet er 300 mln. per jaar en doet er 400 mln. bij [sic]; daar zorgen wij voor. [...] Hij is nu minister, laat hij er dan nu eens voor zorgen.” Het is niet duidelijk hoe dit strookte met de stelling van Koekoek dat in de door hem voorgestane vrije economie de verantwoordelijk lag bij de bedrijfsgenoten en niet bij de minister. Vervolgens gaf Koekoek, naar mijn mening zonder het zelf te realiseren, een goed voorbeeld van de vrije economie in de praktijk. Hij had het over de suikerbietenteelt, waarvan het grootste deel op dat moment niet meer onder het systeem van de garantieprijsen viel, maar onder de vrije markt. Omdat de wereldmarktprijs voor suikerbieten op dat moment laag was, hadden de boeren besloten minder suikerbieten te telen. Koekoek: “Het gevolg ervan is, dat wij nu te weinig hebben en dat er nu toevallig een hogere wereldmarktprijs is. Nu kan men wel zeggen, dat wij veel meer suikerbieten moeten zaaïen, maar niemand weet wat volgend jaar de wereldprijs is. Deze kan dan wel laag zijn. Diezelfde kamerleden zeggen dan: hadden wij maar minder suikerbieten gezaaid, en zo blijft men maar aan de gang.” Dus eigenlijk vond Koekoek dit ook maar niets.²¹¹

De gevolgen van de EEG

Met uitzondering van de wereldmarkt voor de suikerbieten, speelde de handel in landbouwproducten in de EEG en in de rest van de wereld in de eerste helft van de jaren zestig nog geen rol in de betogen van de Boerenpartij. Dat veranderde vanaf 1966. Bij de bespreking van de landbouwbegroting voor 1967 noemde Harmsen de slechte concurrentiepositie van de Nederlandse boeren binnen de EEG. Dat kwam volgens Harmsen door de hoge lasten die boeren in andere landen van de EEG niet zouden hebben. Harmsen noemde in dit kader “de zware grondbelasting, de zware waterschapslasten, de lasten van de produktschappen en onze zeer hoge inkomstenbelasting, die in andere E.E.G.-landen veel gunstiger is.” Daarom was de EEG in de ogen van Harmsen voor de Nederlandse agrariër geen verbetering.²¹²

²¹¹ Handelingen Tweede Kamer 4-12-1963.

²¹² Handelingen Tweede Kamer 28-12-1966.

Koekoek ging in 1967 nog een stap verder. Hij betoogde ook dat de concurrentiepositie van de Nederlandse boeren binnen de EEG door de hoge lasten slecht was, maar voegde er aan toe dat de minister van Landbouw daarom de import van goedkope eieren uit België zou moeten tegenhouden, omdat Belgische pluimveehouders deze veel goedkoper konden produceren.²¹³ Nuijens legde in 1969 de nadruk op de illegale steun die de regeringen van sommige lidstaten van de EEG aan hun boeren zouden geven, waardoor de concurrentiepositie van de Nederlandse boeren in gevaar zou komen. Daarnaast vond hij het onredelijk dat de Nederlandse boeren de Franse en Italiaanse tuinbouwers financieel moesten ondersteunen, waarna de Nederlandse markt bedorven werd door Italiaanse en Franse tuinbouwproducten.²¹⁴

Overschotten

In de jaren zeventig lag de nadruk tijdens de verhandelingen van de Boerenpartij over het prijsbeleid op de overschotten en de melkheffingen. De EEG voerde een subsidieregeling in voor het bouwen van ligboxenstallen voor koeien, maar ook een premie voor boeren die overstapten van melkkoeien op slachtvee. In 1977 werd de medeverantwoordelijkheidspremie voor melk ingevoerd, in de praktijk meestal 'melkheffing' genoemd. Dit hield in dat boeren voor elke kilo melk die ze bij de melkfabriek afleverden, 1.5% van de garantieprijs moesten betalen. Doel van de melkheffing was het tegengaan van de zuiveloverschotten binnen de EEG. Lang voordat deze werd ingevoerd, kwam de op handen zijnde heffing al regelmatig aan de orde in de Tweede Kamer.

Tijdens de behandeling van de landbouwbegroting voor het jaar 1974, in januari 1974, vroeg De Koning zich af wat het voor zin had om aan de ene kant subsidie te verlenen voor een ligboxenstal, als aan de andere kant de boer "gestraft" werd met een productieheffing voor de geleverde melk. Het boteroverschot moest opgelost worden door deze tegen kostprijs op de binnenlandse markt te brengen. De Koning vond het onacceptabel dat deze boter tegen dumprijzen aan het buitenland werd verkocht.²¹⁵ Bij de behandeling van de landbouwbegroting in oktober 1976 noemde De Koning de discrepantie tussen het beleid om boeren te

²¹³ Handelingen Tweede Kamer 10-10-1967.

²¹⁴ Handelingen Tweede Kamer 26-11-1969.

²¹⁵ Handelingen Tweede Kamer 29-1-1974.

stimuleren meer koeien te nemen en de melkheffing. Voor deze heffing gebruikte hij het woord “minderwaardig”.²¹⁶

In 1979 suggereerde Koekoek als oplossing voor het teveel aan melk: “[...] het beleid terugdraaien en de bedrijven niet gemakkelijker te maken melk te produceren en de prijzen ook niet hoger te maken, maar meer aan de bedrijfsgenoten zelf over te laten.” Koekoek was van mening dat hierdoor de boeren voorzichtiger werden en zich meer op andere agrarische producten gingen richten.²¹⁷ Koekoek bleef dus (in ieder geval in de Tweede Kamer) een voorstander voor de vrije economie. Overigens leek hij in 1978 wel wat kritiek te hebben op dit systeem, maar hij formuleerde het nogal warrig:

“Het beleid van de Minister heeft er toe geleid dat er te veel melk is en te weinig vis. [...] De Minister gooit het dan over een andere boeg en zegt dat er maatregelen genomen moeten worden om te voorkomen dat er een teveel komt. Wanneer er dan te veel maatregelen blijken te zijn, wordt gezegd dat er meer naar de vraag en het aanbod gestreefd moet worden, waarbij de prijzen voor de melk te hoog liggen. Dat gaat echter ten koste van grote hoeveelheden melk. De Minister zei nu dat het wel meevalt met de overschotten, doordat met afbraakprijzen is gewerkt. Als men echter met afbraakprijzen werkt, kost dat ontzettend veel belastinggeld. Zo’n beleid moeten wij in deze tijden van bezuiniging niet voeren.”²¹⁸

Het lijkt er op of Koekoek hier beweerde dat de ‘wet van vraag en aanbod’ leidde tot hogere melkprijzen. Waarschijnlijk doelde hij hierop met de prijzen die de consument betaalde, want hij zou het geen probleem vinden als de boeren een hogere melkprijs zouden ontvangen. Maar als ik dit citaat juist interpreteer, vond Koekoek deze wet van vraag en aanbod ook geen oplossing voor het melkoverschot.

Ontwikkelingen in deze standpunten

De laatste keer dat de Boerenpartij haar visie geeft op het prijsbeleid, was bij de behandeling van de Landbouwbegroting in oktober 1980. Koekoek sprak hier over de hoge lasten voor de landbouwers. Dat was ook het thema van zijn

²¹⁶ Handelingen Tweede Kamer 27-10-1976.

²¹⁷ Handelingen Tweede Kamer 24-10-1979.

²¹⁸ Handelingen Tweede Kamer 9-11-1978.

betoog bij de Algemene Beschouwingen van 1963. Daarnaast gaf hij aan dat de landbouwprijzen achterbleven vergeleken met de industrieprijzen.²¹⁹

Dus hoewel in de loop van de behandelde periode de thema's binnen het prijsbeleid varieerden, was de strekking van de visie van de Boerenpartij op dit beleid in de Tweede Kamer hetzelfde gebleven: de lasten voor de boeren waren te hoog, de opbrengsten van de landbouwproducten waren te laag en de handel in landbouwproducten zou meer aan de marktwerking overgelaten moeten worden, maar dan wel met bescherming voor de Nederlandse boeren tegen de import van goedkope landbouwproducten uit het buitenland.

6.5 Conclusie

De standpunten over het prijsbeleid die de Boerenpartij uit in *DVB* en in de Tweede Kamer, ontlopen elkaar niet veel. De garantieprijs voor melk was te laag en de lasten voor de boer waren te hoog. De boeren zouden veel meer aan de melk kunnen verdienen als de handel in melk zou worden vrijgegeven: boeren konden dan weer rechtstreeks aan consumenten verkopen en bovendien konden ze weer volle melk verkopen. Dit ligt in de lijn met wat Nooij in zijn artikel *Koekoeksei in de stembus* schrijft over de houding van toen nog de BVL begin jaren zestig over het landbouwprijsbeleid: "Het regeringsbeleid had gefaald, vrijheid van bedrijfsvoering zou dit alles voorkomen hebben." Tegelijkertijd miskenden de boeren, aldus Nooij, het feit dat de overheid de agrarische sector forse prijssteun verleende vanwege de gekelderde prijzen op de wereldmarkt. Toen echter bleek dat die steun aan grenzen gebonden was en meer ingezet werd door de overheid op rationalisering van de bedrijfsvoering, waren het met name de kleine boeren die hier tegen in verzet kwamen.²²⁰

De EEG werd gezien als weer een orgaan dat onnodige regelgeving voor de boeren uitvaardigde. Daarnaast waren er volgens de Boerenpartij regeringen in sommige EEG-landen die hun eigen boerenbevolking bevoordeelde, wat weer ten koste ging van de Nederlandse boeren. De import van goedkopere producten uit andere EEG-landen (met name eieren werden regelmatig genoemd) werd gezien als een bedreiging voor de Nederlandse boeren. Dat was iets waar de Nederlandse regering een stokje voor zou moeten steken.

²¹⁹ Handelingen Tweede Kamer 23-10-1980.

²²⁰ Nooij 1972, 2317.

De vrije economie heeft altijd een bijzondere plaats gehad in de betogen van de Boerenpartij. De partij heeft altijd aangegeven voor een vrije economie te zijn. De partij wilde zo min mogelijk overheidsinmenging – door de partij meestal aangeduid als ‘staatsdirigisme’. Tegelijkertijd was de partij van mening dat het de plicht was van de overheid om voor een redelijke levensstandaard van de boeren te zorgen. Dat kon aan de ene kant door een verlaging van de lasten. Dit past nog wel in het beeld van zo min mogelijk overheidsinmenging. Maar aan de andere kant werd er ook van de overheid verwacht dat deze zou zorgen voor een goede opbrengst voor de geleverde landbouwproducten. Hoe dit te rijmen was met het beeld van de vrije economie, heeft de partij nooit uitgelegd. De definitie van het begrip ‘vrije economie’ was sowieso niet duidelijk. In mijn opinie is een vrije economie een economie waarbij de prijzen door de wetten van vraag en aanbod tot stand komen. Hierbij heeft de overheid geen rol. In de vrije economie die de Boerenpartij voorstaat, speelt de overheid nog steeds een rol, omdat deze geacht werd te zorgen voor een redelijke levensstandaard voor de boeren en tevens de import van goedkope landbouwproducten uit het buitenland moest tegengaan. Deze paradox is steeds terug te vinden in de betogen van de Boerenpartij. Dat Koekoek de definitie van vrije economie ook niet duidelijk in zijn hoofd heeft, blijkt wel uit zijn betoog in de Tweede Kamer in 1963. Hij omzeilde eerst vragen hierover, maar toen hij min of meer gedwongen werd een antwoord te geven, was zijn antwoord dat de verantwoording lag bij de bedrijfsgenoten, en niet bij de minister. Even later analyseerde hij de wereldmarkt voor suikerbieten, een voorbeeld van de vrije economie, maar uit dat voorbeeld bleek dat Koekoek vond dat de telers van suikerbieten teveel waren overgeleverd aan de grillen van de wereldmarkt.

Opmerkelijk is het dat in *DVB* in de jaren zeventig afstand werd genomen van de vrije economie. Eerst impliciet, door dit niet meer als oplossing te noemen voor de financiële problemen waar de boeren in verkeerden, maar uiteindelijk, in 1978, ook expliciet. De auteur van het artikel verklaarde dat de vrije markt voor landbouwproducten door allerlei overheidsmaatregelen zodanig verstoord was, dat een vrije economie niet meer kon werken. In de betogen in de Tweede Kamer was deze omslag echter niet te zien. Nog in 1979 betoogde Koekoek daar dat er wat betreft de melkhandel meer aan de bedrijfsgenoten overgelaten moest worden. Het is voor mij niet duidelijk waarom er in *DVB* een andere koers gevaren werd dan in de Tweede Kamer. Het meest waarschijnlijk is dat hier geen bewuste keuze aan ten grondslag lag. De standpunten van de Boerenpartij

kwamen niet voort uit een duidelijke partijideologie, waardoor individuele leden er hun eigen draai aan konden geven. Hierover later meer.

7 Analyse van het standpunt van de Boerenpartij over het Landbouwschap

7.1 Inleiding

In dit hoofdstuk beschrijf ik de resultaten van de analyse van de standpunten van de Boerenpartij over het Landbouwschap. De Boerenpartij heeft zich altijd verzet tegen het bestaan en de maatregelen van het Landbouwschap. In paragraaf 7.2 beschrijf ik in grote lijnen de geschiedenis van het Landbouwschap en de conflicten die het Landbouwschap en de Boerenpartij hadden. In paragraaf 7.3 onderzoek ik welke argumenten de Boerenpartij in *DVB* aanvoerde tegen het Landbouwschap. In paragraaf 7.4 behandel ik dezelfde vraag, maar dan voor wat betreft de Tweede Kamer.

In 2005 publiceerde E.J. Krajenbrink zijn dissertatie *Het Landbouwschap : 'zelfgedragen verantwoordelijkheid' in de land- en tuinbouw 1945 – 2001*. Hierin geeft hij een gedetailleerd overzicht van de geschiedenis van het Landbouwschap. De volgende paragraaf put grotendeels uit deze dissertatie.

7.2 Het Landbouwschap

Oprichting Landbouwschap

Al voor de Tweede Wereldoorlog waren er in Nederland drie organisaties voor landbouwers (Centrale Landbouworganisaties, ofwel CLO's) actief: de Katholieke Nederlandse Boeren- en Tuindersbond (KNBTB), de Nederlandse Christelijke Boeren- en Tuindersbond (NCBTB) en het liberale Koninklijke Nederlands Landbouw Comité (KNLC). Voor de landarbeiders waren er de Nederlandse Christelijke Landarbeidersbond (NCLB), de Nederlandse Katholieke Landarbeidersbond 'St. Deusdedit' (NKLB) en de Algemene Nederlandse Landarbeidersbond (ANLB).²²¹ Tijdens de oorlog, toen deze organisaties informeel contact bleven houden met elkaar (de organisaties waren door de Duitse bezetter verboden) was de wens ontstaan om een agrarische samenwerkingsorganisatie op te richten op basis van sociaaleconomische gelijkheid.²²² Direct na de Tweede Wereldoorlog richtten zij de Stichting voor de Landbouw op.²²³ Doelstelling was "het bevorderen van goede sociale toestanden

²²¹ Bieleman 2008, 308.

²²² Krajenbrink 2005, 49.

²²³ Bieleman 2008, 309.

tussen bedrijfsgenoten onderling en het geven van advies en medewerking aan de uitvoering van maatregelen van overheidswege gelegen op het gebied van de landbouw.”²²⁴ De Stichting vervulde ook een belangrijke functie in het agrarische lobby-netwerk.²²⁵ Daarnaast kreeg de Stichting als taak de komst van een publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie voor de landbouw voor te bereiden.²²⁶ In 1950 werd de Wet op de Bedrijfsorganisaties aangenomen. Deze wet maakte het mogelijk dat werkgevers en werknemers in een bepaalde bedrijfstak de overheid konden verzoeken een ‘schap’ op te richten. Een dergelijk schap kreeg ook verordenende bevoegdheden, waaronder een heffingsverordening. De Sociaal Economische Raad bepaalde of er voldoende draagvlak was bij de representatieve organisaties en gaf vervolgens advies aan de regering.²²⁷ Voordat deze wet werd aangenomen, was er veel discussie over in het parlement. Het eerste voorontwerp voor een wet dateerde al van december 1945. Dit ontwerp, van Minister van Handel en Nijverheid Vos (PvdA), riep veel protest op. Volgens tegenstanders ademde het ontwerp teveel de sociaal-democratische visie op functionele decentralisatie, waarbij de overheid toezicht hield op de bedrijfsgenoten. Daarnaast viel het idee van de commissaris, de door de overheid benoemde voorzitter, slecht. Deze kreeg in het ontwerp vrijwel ongelimiteerde bevoegdheden waaronder een vetorecht, waardoor associaties met het *Führerprincipe* voor de hand lagen. Na een sterk afgezwakt compromisvoorstel door een daartoe in het leven geroepen commissie werd de Wet op de Bedrijfsorganisatie in 1950 na felle debatten en met een nipte meerderheid aangenomen. Omstreden was met name het artikel dat een bedrijfsorganisatie bij Algemene Maatregel van Bestuur kon worden ingesteld. Volgens de AR, CHU en VVD was dit in strijd met de grondwet, omdat hier geen parlementaire controle was voorzien. Daarnaast waren de liberalen bang voor een beperking van de ondernemersvrijheid, terwijl de PvdA en de KVP juist te weinig mogelijkheden zagen om de PBO daadwerkelijk aan alle sectoren op te leggen.²²⁸

Dat het nog vier jaar duurde voordat het Landbouwschap inderdaad opgericht werd, was enerzijds het gevolg van de angst van de organisaties om te veel

²²⁴ Artikel 2 en 3 statuten Stichting voor de Landbouw (archief Landbouwschap), geciteerd in Krajenbrink 2005, 64.

²²⁵ Bieleman 2008, 472.

²²⁶ Bieleman 2008, 309-310.

²²⁷ Krajenbrink 2005, 97.

²²⁸ Krajenbrink 2005, 63.

bevoegdheden aan de PBO te geven en aan de andere kant de onwil van de overheid en de SER om het volledige eisenpakket van de georganiseerde landbouw in te willigen.²²⁹ In 1954 werd het Landbouwschap opgericht. Alle boeren en tuinders waren daarvan verplicht lid. Het Landbouwschap had de wettelijke bevoegdheid de boeren een heffing op te leggen.²³⁰

Om het contact met de eigen achterban niet te verliezen, hadden de CLO's bij de oprichting van het Landbouwschap bedongen dat de contacten met de individuele bedrijfsgenoten via de CLO's moest blijven lopen. Ook mochten er in *Het Mededelingenblad* van het Landbouwschap geen opiniërende artikelen gepubliceerd worden, dat werd voorbehouden aan de verenigingsorganen van de CLO's. De CLO's informeerden hun achterban echter slecht over de oprichting en doelstelling van het Landbouwschap. Bovendien was in 1955 zo'n 36% van de boeren geen lid van een standsorganisatie. Zij kregen dus helemaal geen informatie over het Landbouwschap. Zoals ik al in paragraaf 3.2 heb beschreven, waren veel boeren dan ook onaangenaam verrast door de heffing die het Landbouwschap in 1955 oplegde. Met name in 1957, toen er een dubbele heffing werd opgelegd, groeide het verzet tegen het Schap.²³¹

Escalatie van het verzet tegen het Landbouwschap: Hollandscheveld

Bij de oprichting van het Landbouwschap werd er van uitgegaan dat het overgrote deel van de Nederlandse landbouwers lid was van één van de standsorganisaties. Dat had twee gevolgen. De besluitvorming binnen het Schap vond plaats in overleg met de standsorganisaties, maar de individuele boeren werden niet geraadpleegd. Ten tweede werd, als een soort lokkertje voor de boeren om lid te worden van een standsorganisatie, bepaald dat de contributie voor een standsorganisatie gedeeltelijk kon worden afgetrokken van de heffing voor het Landbouwschap.²³² De Vrije Boeren, die dus geen lid waren van een standsorganisatie, vonden dat hun mening niet was vertegenwoordigd in het Landbouwschap en bovendien voelden zij zich benadeeld door het feit dat zij de volledige heffing moesten betalen omdat zij geen contributieaftrek kregen. De aanslagen tegen de heffingen die het Landbouwschap in 1955 en in 1957 verstuurde, leverden dan ook veel bezwaarschriften op. In 1955 was het grootste deel van de bezwaren nog administratief van aard, omdat het Schap veel fouten

²²⁹ Krajenbrink 2005, 97.

²³⁰ Bieleman 2008, 472.

²³¹ Krajenbrink 2005, 113-119.

²³² Krajenbrink 2005, 119.

had gemaakt bij het opstellen van de aanslagen. In 1957 was het aantal bezwaren weliswaar in absoluut opzicht veel kleiner dan in 1955 (3.408 in 1957 tegen 14.680 in 1955), maar hiervan was het grootste deel principieel van aard. Wanneer een boer echt weigerde te betalen, legde het Landbouwschap beslag op de roerende goederen van de weigeraar en in het uiterste geval volgde executoriale verkoop.²³³ De Vrije Boeren pasten het al eerder succesvolle toegepaste middel van de intimidatie toe: door massaal aanwezig te zijn bij verkopen durfden serieuze kopers geen bod meer uit te brengen, waardoor de verkopen nauwelijks geld opbrachten. Uiteindelijk ging het Landbouwschap in 1960 over tot beslaglegging op onroerende goederen.²³⁴

Dit was ook het geval bij drie boeren in Hollandscheveld, Drenthe. Omdat zij bleven weigeren hun heffingen te betalen, werden in 1961 hun boerderijen verkocht bij de arrondissementsrechtbank in Assen. Er waren echter geen serieuze biedingen, dus werd het Schap zelf eigenaar van deze drie boerderijen. In de praktijk veranderde er niets: de boeren bleven gewoon in hun boerderijen wonen en werken, en betaalden nog steeds hun heffing niet. Ondertussen nam vanuit met name de provincie Drenthe de druk op het Landbouwschap toe om iets te ondernemen. De weerstand tegen het Landbouwschap onder andere boeren werd steeds groter en in maart 1963 moesten de aanslagen voor het volgende heffingsjaar worden verzonden. De Drentse landbouworganisaties brachten daarom het dringende advies uit aan het Schap om voor 1 maart 1963 het verzet te breken en daadkracht te tonen. Het dagelijks bestuur van het Landbouwschap zag geen andere uitweg dan een directe confrontatiekoers, ook om een voorbeeld te stellen. Daarom besloot het Landbouwschap in januari 1963 tot uitzetting van de drie gezinnen in Hollandscheveld. Dit gebeurde op 6 maart 1963. Met een grote politiemacht werden de drie boeren en hun gezinnen uit huis gezet. Dit alles werd geregistreerd door de toegestroomde pers. De besneeuwde velden maakten het extra dramatisch. Eén van de boeren kocht na bemiddeling van de plaatselijke burgemeester zijn eigen boerderij terug, nadat hij alsnog de achterstallige heffing had betaald. Een andere ontruimde boerderij ging 's nachts in vlammen op.²³⁵ Het gerucht ging al gauw dat Koekoek hier de hand in had gehad omdat hij tijdens de brand gesignaleerd zou zijn op het erf van de burens.

²³³ Krajenbrink 2005, 122-123 en 164.

²³⁴ Krajenbrink 2005, 1964.

²³⁵ Krajenbrink 2005, 165-169.

Ook Baartmans noemt dit in zijn boekje.²³⁶ Koekoek heeft dit echter steeds ontkend.²³⁷

Afb. 4: Hollandscheveld, 6 maart 1963. Boer Hartman wordt met zijn gezin uit zijn boerderij in Hollandscheveld gezet. Bij het gezin staat bestuurslid van de BVL E.J. Harmsen.

De publieke opinie koos massaal partij voor de underdog, de gezinnen die in de sneeuw op straat werden gezet, en tegen het Landbouwschap.²³⁸ Het leverde de Boerenpartij bij de Tweede Kamerverkiezingen dat jaar 3 zetels op.

Tijdens een openbare vergadering in oktober 1963 benadrukte voorzitter Biewenga van het Landbouwschap dat het Schap handelde vanuit “wet en orde”. Volgens hem was Koekoek door zijn “mateloze eerezucht” verantwoordelijk voor de gebeurtenissen in Hollandscheveld. Het Landbouwschap moest zich wel aan de wet houden, want als het dat niet gedaan had, dan “zouden de meer dan 250.000 bedrijfsgenoten, die wél de heffing hebben betaald, die zich wél hadden onderworpen aan wet en orde [...] geprotesteerd hebben.”, aldus Biewenga.²³⁹

²³⁶ Baartmans 1966, 50. Ook direct na de brand is dit in de media gesuggereerd,

²³⁷ In DVB van 16-3-1963 schrijft Koekoek hierover: “Een ‘vrije boer’ komt voor verdenking niet in aanmerking omdat wij als ‘vrije boeren’ het eigendomsrecht erkennen en de boerderijen ook na uitzetting nog beschouwen als rechtmatig eigendom van de boeren. Dat ze mij via radio en pers als verdachte gingen voorstellen was onzin en dus laster, want ik ben na de uitzetting pas de volgende middag bij de verbrande boerderij van Hartman geweest, zodat de commandant van de Hooogeveense brandweer [...] mij niet gezien kan hebben.”

²³⁸ Krajenbrink 2005, 170.

²³⁹ Krajenbrink 2005, 172.

Toen bleek dat de Boerenpartij succes had geboekt bij de Tweede Kamerverkiezingen, begon het Landbouwschap een directe campagne tegen de persoon van Koekoek, waardoor zijn geloofwaardigheid ondermijnd moest worden.²⁴⁰ Maar binnen het Landbouwschap was er ook kritiek op het handelen van de organisatie. Al in mei 1963 gaf J.S. Biesheuvel, secretaris van het Landbouwschap, toe dat het Landbouwschap niet onfeilbaar was en noemde de gebeurtenissen rond Hollandscheveld “een pijnlijke affaire”.²⁴¹ Om het werkterrein en de bestuurlijke organisatie van het Schap nader te onderzoeken, werd door het bestuur van het Landbouwschap de commissie ‘Taak en Organisatie’ opgericht. Verdere uitzettingen werden opgeschort.²⁴² Pas in 1968 kwam er een oplossing voor de overige twee uitgezette boeren in Hollandscheveld. Van één van de boeren werd het land gekocht door een voormalige medestrijder in de BVL. De andere boer werd door het Landbouwschap schadeloos gesteld.²⁴³ Krajenbrink besluit zijn verhandeling over het Landbouwschap en Hollandscheveld met:

“Het einde van de crisis in Hollandscheveld betekende niet dat het Landbouwschap door de individuele bedrijfsgenoten werd geaccepteerd. Wel verdween de slechte berichtgeving naar de achtergrond. De crisis had dermate veel impact op de organisatie gehad, dat alles in het werk werd gesteld een dergelijke escalatie in de toekomst te voorkomen. Het ‘Hollandscheveld-syndroom’ resulteerde in een passief heffingsbeleid. Op het onroerend goed van de wanbetalers kwam in het vervolg een notariële claim te liggen, zodat bij vererving of verkoop de heffingsbedragen alsnog geïnd werden.”²⁴⁴

Het Landbouwschap en de EEG

Door de komst van de EEG werd het landbouwmarkt- en prijsbeleid niet meer op nationaal, maar op EEG-niveau vastgesteld. Het Landbouwschap hoefde niet meer jaarlijks met de regering te overleggen over de hoogte van de landbouwprijzen. Onder leiding van de EEG kwam er een harmonisatie van de zuivelprijzen tot stand, wat voor Nederland in 1962 leidde tot een stijging van zes

²⁴⁰ Krajenbrink 2005, 174.

²⁴¹ Debat 1963, 36-37.

²⁴² Krajenbrink 2005, 173.

²⁴³ Krajenbrink 2005, 180.

²⁴⁴ Krajenbrink 2005, 181.

cent voor de melkprijs. De invloedrijke positie die het Landbouwschap bij het ministerie van Landbouw en Visserij en bij het parlement had verworven, was opeens minder relevant geworden. Om op de internationale ontwikkelingen in te spelen, werd in 1958 binnen het Landbouwschap de werkgroep Integratie opgericht. Deze werkgroep sprak regelmatig over de wijze waarop de het ministerie van Landbouw en Visserij benaderd moest worden om tot een gezamenlijke lijn ten aanzien van het prijs- en marktbeleid in de EEG te komen. Vanaf 1964 nam ook de directeur-generaal van de Voedselvoorziening, J.A.P. Franke, aan de belangrijke vergaderingen van de werkgroep Integratie deel. Franke nam ook als vervanger van de minister deel aan het Europese overleg, zodat het Landbouwschap goed op de hoogte bleef van de ontwikkelingen rond het Europese markt- en prijsbeleid.

Binnen de EEG fungeerde de COPA (*Comité des Organisations Professionnelles Agricoles de la C.E.E.*) als adviesorgaan voor ondernemers en werkgevers in de landbouw. Alle representatieve boeren- en tuindersorganisaties uit de zes lidstaten waren bij deze koepelorganisatie aangesloten. Namens Nederland namen daarom de drie CLO's en niet het Landbouwschap aan de COPA-vergaderingen deel. Vanaf 1958 bundelden de drie CLO's hun internationale contacten in het 3-CLO-secretariaat. Het CLO-secretariaat Buitenland werd gevoerd door twee Landbouwschapsmedewerkers, zodat het Landbouwschap toch nauw was betrokken bij de buitenlandse activiteiten van de CLO's.²⁴⁵

Reorganisatie van het Landbouwschap

Zoals al genoemd, werd in 1963 de commissie 'Taak en Organisatie' ingesteld om zich te bezinnen op de doel- en taakstelling van het Landbouwschap. Hier waren een aantal redenen voor. Ten eerste had het Landbouwschap geen voorbeeld waar het zich aan kon spiegelen, dus na bijna tien jaar vond het bestuur van het Landbouwschap het nuttig om nog eens goed naar doel- en taakstelling te kijken. Ten tweede was door het Europese integratieproces en de oprichting van het CCC en het O&S-fonds voor het Landbouwschap steeds moeilijker om de oorspronkelijke missie, het regelen en uitvoeren van taken op bedrijfsniveau, te vervullen. De derde aanleiding was de kritiek die het Landbouwschap kreeg na de gebeurtenissen in Hollandscheveld. Tijdens het onderzoek van de commissie brokkelde het draagvlak voor het Schap verder af.

²⁴⁵ Krajenbrink 2005, 181-184.

Er ontbrandde een interne machtsstrijd tussen de verschillende stromingen en er vond een uitstroom plaats van vakbekwaam personeel. In 1966 kwam de commissie met een aantal voorstellen tot verbetering van de organisatie. De nadruk van het Landbouwschap moest nog meer dan al het geval was te komen liggen op collectieve belangenbehartiging. Daarnaast stelde de commissie voor om de bestuurlijke pariteit tussen werkgevers en werknemers in het hoofdbestuur los te laten. Binnen de pers en de aangesloten organisaties werd het rapport kritisch ontvangen. Na veel discussie kwamen de zes voorzitters van de deelnemende organisaties in 1967 met een intentieverklaring waarin de arbeidersbonden hun pariteit in het bestuur opgaven en waarin het voornemen werd uitgesproken om het Landbouwschap als centraal orgaan voor onderling overleg en samenwerking te versterken. De formele nieuwe hoofdtaak van het Landbouwschap werd de collectieve belangenbehartiging in de land- en tuinbouw.²⁴⁶

Grenzen aan de groei (1968-1974)

Eerst in Nederland en later binnen de EEG ontstonden productieoverschotten doordat de vraag naar landbouwproducten achterbleef bij het almaar stijgende aanbod. Dit stijgende aanbod werd vooral veroorzaakt door een snelle verbetering van de landbouwtechnieken en minder door de inkomenspolitiek die de EEG voerde. De kosten die de EEG moest maken voor het opvangen van deze overschotten stegen navenant. Mansholt publiceerde in 1968 zijn al eerder genoemde *Memorandum inzake de hervorming van de landbouw in de Europese Economische Gemeenschap*, waarin hij met oplossingen kwam om een sociaal verantwoord inkomen voor agrariërs te garanderen.²⁴⁷ Het Landbouwschap schaarde zich achter het structuurbeleid van de EEG, mits de sanering op vrijwillige basis gebeurde en op sociale wijze plaatsvond. Ook stemde het Landbouwschap in met productiebeperkende maatregelen. Hiermee zorgde Landbouwschap er voor dat het politiek gezien een belangrijke factor bleef.²⁴⁸ Het begin van de jaren zeventig kenmerkte zich door de oliecrisis, die de start was van een wereldwijde depressie. In de jaren zestig ontstond er een milieubewustzijn dat verder toenam in de jaren zeventig. Na 1972 groeide het verzet van de milieulobby tegen een steeds verder gaande expansie van de

²⁴⁶ Krajenbrink 2005, 198-206.

²⁴⁷ Krajenbrink 2005, 207-211.

²⁴⁸ Krajenbrink 2005, 218.

landbouwsector en de productiegroei die daar mee gepaard ging. De vakbonden gaven de voorkeur aan lage prijzen voor de consumenten boven het landbouwbelang. Het beeld ontstond dat de landbouw op kosten van de belastingbetaler voor nutteloze landbouwoverschotten zorgde. Het Landbouwschap startte met een publiciteitscampagne om de landbouw een gunstiger imago te bezorgen.²⁴⁹

Hoewel in deze periode de legitimiteit van het Landbouwschap nauwelijks meer ter discussie stond, bleef het draagvlak voor het Landbouwschap wel een probleem. Daar zorgde onder andere Koekoek voor, die in de Tweede Kamer geen gelegenheid onbenut liet om het publiekrechtelijke karakter van het Landbouwschap aan te vechten. Desondanks nam het daadwerkelijke verzet van de boeren en tuinders tegen het Landbouwschap af. Het was inmiddels duidelijk dat het Landbouwschap een goede juridische basis had. Daarnaast nam als gevolg van het proces van schaalvergroting en afvloeiing de omvang van de harde kern van tegenstanders af. Wel bleven boeren en landbouwers kritisch naar het Landbouwschap kijken, er was nog steeds weinig begrip voor de heffingen om de organisatiekosten van het Schap te kunnen financieren. Ook hadden sommige boeren nog steeds het beeld dat het Schap vooral opkwam voor de grote boeren.²⁵⁰

Volgens Bieleman groeide het Landbouwschap in deze periode uit tot een machtig 'boerenbolwerk'. Er was nog wel verzet, waaronder de protesten in 1974. Toen kwamen 30.000 boeren bij elkaar in het Galgenwaard-stadion in Utrecht om uiting te geven aan hun frustraties over het verslechterde fiscaal en economisch klimaat. In de jaren daarna wilden met name jonge boeren en tuinders af van het harmoniemodel en wilden een opener, meer directe en duidelijker vorm van belangenbehartiging. Daar pasten gesloten overlegorganen als het Landbouwschap en de oude standsorganisaties niet meer in.²⁵¹ In 2001, nadat het al enige tijd op een laag pitje stond, werd het Landbouwschap opgeheven.²⁵²

7.3 Standpunten over het Landbouwschap in *De Vrije Boer*

Een groot deel van de artikelen die over het Landbouwschap gaan, bevatten geen standpunten, maar gaan over de concrete conflicten tussen het Landbouwschap en de Vrije Boeren. Deze artikelen gaan onder meer over

²⁴⁹ Krajenbrink 2005, 217-218.

²⁵⁰ Krajenbrink 2005, 228-232.

²⁵¹ Bieleman 2008, 472-473.

²⁵² Krajenbrink 2005, 407.

beslagleggingen, openbare verkopeningen (die meestal door Vrije Boeren gefrustreerd werden), maar ook over arrestaties en gevangenzetting van boeren. Met name dat laatste zorgde voor veel verontwaardiging en dus stof tot schrijven. Voortman noemde deze boeren 'politieke gevangenen' omdat ze 'vanwege hun overtuiging' gevangen werden gezet.²⁵³ Uiteraard gingen vanaf 1963 ook veel artikelen over de uitzetting van de drie boerengezinnen in Hollandscheveld. Zo schreef ene H.A. na de gebeurtenissen in Hollandscheveld:

"Een boer, die zwoegt voor zijn dagelijks brood en graag in vrijheid wil leven zonder dwang van het landbouwschap, wordt met de ijzeren vuist behandeld. Als zware misdadigers worden ze 's nachts van het hun bed gelicht en in de gevangenis geworpen. In Hollandse Veld worden boeren, die strijden voor vrijheid en recht, als honden van eigen boerderij verjaagd. Geen medelijden met zwakke vrouwen en zieke kinderen. De politiemacht wordt ingezet met traangas, karabijn en gummiknuppel."²⁵⁴

In een aantal artikelen werd de strijd tegen het Landbouwschap vergeleken met de strijd tegen de Duitsers in 1940-1945 of zelfs met de strijd tegen de Spaanse bezetter tijdens de Tachtigjarige Oorlog. Dit werd gepresenteerd als een strijd tegen Het Kwaad, waarbij grote woorden niet geschuwd werden:

"Onze B.V.L. kenmerkt zich doordat in haar gelederen, juist die personen op de voorgrond treden welke zich tijdens de bezetting zich ook tegen de dictatuur hebben verzet. Duidelijk komt nu naar voren, dat de strijd tegen dit dwangschap berust op innerlijk verzet. De geestelijke en morele achtergrond van het verzet wordt steeds duidelijker omljnd, en er worden offers gebracht op het altaar van onze vrijheidsberovers."²⁵⁵

De meest genoemde inhoudelijke argumenten tegen het Landbouwschap zijn in zes categorieën onder te verdelen: het Landbouwschap is onwettig, is niet democratisch, is een uitvloeisel uit de Tweede Wereldoorlog, is alleen maar bedoeld om bestuurders aan goed betaalde baantjes te helpen, doet niets voor de boeren maar kost wel geld en het is dirigistisch.

Overigens werden deze categorieën in *DVB* vaak niet duidelijk van elkaar onderscheiden, in één artikel of zelfs in één alinea konden meerdere argumenten

²⁵³ Artikel "Politieke gevangenen" in *DVB* 2-4-1960.

²⁵⁴ Artikel "De milde straf" in *DVB* 30-3-1963.

²⁵⁵ Artikel "Voorzitter B.V.L. en Boerenpartij in gevangenschap" in *DVB* 30-4-1960.

door elkaar gebruikt worden. Dit was bijvoorbeeld het geval in een artikeltje van J. Fabius uit 1960:

“Men heeft indertijd (1950) de zuiver fascistische en totalitair gerichte wet op de Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisatie (P.B.O.) doen aannemen, zonder dat het Nederlandse volk begreep waarom het ging. Reeds toen waarschuwde Koekoek al voor de gevolgen. Volgens deze wet zouden “schappen” alleen dan kunnen worden ingesteld, indien de betrokkenen erom vroegen, maar is met het Landbouwschap nooit gebeurd. De standsorganisaties [...] hebben zonder de boeren te raadplegen [...] het doen voorkomen alsof de boeren niets liever wensten dan een Landbouwschap.”

De leiders van de standsorganisaties die er persoonlijk belang bij hadden (het aantal goed gehonoreerde baantjes in een schap is legio) hebben volgens Fabius altijd zorgvuldig gezwegen over het dwingend karakter van het schap en de hoge bijdragen, die als een extra-belasting moeten worden opgebracht.²⁵⁶

In de volgende subparagrafen werk ik belangrijkste argumenten die in *DVB* werden aangevoerd tegen het Landbouwschap verder uit.

Het Landbouwschap is onwettig

Met name in de beginjaren van de Boerenpartij werd in *DVB* regelmatig het argument gebruikt dat het Landbouwschap op onwettige gronden tot stand was gekomen.

De juridische basis van het Landbouwschap lag in de Wet op de Bedrijfsorganisatie uit 1950.²⁵⁷ Artikel 66 van deze wet beschreef in welke gevallen er een (hoofd)productschap of een bedrijfsschap kon worden ingesteld. Een bedrijfsschap, wat het Landbouwschap is, kon ingesteld worden ‘voor ondernemingen die in het bedrijfsleven een gelijke of verwante functie vervullen’. In artikel 67 stond dat de instelling van een bedrijfslichaam gebeurde op voordracht van de betrokken ministers bij algemene maatregel van bestuur (AMvB). Voor een AMvB is ondertekening door ministerraad en koning(in) voldoende, dan volgt publicatie in het Staatsblad. De hele procedure in de Tweede en Eerste Kamer die nodig is voor een ‘gewone’ wet, wordt bij een AMvB

²⁵⁶ Artikel “Landbouwschap en Vrije Boeren” in *DVB* 6-8-1960.

²⁵⁷ http://wetten.overheid.nl/BWBR0002058/geldigheidsdatum_060-07-2013, geraadpleegd op 6-7-2013.

overgeslagen.²⁵⁸ In artikel 68 uit Wet op de Bedrijfsorganisatie werd beschreven dat de Sociaal Economische Raad (SER) eerst representatieve organisaties van betrokken werkgevers en werknemers moest raadplegen om te toetsen of er voldoende draagvlak bij deze organisaties was.

Het zijn met name deze drie artikelen waar men in *DVB* tegen ageerde²⁵⁹. De boeren zouden onvoldoende of zelfs helemaal niet betrokken zijn bij de oprichting van het Landbouwschap. Daarnaast was volgens Koekoek het Landbouwschap onwettig omdat deze niet door de Tweede Kamer was aangenomen en vervolgens in de Staatscourant is gepubliceerd.²⁶⁰

Verder was met enige regelmaat in *DVB* te lezen dat het Landbouwschap in strijd zou zijn met de Grondwet, en dan met name Artikel 8, het recht tot vereniging. Bij de vermeende ongrondwettelijkheid van het Landbouwschap werd dit artikel als het ware omgedraaid: het werd dan zo geïnterpreteerd dat niemand gedwongen mocht worden lid te zijn van een vereniging. Het Landbouwschap legde een verplichte heffing op, dus dat werd door de Boerenpartij gezien als een gedwongen lidmaatschap. Dat zou dan strijdig zijn met het grondwettige recht op vereniging.²⁶¹

In 1961 betoogde ene H.A.G. Hagen dat het Landbouwschap in strijd was met artikel 159 van de grondwet. Dat artikel luidt:

“De wet kan voor bepaalde beroepen en bedrijven en groepen daarvan, alsmede voor het beroeps- en bedrijfsleven in het algemeen, lichamen instellen, ten einde regeland op te treden.

De samenstelling, inrichting en bevoegdheid van deze lichamen worden door de wet geregeld.”²⁶²

Hagen betoogde dat het Landbouwschap niet was ingesteld bij wet, maar bij Algemene Maatregel van Bestuur, wat strijdig was met bovengenoemd artikel. Bovendien was Hagen van mening dat de Wet op de Bedrijfsorganisatie, waar deze AMvB op gebaseerd was, in strijd was met de Grondwet, omdat artikel 159 duidelijk stelde, aldus Hagen, dat voor *ieder* Publiekrechtelijk Orgaan een aparte wet nodig was.²⁶³

²⁵⁸ http://nl.wikipedia.org/wiki/Algemene_maatregel_van_bestuur, geraadpleegd op 6-7-2013.

²⁵⁹ Zie bijvoorbeeld *DVB* 1-2-1958, 15-3-1958 en 25-7-1959.

²⁶⁰ Artikel “Luister goed naar de radio en laat u niets wijsmaken” in *DVB* 1-2-1958.

²⁶¹ Zie bijvoorbeeld *DVB* 23-8-1958 en *DVB* 3-1-1959.

²⁶² <http://www.denederlandsegrondwet.nl/9353000/1/j9vvihlf299q0sr/vi7obqqq53uh>, geraadpleegd op 7-7-2013.

²⁶³ Artikel “Het ongrondwettige van het landbouwschap en de volksvoorlichting van de Meppeler Courant” in *DVB* 4-2-1961.

Nog een stap verder ging het argument dat het Landbouwschap in strijd zou zijn met de Rechten van de Mens. In 1959 legde Koekoek uit waarom dat het geval was:

“Nog steeds proberen aanhangers van het dirigisme te laten voorkomen alsof men volgens de wet verplicht zou zijn een handtekening te zetten of contributie (heffing) te betalen voor een dwangorganisatie als het Landbouwschap. Niemand kan dit aantonen: wel het tegenovergestelde, want er bestaat geen wet, die de Nederlandse onderdanen verplicht een handtekening te plaatsen. [In de Rechten van de Mens] staat duidelijk dat niemand mag worden gedwongen tot een vereniging te behoren.”²⁶⁴

Koekoek schreef dat een procedure over de legitimiteit zou dienen bij de Hoge Raad. In een volgende aflevering van *DVB* stond een klein artikeltje dat de Hoge Raad het beroep niet ontvankelijk had verklaard. Er werd geen reden genoemd.²⁶⁵ In 1961 noemde Voortman dit argument ook, maar hij voegde er aan toe dat het Landbouwschap ook strijdig was met de vrijheid van geweten dat in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens werd genoemd. De boer waar het stukje over ging, “heeft verklaard dat hij volgens zijn geweten geen medewerking in welke vorm dan ook, kon verlenen aan het Landbouwschap”. Het artikeltje ging over de verdediging van een aantal boeren tijdens een rechtszaak voor de politierechter. De boeren hadden geweigerd de inventarisatiekaart voor het Landbouwschap te ondertekenen. Overigens was de uitspraak dat de boeren de opgelegde boete alsnog moesten betalen.²⁶⁶

In november 1962 meldde *DVB* triomfantelijk dat Boer Voortman de strijd tegen het Landbouwschap had gewonnen. Voortman was in beroep gegaan nadat hij door de economische politierechter was veroordeeld tot een boete en een gevangenisstraf vanwege het niet invullen van het inventarisatieformulier van het Landbouwschap. De Hoge Raad had Voortman ontslagen van rechtsvervolging. In het artikel in *DVB* werd dit omschreven als “een groot succes voor de Vrije Boeren”. Voor Voortman was het aanleiding om de heffingsgelden die hij sinds 1955 aan het Landbouwschap betaald had, terug te vorderen. Voortman achtte het bewezen dat de handelingen van het Landbouwschap onwettig waren.²⁶⁷ Bij het lezen van het arrest blijkt echter dat Voortman ontslagen was van

²⁶⁴ Artikel “De rechten van de mens” in *DVB* 3-10-1959.

²⁶⁵ Artikel “Uitspraak van Hoge Raad”, *DVB* 31-10-1959.

²⁶⁶ Artikel “Landbouwschap daagt Zeeuwse boeren voor de rechter” in *DVB* 18-3-1961.

²⁶⁷ Diverse artikelen in *DVB* 3-11-1962.

rechtsvervolging, omdat de politierechter die Voortman eerder veroordeeld had, het Uitvoeringsbesluit van het Landbouwschap, waarin de verplichting tot het opgeven van een inventarisatie is geregeld, had beschouwd als een wettelijke regeling. Dat was volgens de Hoge Raad onjuist. Het argument van Voortman dat hij op grond van gewetensbezwaren de inventarisatie van het Landbouwschap niet wilde ondertekenen, werd door de Hoge Raad verworpen.²⁶⁸ Dit laatste werd echter niet vermeld in *DVB*.

Het Landbouwschap is niet democratisch

Het tweede argument dat regelmatig terug kwam in *DVB*, is dat het Landbouwschap op een niet democratische wijze tot stand was gekomen en dat het op een niet democratische wijze beslissingen nam over de boeren. Zoals al eerder aangegeven, was het Landbouwschap opgericht in nauw overleg met, en na goedkeuring door de besturen van de zes landbouworganisaties.²⁶⁹ De Boerenpartij maakte hier op twee punten bezwaar tegen. Het eerste punt was dat deze landbouworganisaties geen representatieve vertegenwoordiging vormden van de Nederlandse boeren. Immers, de BVL was niet betrokken bij de oprichting van het Landbouwschap. Het tweede bezwaar was dat de boeren niet rechtstreeks geraadpleegd waren over de oprichting van het Landbouwschap. Met andere woorden, er had een referendum moeten plaatsvinden onder de boeren. In een artikel uit 1958 schreef Koekoek: “overal in het land [is] 95 tot 98% [van de boeren] tegen het Landbouwschap”.²⁷⁰ Het is niet duidelijk waar Koekoek dit getal op baseerde. Het is moeilijk om exacte cijfers te vinden over het aantal tegenstanders van het Landbouwschap. In een onderzoek van Intomart uit 1964, dus zes jaar na de bewering van Koekoek, gaf 51% van de 300 ondervraagde boeren aan het Landbouwschap een nuttige instelling te vinden, 32% vond het Landbouwschap niet nuttig en 17% had geen mening.²⁷¹ Deze cijfers zijn uiteraard niet klakkeloos te vertalen naar 1958, maar er is geen reden om aan te nemen dat het percentage tegenstanders van het Landbouwschap in zes jaar tijd was gedaald van 95%, het percentage dat Koekoek noemde, naar 32%.

Behalve tegen de wijze van oprichting van het Landbouwschap hadden de Vrije Boeren ook bezwaar tegen de wijze waarop het bestuur van het Schap werd

²⁶⁸ Uitvoeringsbesluit 1961, 71-73.

²⁶⁹ Krajenbrink 2005, p. 101.

²⁷⁰ *DVB* 1-2-1958.

²⁷¹ Rapport 1964, [z.p.] tabel 4.2.2.

samengesteld. Deze mensen werden niet gekozen, maar aangewezen. Ze hoefden dan ook geen verantwoording aan hun achterban af te leggen.

Het Landbouwschap is een voortvloeisel uit de Tweede Wereldoorlog / is een fascistische organisatie

Een derde argument dat regelmatig gebruikt werd tegen het Landbouwschap was dat deze instelling zijn wortels had in de Tweede Wereldoorlog. Op een aantal manieren werd er een verband gelegd tussen de Tweede Wereldoorlog en het Landbouwschap. Soms werd er een directe link gelegd, een andere keer werd er op een meer metaforische manier verwezen naar de Tweede Wereldoorlog. Het directe verband was dat het Landbouwschap een erfenis zou zijn uit de bezettingstijd. De redenering hierbij was dat het Landbouwschap de opvolger was van de Stichting voor de Landbouw, die op zijn beurt, volgens de Vrije Boeren, de opvolger was van de Nederlandse Landstand²⁷². Dat was de boerenorganisatie die in 1941 door de Duitsers was opgericht voor het behartigen van de belangen van de Nederlandse boeren, tuinders en vissers.²⁷³ Vanuit een meer metaforische benadering werd de houding van het Landbouwschap vergeleken met de terreur en de onderdrukking door de Duitsers in de periode 1940-1945. Dit levert soms nogal smakeloos proza op. Een voorbeeld is een artikel uit 1960. Mr. W.J. Spanjaard noemde het Landbouwschap een “fascistisch kankergezwel” dat “even weinig uitstaande [heeft] met de parlementaire democratie als de gaskamer met het stemlokaal”.²⁷⁴ Ook werd niet geschroomd om het Landbouwschap een “Hitlerschap” te noemen.²⁷⁵ In een overgenomen artikel uit ‘De Telegraaf’ is te lezen: “De concentratiekampen van Amersfoort, Vught, Westerbork zijn weliswaar opgeheven, doch de P.B.O.-concentratiekampen met hun bedrijfs- en Produktschapsterreur zijn er voor in de plaats gekomen”.²⁷⁶ Daarnaast werden de methoden van het Landbouwschap vergeleken met de methoden van de nazi’s. Dat gebeurde onder meer in een artikel uit 1962 waarin de schrijver, J. Aversch, vertelde over de arrestatie van een boer vanwege het niet tekenen van het landbouwkaartje. Aversch vergeleek dit met het van het bed lichten van zijn buurman in 1944 door de Duitsers, omdat deze buurman de

²⁷² Zie bijvoorbeeld artikel “Strijd in boerengelederen” in *DVB* 21-10-1961.

²⁷³ http://nl.wikipedia.org/wiki/Nederlandse_Landstand, geraadpleegd op 7-7-2013.

²⁷⁴ Artikel “Waarheid en schijnheiligheid in de politiek” in *DVB* 9-7-1960.

²⁷⁵ Artikel “Landbouwschap” in *DVB* 18-3-1961.

²⁷⁶ Artikel “Het Landbouwschap als Terroristenclub” in *DVB* 22-8-1958.

oproep voor tewerkstelling had genegeerd. “Lang heeft hij in Duitsland in een concentratiekamp doorgebracht. Eindelijk kwam hij terug en had de foltering, aan den lijve ondervonden, overleefd”. De parallel zag de auteur als volgt: “Bij een oorspronkelijke Hitler-instelling behoren ook Hitler-methoden.”²⁷⁷

Het Landbouwschap dient alleen maar om een aantal mensen aan goedbetaalde baantjes te helpen

In de artikelen in *DVB* is regelmatig te lezen dat de bestuurders van het Landbouwschap deze functies alleen maar op zich genomen hadden omdat het zo goed betaalde. Illustratief in dit verband is de kop van een artikel van Koekoek uit 1959: “Geld en macht dat is waar Louwes aan denkt”.²⁷⁸ In 1961 beantwoordde ir. H. Adams de door hem zelf gestelde vraag “Waardoor ontstond nu de huidige strijd in de boerengeleden?” Zijn antwoord luidde:

“Voornamelijk, doordat een aantal vroegere vertrouwensmannen in de landbouworganisaties, de door het landbouwschap geboden gelegenheid om ‘hooggeplaatst’ en snel gefortuneerd te raken, met beide handen heeft aangegrepen, zonder hierbij voldoende gewetensbezwaren te bezitten om, vaak zeer kromme rechte wegen te volgen. Het is immers nu wel algemeen bekend, hoe fabelachtig hoog de kassen van de schapsinstanties met gedwongen boerengeld zijn gevuld.”²⁷⁹

Het Landbouwschap doet niets voor de boeren (of berokkent de boeren veel schade) en kost alleen maar geld

In het verlengde van de goedbetaalde baantjes voor Landbouwschapsbestuurders ligt het argument dat het Landbouwschap niets doet voor de boeren en de boeren alleen maar geld kost. Dit is bijvoorbeeld te lezen in een artikel uit 1961, over de begroting van het Landbouwschap voor 1961. Hieruit bleek dat het LEI²⁸⁰ een subsidie zou krijgen van 1,5 miljoen gulden, terwijl het LEI steeds lagere kostprijzen berekende: “... dan blijkt ook hier weer als in zo veel gevallen dat door enkele baantjes-jagers het boerenbestaan ondermeind [sic] wordt”.²⁸¹ In een ander artikel uit 1961 wordt voorgerekend dat wanneer iedere boer 4 gulden zou betalen aan het Landbouwschap, en er

²⁷⁷ Artikel “De stem van het geweten” in *DVB* 22-9-1962.

²⁷⁸ *DVB* 23-5-1959, H.D. Louwes was van 1954 tot 1959 voorzitter van het Landbouwschap.

²⁷⁹ Artikel “Strijd in de boerengeleden” in *DVB* 21-10-1961.

²⁸⁰ Dit is het Landbouw Economisch Instituut in Den Haag, dat onder meer de kostprijzen van de landbouwproducten berekende op basis waarvan de overheid de landbouwprijzen vaststelde.

²⁸¹ Artikel “Wat kost de boer het Landbouwschap?” in *DVB* 5-8-1961.

250.000 boeren waren, het Landbouwschap 1 miljoen gulden zou ontvangen. Een rechtvaardige verdeling van deze “grote miljoeneninkomsten” was echter niet waarschijnlijk, aldus het artikel.²⁸²

Het Landbouwschap beknot de vrijheid van de boeren / is dirigistisch

Het laatste argument tegen het Landbouwschap dat regelmatig in *DVB* te vinden was, was dat het Landbouwschap de vrijheid van de boeren beknotte door hen te dwingen te tekenen en heffingen en regelingen op te leggen. Volgens deze artikelen was de vrijheid het hoogste goed van ieder mens en van de boeren in het bijzonder. ‘Het Nederlandse volk’ had de vrijheid in het verleden duur bevochten en nu werd die vrijheid weer ingeperkt door het Landbouwschap, was de strekking van deze artikelen. Dit is onder meer te lezen in een artikel van J. Aversch, die zelfs terugging tot Willem van Oranje. Deze “heeft geld en goed geofferd voor de vrijheid van Nederland.” Ook in de Tweede Wereldoorlog waren grote offers gebracht in de strijd voor de vrijheid, aldus Aversch. “Thans treedt het Landbouwschap op als een dictator door alle eerbied voor al die offers te negeren en de vrijheid van een nijver volksdeel aan banden te leggen.”²⁸³

Het woord “dirigistisch” werd regelmatig gebruikt als het ging over het Landbouwschap of over het landbouwbeleid in het algemeen. Hier werd de geleide economie mee aangeduid. Het is een woord dat altijd met veel afkeer gebruikt werd. Met evenveel afkeer werd de kwalificatie ‘rood’ gebruikt. Dat is bijvoorbeeld het geval in een artikel van Mr. W.J. Spanjaard in 1958. Hij noemde het Landbouwschap “een gecamoufleerde dirigistenclub, met rode ambities, onder dubieuze leiding”.²⁸⁴

Om aan te geven dat het Landbouwschap een organisatie was die de vrijheid van boeren beknotte, werden in artikelen regelmatig de woorden ‘dwanginstituut’ en ‘dwangschap’ gebruikt om het Landbouwschap mee aan te duiden.

Ontwikkeling in de standpunten

In de standpunten in *DVB* over het Landbouwschap hebben zich tijdens de geanalyseerde periode geen noemenswaardige ontwikkelingen voorgedaan. Wel zie je dat een aantal argumenten na 1965 nauwelijks meer gebruikt werd. Het argument dat het Landbouwschap een organisatie was die zijn wortels had in

²⁸² Artikel “Men kan twee heren dienen” in *DVB* 30-12-1961.

²⁸³ Artikel “De kleine in de grote wereld” in *DVB* 16-9-1961.

²⁸⁴ Artikel “Waar de schoen wringt” in *DVB* 15-5-1959.

de Tweede Wereldoorlog dan wel een organisatie was met nazi-trekken, werd na 1968 niet meer gebruikt. Ook de onwettigheid van het Landbouwschap stond in de tweede helft van de jaren zestig niet meer ter discussie, wellicht ook na de vele verloren rechtszaken die verschillende vrije boeren hadden aangespannen tegen het Landbouwschap. Dat het de bestuurders van het Landbouwschap alleen ging om goedbetaalde baantjes, was na 1964 niet meer aan de orde. De reden hiervoor is niet duidelijk, ook omdat de Boerenpartij zich altijd achterdochtig heeft opgesteld ten opzichte van bestuurders en ambtenaren. De reden zou kunnen zijn dat Koekoek zelf op dit punt kwetsbaarder werd, omdat hij vanaf 1962 betaalde banen had in het openbaar bestuur.

Het verdwijnen van deze standpunten wordt bevestigd door een interview met Koekoek in 1979 in *De Boerderij*. Aanleiding was het 25-jarig bestaan van het Landbouwschap. In dit interview werd Koekoek gevraagd naar zijn bezwaren tegen het “dwangschap”. Koekoek noemde nog maar twee van de zes bovengenoemde argumenten. Hij vond het een bezwaar dat het bestuur van het Landbouwschap niet werd gekozen maar benoemd, dit was volgens hem niet democratisch. Daarnaast was hij van mening dat het Landbouwschap te veel geld kostte terwijl het doet niets nuttigs deed voor de boeren.²⁸⁵

7.4 Standpunten over het Landbouwschap in de Handelingen van de Tweede Kamer

Terreur

In de Tweede Kamer ageerden de fractieleden van de Boerenpartij regelmatig tegen het Landbouwschap. De eerste keer was al direct bij de Algemene Beschouwingen van 1963, toen de gebeurtenissen in Hollandscheveld nog vers in het geheugen lagen. Harmsen, die namens de Boerenpartij het woord voerde, noemde dit niet met name, maar legde wel de nadruk op de terreur die het Landbouwschap volgens de Boerenpartij zou uitoefenen. Zo vermeldde hij dat Koekoek eigenlijk het woord had zullen voeren, maar die “... werd onverwachts weggeroepen naar Hoogeveen, omdat juist weer in Hoogeveen het Landbouwschap [...] tracht toe te slaan bij enkele honderden boeren. Dat is de p.b.o.: terreur op terreur.” Ook verderop in zijn betoog associeerde Harmsen het Landbouwschap met terreur: “Ik betreur het dan ook, dat onze Regering blijft

²⁸⁵ Artikel “H. Koekoek blijft tegen Landbouwschap, maar: ‘Het volk heeft het hoofd in de schoot gelegd’”. In: *De Boerderij*, jrg. 63 (1979), no. 32.

toezien, dat de terreur en het onrecht, door het p.b.o. stelsel – met name noem ik hier weer het Landbouwschap – toegebracht, blijven bestaan en dat, zoals in het verleden is gebeurd, voor enkele luttele tientjes, die op grond van principe-overwegingen niet konden worden betaald, bedrijven van f 60.000 werden verkocht. Dat is onrecht, dat is terreur.”²⁸⁶

In het verlengde van de vermeende terreur die het Landbouwschap zou uitoefenen, noemde Harmsen bij de behandeling van de begroting van het Ministerie van Justitie voor 1964 het feit dat het Landbouwschap de karabijnbrigade inzette om boeren “s nachts van hun bed te lichten” om een gevangenisstraf uit te zitten omdat ze weigerden de opgave voor het Landbouwschap te tekenen. Volgens Harmsen zat er op dat moment zelfs een boer vast omdat hij niet exact kon opgeven hoeveel uur hij het afgelopen jaar gewerkt had.²⁸⁷

Ondemocratisch en machteloos

Bij de behandeling van de begroting van het Ministerie voor Landbouw en Visserij voor 1964 noemde Koekoek een aantal redenen waarom het Landbouwschap afgeschaft zou moeten worden. De eerste reden was dat het Landbouwschap niet in staat was iets voor de boeren te doen, omdat het geen invloed had op de wereldmarktprijzen. Bovendien stelde de Minister van Landbouw in Nederland de landbouwprijzen vast, dus daar had het Landbouwschap ook geen invloed op. De tweede reden volgens Koekoek was dat de boeren nooit om het Landbouwschap gevraagd hadden. Hij was van mening dat er een stemming onder de boeren moest komen; als er dan 51% of meer boeren voor het Landbouwschap zou zijn, mocht het blijven bestaan. De derde reden was dat de boeren de kosten voor het Landbouwschap niet konden opbrengen.²⁸⁸

Herkomst uit Tweede Wereldoorlog

De vermeende link tussen het Landbouwschap en de Duitse bezetter werd door de Boerenpartij in de Tweede Kamer enkele malen ter sprake gebracht. De eerste keer was door Harmsen, bij de Algemene Beschouwingen in 1964: “De Duitsers zelf zijn dus 20 jaar uit Nederland verdwenen, tenminste de Duitsers als

²⁸⁶ Handelingen Tweede Kamer 1-10-1963.

²⁸⁷ Handelingen Tweede Kamer 13-11-1963.

²⁸⁸ Handelingen Tweede Kamer 4-12-1963.

bezitters, maar hun geest en vele van hun wetten beleven wij na 20 jaar nog en vele van deze wetten en de geest van die bezetting zijn door de naoorlogse regeringen uitgebreid met dien verstande, dat wij nog dagelijks zuchten onder het juk van die bezetting.”²⁸⁹ De tweede keer was in 1967. Nuyens sprak bij de vaste Kamercommissie voor Sociale Zaken. Het onderwerp was een voorstel voor sanering van de PBO's. Nuyens gaf aan dat de PBO-gedachte niet leefde onder de bevolking en noemt de PBO's “een kankergezwel” dat “woekert”. Grootste bezwaar tegen de PBO's was volgens Nuyens dat het “een miljoenenverslindend apparaat” was dat kostprijsverhogend zou werken voor het bedrijfsleven, zodat deze moeilijker konden concurreren met bedrijven uit de ons omringende landen. Nuyens sloot af met: “Ik geloof dat het overgrote deel van het bedrijfsleven dit dictatoriale rampzalige apparaat, dat dwangschap, waar men eigenlijk net als in de oorlog, toen men uit hoofde van zijn beroep gedwongen lid was van de Landstand, veracht. [...] nu zien wij in de p.b.o. in Nederland later een zelfde soort systeem...” Omdat hij werd geïnterrupteerd kon hij zijn zin niet afmaken. Hoewel Nuyens het hier over de PBO's in zijn algemeenheid had, is wel duidelijk dat hij, door de vergelijking met Landstand, en het gebruik van het woord “dwangschap”, het Landbouwschap op het oog had.²⁹⁰

De derde keer is in 1970. Er werd in de Tweede Kamer gedebatteerd over een wijziging in de wet op de PBO. Deze wijziging hield onder meer in dat de verkiezingen voor het bestuur van een PBO meer democratisch zou worden. Verlaan voerde het woord namens de Boerenpartij. Hij begon met twee citaten uit “Revue” van 11 november 1967. De citaten waren van Van Geelkerken, leider van de NSB en van Roskam, leider van de Landstand in de Tweede Wereldoorlog. Uit beide citaten zou moeten blijken dat de basis voor de PBO's was gelegd door de Duitsers tijdens de oorlog. Verlaan memoreerde dat daar het verzet van de Boerenpartij tegen de PBO's uit voort kwam, en dat verzet dateerde al uit 1946. Dat laatste is overigens feitelijk onjuist, de Boerenpartij is pas in 1958 opgericht. Vervolgens gaf Verlaan aan wat zijn grieven tegen de PBO's waren:

“Wij beschouwen de P.B.O. als een produkt van een ziekelijke politieke geest, van onzindelijk denken. Dit produkt geeft blijk van een immorele mentaliteit in de politiek. Wij verachten daarom ook tot in het diepste van onze ziel dit politieke wangedrocht, deze ondergraving van onze

²⁸⁹ Handelingen Tweede Kamer 7-10-1964.

²⁹⁰ Handelingen Tweede Kamer 31-10-1967.

democratie en dit met laarzen treden van de grondwettelijke vrijheden van ons volk. Wij zullen – wij achten dit onze hoogste politieke plicht – principieel blijven strijden voor het herstel van de grondwettelijke rechten en vrijheden van ons volk, en tegen de wet op de P.B.O., tegen de ziekelijke geest en de immorele mentaliteit die aan deze wet ten grondslag liggen. Wij hebben in onze strijd offers betaald. Boeren in Hollandsche Veld werden met hun gezinnen en hun vee uit hun boerderijen gesleept. In 1963, toen de Boerenpartij voor het eerst deelnam aan deze verkiezingen, zaten honderden boeren om deze principiële zaak in de gevangenis. [...] Het zijn de offers van de vrije boeren van toen, die dit debat in deze kamer maken.”

De Boerenpartij was tegen het amendement, omdat zij niets zagen in de democratisering van ‘dwangorganisaties’, maar deze principieel afwezen.²⁹¹

Hoewel Verlaan het hier over de PBO heeft, lijkt hij bij zijn betoog vooral het Landbouwschap op het oog te hebben. Welke grondwettelijke vrijheden van het volk hersteld moesten worden, liet hij in het midden.

Het Landbouwschap is onwettig

De mening van de Boerenpartij dat het Landbouwschap onwettig tot stand was gekomen, een regelmatig terugkerend thema in *DVB*, werd naast bovengenoemde opmerking van Verlaan, in de Tweede Kamer bij slechts één andere gelegenheid verkondigd. Dat was in 1964. Bij de behandeling van de Landbouwbegroting zei Koekoek dat het Landbouwschap niet voldeed aan de Wet op de PBO waar in stond: “er moet behoefte en rijpheid zijn alvorens een Landbouwschap kan worden ingesteld. De praktijk leert echter dat de boeren er geen behoefte aan hebben, omdat zij de heffing niet willen betalen.”²⁹²

Herhaling van argumenten

De overige betogen van de Boerenpartij tegen het Landbouwschap waren een herhaling van de hier al eerder genoemde argumenten. Het Schap was ondemocratisch en het joeg de boeren alleen maar op kosten terwijl ze er niets voor terugkregen. De laatste keer dat de Boerenpartij het Landbouwschap in de Tweede Kamer ter sprake bracht, was bij de behandeling van de Landbouwbegroting in 1975. De Koning sprak namens de Boerenpartij: “Zolang

²⁹¹ Handelingen Tweede Kamer 28-5-1970.

²⁹² Handelingen Tweede Kamer 15-12-1964.

de Nederlandse boeren gedwongen blijven, verplichte heffingen aan dit dwangschap te betalen, zullen wij hiertegen protesteren. Het gaat hierbij om de vrijheid, waarop wij als Nederlanders recht hebben.” Initiatieven om boeren zelf te laten kiezen of zij een Landbouwschap wilden of niet, werden gesmoord, aldus De Koning. Hij vond dit niet democratisch. Het Landbouwschap mocht alleen bestaan als er een vrijwillige heffing zou komen, en dan zou het Schap spoedig ten einde komen. De Koning noemde ook nog het gebrek aan draagvlak dat er onder boeren voor het Schap zou zijn: “Het Schap bestaat bij de gratie van de organisaties. Die organisaties moeten meer dan 50% van de boeren georganiseerd hebben. Wie zegt dat 51% is georganiseerd? En als het zo is, dan krijgen ze de steun door omkoperij, doordat men de contributie verbonden aan het lidmaatschap van die organisaties gedeeltelijk kan aftrekken van hetgeen aan het Landbouwschap moet worden betaald.” De voorzitter van de Tweede Kamer, de heer Vondeling, noemde die omkoperij een zeer ernstige beschuldiging en vroeg De Koning dit toe te lichten. De Koning herhaalde zijn eerder gedane bewering dat leden van de standsorganisaties een deel van de contributie konden aftrekken van de heffing van het Landbouwschap en zei dat hij dit omkoping vond. De voorzitter: “Ik constateer, dat u het woord gebruikt in uw eigen zin en dat dit niet de gebruikelijke betekenis is.”²⁹³

7.5 Conclusie

Het grootste deel van de argumenten die in *DVB* gebruikt werden tegen het Landbouwschap, waren ook in de Tweede Kamer te horen. Het Landbouwschap was onwettig tot stand gekomen, was niet democratisch, het kwam voort uit instellingen die in de Tweede Wereldoorlog waren opgericht, en ook de praktijken van het Landbouwschap deden daaraan denken. Verder was het een geldverslindend orgaan dat niets nuttigs deed voor de boeren en beknotte het de vrijheid van de boeren. Het enige argument uit *DVB* dat ik niet ben tegen gekomen in de Handelingen, was dat het de bestuurders van het Landbouwschap alleen zou gaan om goedbetaalde baantjes. De reden waarom ze dit argument niet gebruikt hebben, is mij niet duidelijk. Durfden de fractieleden van de Boerenpartij dit niet te zeggen in de Tweede Kamer, of vonden ze dit uiteindelijk niet zo relevant om te noemen?

²⁹³ Handelingen Tweede Kamer 17-12-1975.

Zoals al aangegeven, werd zowel in *DVB* als in de Tweede Kamer betoogd dat het Landbouwschap onwettig was. Maar de inhoudelijke argumenten verschilden enigszins. Zowel in *DVB* als de Tweede Kamer werd gezegd dat de oprichting van het Landbouwschap in strijd zou zijn met de wet op de PBO. De andere argumenten uit *DVB* waarom het Landbouwschap onwettig zou zijn (onder meer dat het in strijd zou zijn met de grondwettelijke vrijheid van vereniging) werden echter in de Tweede Kamer niet genoemd. Een mogelijke oorzaak zou kunnen zijn dat de fractieleden van de Boerenpartij zich realiseerden dat ze zich met dit soort redeneringen op glad ijs begaven binnen de juridisch goed onderlegde omgeving van de Tweede Kamer.

8 Samenvattende analyse van de standpunten van de Boerenpartij

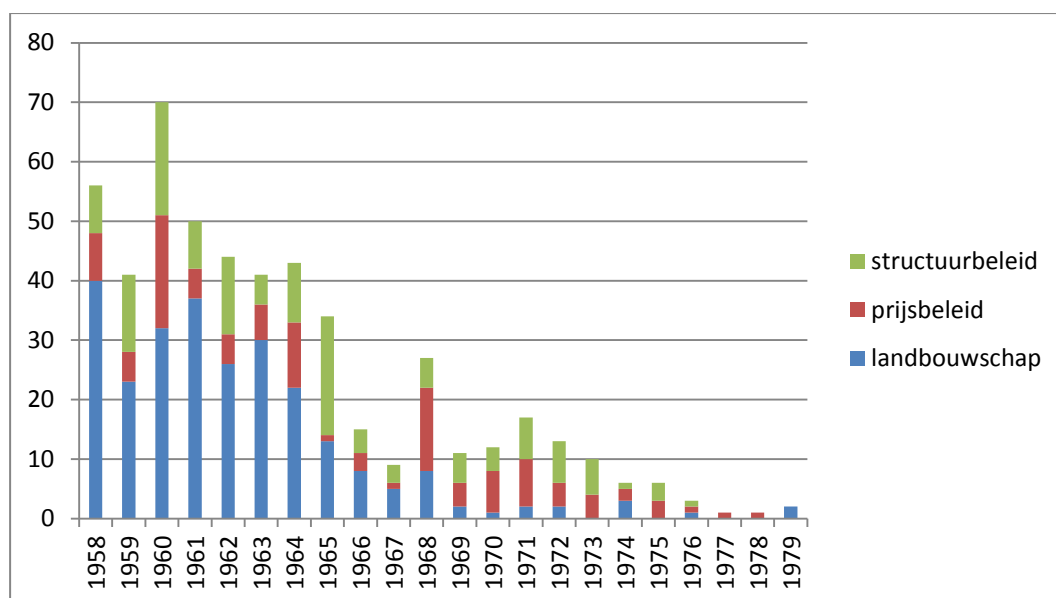
8.1 Inleiding

Nadat ik in de vorige drie hoofdstukken verslag heb gedaan van mijn analyse van de standpunten van de Boerenpartij over het structuurbeleid, het prijsbeleid en het Landbouwschap, geef ik in dit hoofdstuk een samenvattende analyse van deze standpunten. In de volgende paragraaf geef ik het resultaat weer van de kwantitatieve analyse van het aantal artikelen in *DVB* en het aantal vermeldingen in de Tweede Kamer door de Boerenpartij over de onderzochte onderwerpen binnen het landbouwbeleid. In paragraaf 8.3 ga ik nog wat dieper in op de gevonden standpunten: welk beeld van de Boerenpartij geven deze standpunten? Bevestigt of weerleggen de gevonden standpunten het beeld dat een aantal auteurs hebben geschetst van de Boerenpartij?

8.2 Kwantitatieve analyse

Artikelen over de drie onderwerpen in *DVB*

Onderstaande grafiek toont hoe vaak ieder van de onderzochte onderwerpen werd genoemd in *DVB* gedurende de door mij onderzochte periode. De grafiek loopt maar tot 1979, omdat in dat jaar voorlopig het laatste nummer van *DVB* verscheen.

Grafiek 1: aantal artikelen over geselecteerde onderwerpen in *DVB* over de periode 1958-1979

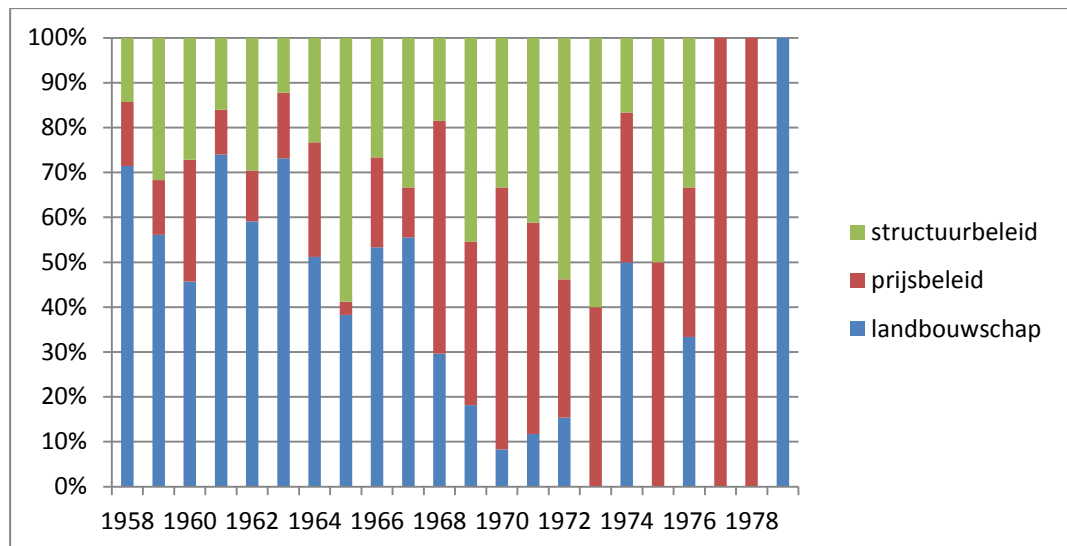
In totaal heb ik in de onderzochte periode 512 artikelen geïnventariseerd in *DVB*. *DVB* verscheen aanvankelijk tweewekelijks en iedere aflevering telde vier pagina's. Vanaf augustus 1964 werd het aantal pagina's per aflevering verdubbeld naar acht; vanaf januari 1967 verscheen *DVB* wekelijks. De verdubbeling van het aantal pagina's per jaargang vanaf 1964 en nogmaals een verdubbeling vanaf 1967 heeft echter niet geresulteerd in een groei van het aantal artikelen over landbouwgerelateerde onderwerpen. Integendeel, dit nam vanaf 1966 sterk af. Vanaf dat jaar veranderde het karakter van *DVB* van een blad voor boeren in een meer algemeen opinieblad. In 1968 veranderde ook de naam van het blad: er kwam ook een editie onder de naam *Politiek Weekblad*. Er waren vanaf dat moment twee edities: *De Vrije Boer* werd verspreid op het platteland, *Politiek Weekblad* in de steden. De inhoud van beide edities was echter gelijk. Vanaf december 1975 gingen beide edities samen verder onder de naam *Ons Weekblad*. Voor het gemak en de leesbaarheid noem ik in deze scriptie de hele serie *De Vrije Boer*.

In 1968 was er nog een kleine opleving in het aantal artikelen over het landbouwbeleid in *DVB*. Deze groei wordt grotendeels veroorzaakt door de toename van het aantal artikelen over het prijsbeleid (14 in 1968 tegen 1 in 1967). Deze artikelen gaan vrijwel allemaal over het melk- en boteroverschot. In dit jaar namen de overschotten aan melk en boter sterk toe, en ook de maatschappelijke discussie hierover nam toe.²⁹⁴ Dit zal ook de oorzaak zijn van de toename van het aantal artikelen in *DVB* hierover.

Grafiek 2 laat de relatieve verdeling zien van het aantal artikelen over de drie onderwerpen (structuurbeleid, prijsbeleid en Landbouwschap) in *DVB*.

²⁹⁴ Dit is onder meer terug te zien in de *Knipselmap van boterbergen via superheffing naar liberalisatie* van Zuivelhistorie Nederland (http://www.zuivelhistorienederland.nl/_wp_pdf/MAP-Boterbergen-en-Superheffing_2012-08-20.pdf, geraadpleegd op 9-2-2014)

'De boer die lijdt het meest, door de Haagse landbouwgeest' : analyse van de standpunten van de Boerenpartij over het Nederlandse landbouwbeleid

Grafiek 2: Relatieve verdeling van aantal artikelen per onderwerp in DVB over de periode 1958-1979.

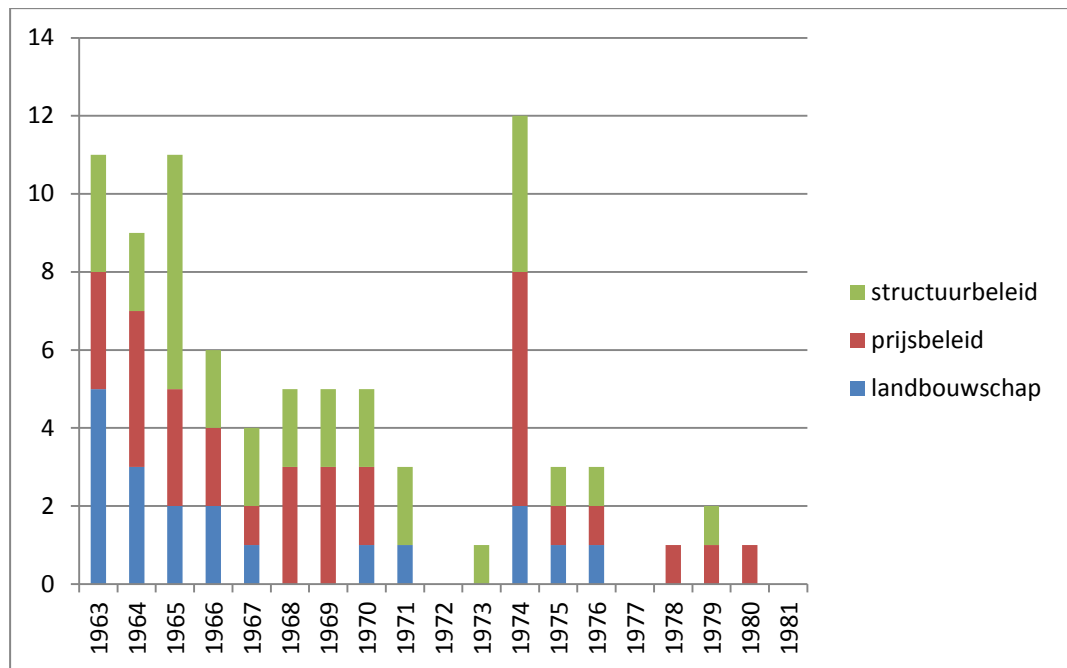
Tot ver in de jaren zestig ging meer dan de helft van het aantal artikelen over het Landbouwschap. Vanaf 1968 werd dit minder, en kregen het structuurbeleid en het prijsbeleid relatief meer aandacht. In 1974 is er dan ogenschijnlijk weer een groei van de aandacht voor het Landbouwschap. 'Ogenschijnlijk', omdat het aantal absolute artikelen dat dan nog in *DVB* verschijnt zo klein is, dat ieder extra artikel direct een flinke verschuiving te zien geeft. Het aantal artikelen dat in 1974 over het Landbouwschap werd geschreven, bedroeg 3.

Volgens Krajenbrink verdween de strijd tegen het Landbouwschap eind jaren zestig naar de achtergrond.²⁹⁵ Dit was ook te zien in het aantal artikelen in *DVB* over het Landbouwschap: in 1967 en 1968 waren dit er nog acht, in 1969 daalde dit naar drie. Maar de daling zette al eerder in. De meeste artikelen over het Landbouwschap verschenen tussen 1958 en 1964. In deze periode was de strijd tussen de Vrije Boeren en het Landbouwschap op een hoogtepunt. Na 1964 stopte het Landbouwschap met de vervolging van boeren die weigerden te betalen en nam de strijd langzaam af.

Handelingen van de Tweede Kamer

De kwantitatieve analyse van het aantal malen dat iemand van de Boerenpartij in de Tweede Kamer een van de drie landbouwgerelateerde onderwerpen noemde is weergegeven in grafiek 3.

²⁹⁵ Krajenbrink 2005, p. 228.

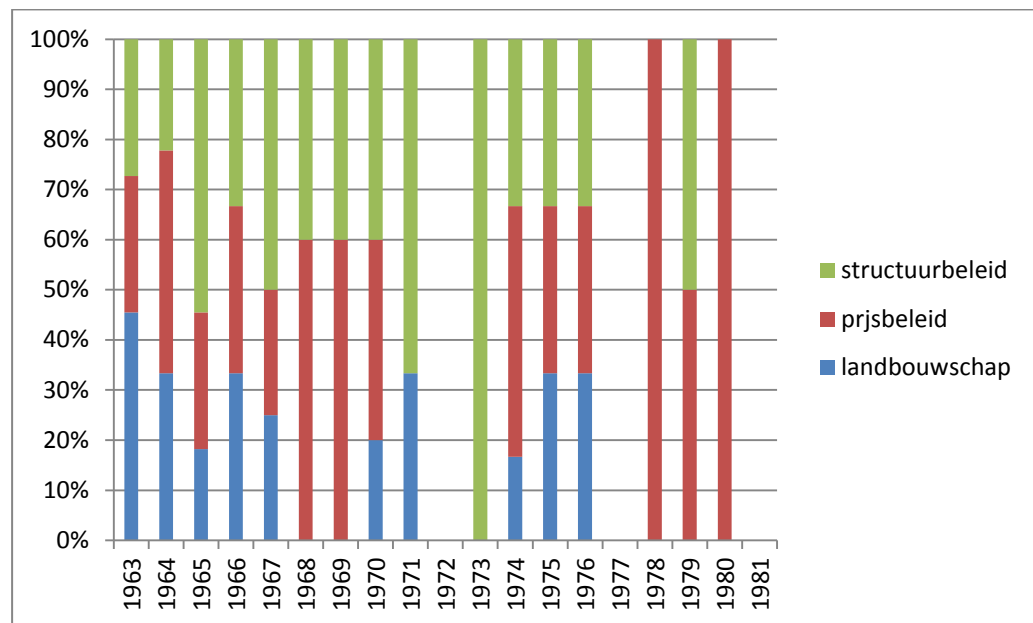
Grafiek 3: Aantal malen dat de Boerenpartij een landbouwpolitiek onderwerp noemde in de Tweede Kamer

Ook in de Tweede Kamer neemt het aantal vermeldingen van de drie landbouwgerelateerde onderwerpen vanaf 1966 sterk af, met een tweede daling aan het begin van de jaren zeventig. Opmerkelijk is dan echter het jaar 1974, waar in totaal 12 maal door de Boerenpartij gesproken werd over de onderwerpen. Dit had een aantal oorzaken. Ten eerste vonden de Algemene Beschouwingen pas in januari van dat jaar plaats, gewoonlijk was dit in oktober van het jaar er voor (dit verklaart tevens de lage 'score' van 1973). Ten tweede werd er gedebatteerd over een tweetal brieven van de Minister van Landbouw over de inkomenspositie van de boeren. Ten derde werd er in 1974 uitgebreid gedebatteerd over een nieuwe ruilverkavelingswet.

Vanaf 1977 werd er nog nauwelijks door de Boerenpartij in de Tweede Kamer gesproken over het Landbouwbeleid. Tijdens de Algemene Beschouwingen bracht Koekoek, die vanaf 1977 nog de enige vertegenwoordiger was van de Boerenpartij in de Tweede Kamer, geen landbouwonderwerpen meer ter sprake. Bij de behandeling van de begroting van het Ministerie van Landbouw en Visserij sprak Koekoek vooral over de landbouwprijzen.

Ik heb vluchtig gecheckt of de afname van het aantal spreekbeurten over het landbouwbeleid door de Boerenpartij het gevolg was van het feit dat de partij minder zittingen van de Tweede Kamer bijwoonde. Hierbij heb ik alleen gekeken

naar de presentie van Koekoek bij de vergaderingen van de Tweede Kamer gedurende de periode 1963-1981. Het blijkt dat Koekoek, met enkele kleine schommelingen, gemiddeld per vergaderjaar zo'n 80% van de vergaderingen van de Tweede Kamer bijwoonde. Vanaf 1977 daalde dit naar gemiddeld 70%, maar dit is nauwelijks significant en is dus geen verklaring voor het feit dat de Boerenpartij steeds minder over het landbouwbeleid sprak.

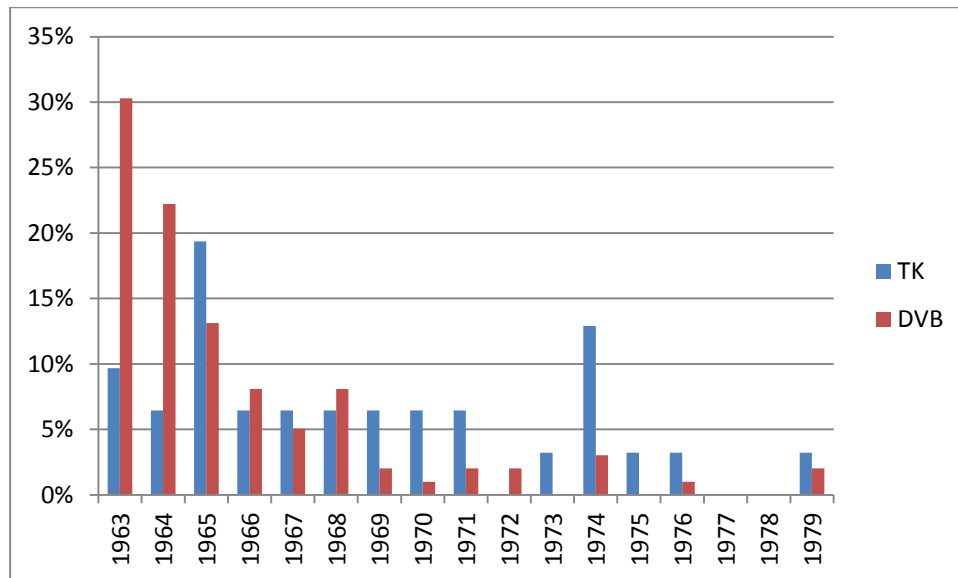
Grafiek 4: Relatieve aantal vermeldingen landbouwbeleid door Boerenpartij in Tweede Kamer, periode 1963-1981

Grafiek 4 toont het relatieve aantal vermeldingen over het landbouwbeleid in de Tweede Kamer. Hierin is te zien dat tot ongeveer 1967 de aandacht voor de drie onderwerpen ongeveer gelijk verdeeld was. Daarna neemt de aandacht voor het Landbouwschap snel af. Vanaf 1970 is er vooral aandacht voor het prijsbeleid.

Vergelijking aantal vermeldingen in *DVB* en in de Tweede Kamer

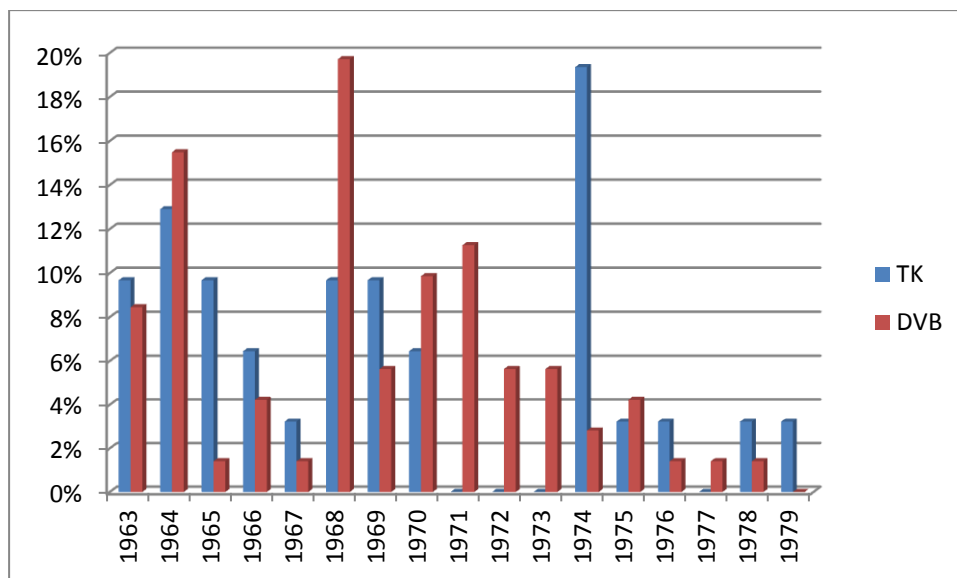
Tot slot van deze paragraaf de vraag hoe het aantal getelde artikelen in *DVB* over de onderwerpen structuurbeleid, prijsbeleid en het Landbouwschap zich verhoudt tot het aantal malen dat deze onderwerpen genoemd zijn in de Tweede Kamer. Een vergelijking van de absolute aantallen zou mank gaan, omdat in *DVB* veel meer gelegenheid was om deze onderwerpen te bespreken dan in de Tweede Kamer. Daarom heb ik ervoor gekozen om de percentages met elkaar te vergelijken. Daarbij beperk ik me tot de jaren 1963-1979, omdat dit de overlap is

tussen beide tellingen. Voor de duidelijkheid heb ik per onderwerp een grafiek gemaakt. In deze grafieken toon ik (per bron) het percentage van het aantal vermeldingen over een bepaald onderwerp per jaar, afgezet tegen het totaal aantal vermeldingen over dat onderwerp in de betreffende bron (dus over de drie onderwerpen samen).

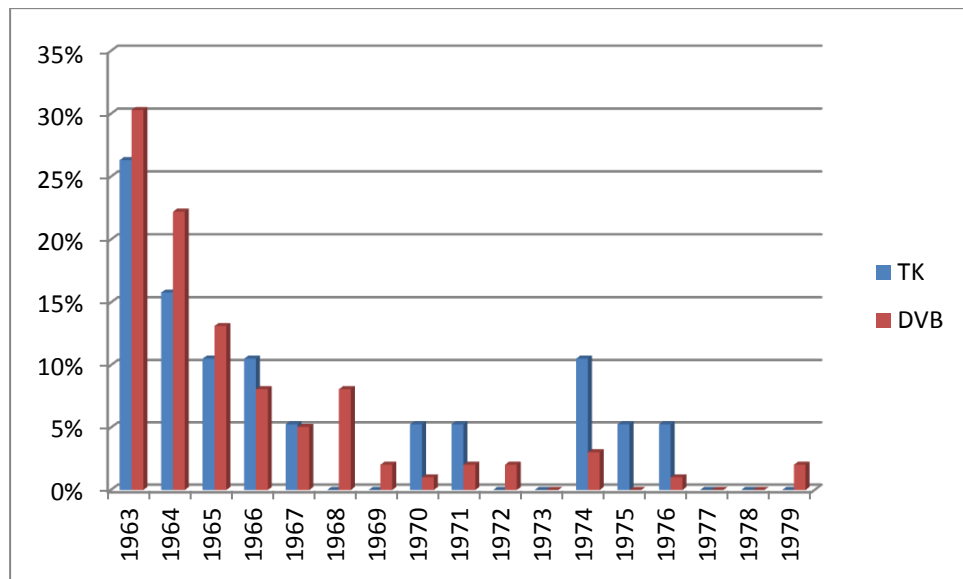
Grafiek 5: Vergelijking aantal vermeldingen over **structuurbeleid** in DVB en de Tweede Kamer, periode 1963-1979

Voor het structuurbeleid was vooral in de jaren 1963 en 1964 veel aandacht in *DVB*. Vanaf 1965 wordt dit minder, maar in dat jaar neemt juist de aandacht hiervoor toe in de Tweede Kamer. Onderwerp die daar aan de orde worden gesteld zijn het Ontwikkelings- & Saneringsfonds, inmiddels twee jaar operationeel, en de ruilverkaveling. Vanaf 1969 was er in de Tweede Kamer meer aandacht voor het structuurbeleid dan in *DVB*. Een verklaring hiervoor was dat onder meer het O&S-fonds jaarlijks op de begroting stond en dus behandeld werd in de debatten. In *DVB* nam het aantal artikelen over landbouwbeleid vanaf 1966 sowieso af, dus ook het aantal artikelen over structuurbeleid.

Grafiek 6: Vergelijking aantal vermeldingen over **prijsbeleid** in DVB en de Tweede Kamer, periode 1963-1979

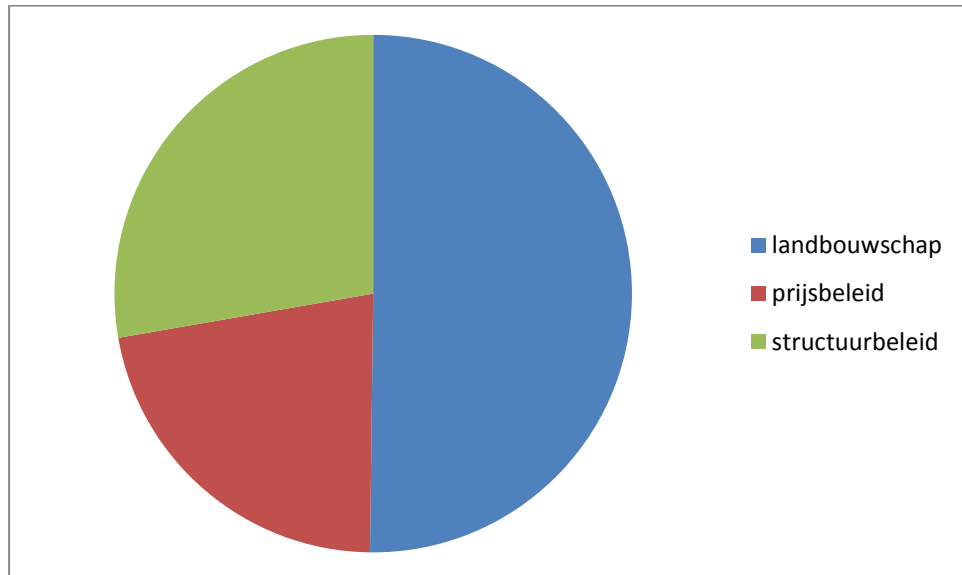
Voor prijsbeleid was er over het algemeen meer aandacht in *DVB* dan in de Tweede Kamer. Mogelijk heeft het er mee te maken dat het agrarisch prijsbeleid (en de inkomenspositie van de boeren) als zodanig niet vaak op de agenda stond van de Tweede Kamer, dus er was ook niet veel gelegenheid om dit aan te kaarten, behalve bij meer algemene debatten als de Algemene Beschouwingen. Dat dit een onderwerp was wat de Boerenpartij nauw aan het hart lag, blijkt wel uit de vrijwel continue aandacht hiervoor na 1966. De afname van het totaal aantal artikelen over landbouwbeleid in *DVB* vanaf dit jaar is wat betreft prijsbeleid veel minder terug te zien.

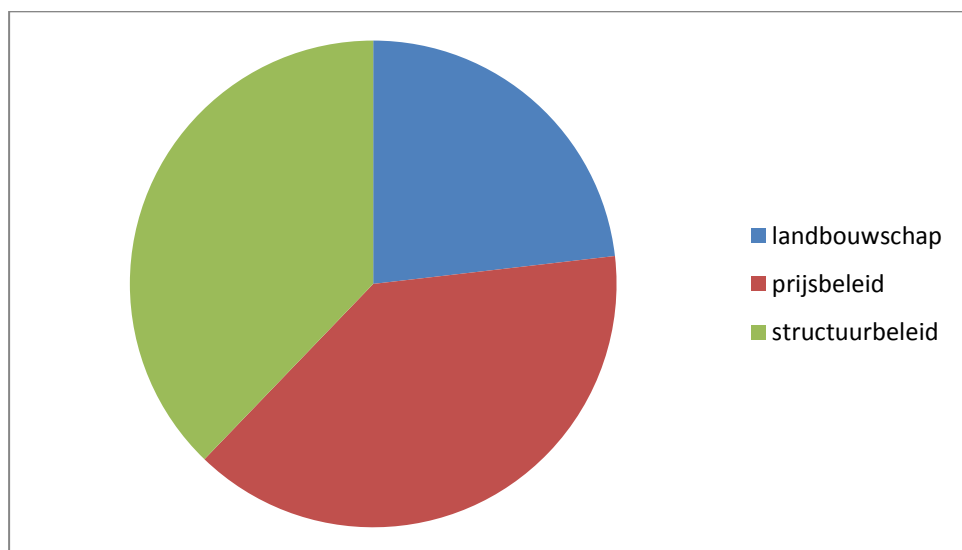
Grafiek 7: Vergelijking aantal vermeldingen over het **Landbouwschap** in DVB en de Tweede Kamer, periode 1963-1979

Zowel in de Tweede Kamer als in *DVB* neemt de aandacht voor het Landbouwschap na 1966 al snel af. In de Tweede Kamer zien we dan nog een kleine opleving in 1974. Inhoudelijk is hier geen duidelijke aanleiding voor (er zijn geen nieuwe ontwikkelingen), maar De Koning, die vanaf 1972 voor de Boerenpartij in de Tweede Kamer zit, noemt regelmatig dat het Landbouwschap nu toch echt moet verdwijnen.

Tot slot nog een vergelijking van de verdeling van de aandacht voor de drie onderwerpen structuurbeleid, prijsbeleid en Landbouwschap in *DVB* en de Tweede Kamer.

Grafiek 8: verdeling artikelen over de drie onderwerpen in *DVB* in 1958-1979

Grafiek 9: verdeling vermeldingen over de drie onderwerpen in de Tweede Kamer in 1963-1981

Opvallend hier is dat in *DVB* in de door mij onderzochte periode, van de drie onderwerpen de helft van het aantal keren over het Landbouwschap gaat. In de Tweede Kamer is dit slechts 23%. Dat is vreemd, want als je als partij van mening bent dat het Landbouwschap moet verdwijnen, lijkt me de Tweede Kamer

de aangewezen plek om dat voor elkaar te krijgen. De Boerenpartij heeft echter nooit een concreet initiatief in de Tweede Kamer in die richting ontplooid, de bijdrage van de partij bleef beperkt tot het in debatten verkondigen dat het Landbouwschap opgeheven moest worden. Waarschijnlijk wist de partij ook wel dat ze hier nooit een meerderheid voor zou krijgen.

8.3 Inhoudelijke analyse

Een samenvatting van de standpunten

De standpunten van de Boerenpartij over de drie onderwerpen in de onderzochte periode laten zich eenvoudig samenvatten: de partij was tegen het Landbouwschap en ze vond het structuurbeleid grotendeels overbodig en in ieder geval een bedreiging voor de kleine boeren. Wat het prijsbeleid betreft, ligt het iets complexer. Je kunt niet zonder meer stellen dat de Boerenpartij tegen het prijsbeleid als zodanig was. Wel had ze een aantal bezwaren tegen het gevoerde prijsbeleid. De partij was naar eigen zeggen aanhanger van het principe van een vrije markt, waarbij prijsvorming zonder tussenkomst van de overheid door vraag en aanbod tot stand kwam. Aan de andere kant verwachtte ze van de overheid ook maatregelen die een redelijk inkomen voor de boeren garandeerde. Tevens was de Boerenpartij van mening dat de overheid maatregelen moest nemen om de in haar ogen oneerlijke concurrentie door import van goedkope landbouwproducten uit het buitenland te voorkomen. Aan deze combinatie van deels tegenstrijdige verwachtingen kon de overheid natuurlijk nooit voldoen – het was vooral daar waar de Boerenpartij kritiek op had.

De ideologie van de Boerenpartij

De vraag is welke grote lijnen er te zien zijn in de vorige hoofdstukken verzamelde standpunten. In paragraaf 4.2 haal ik Koen Vossen aan die het aspect van beginselvorming in de Boerenpartij zeer klein acht. Volgens Vossen hechte Koekoek zelf niet veel waarde aan beginselvorming, het zou volgens hem alleen maar afleiden van de strijd die gevoerd moest worden. Het effect van de twee pogingen tot beginselvorming, het *Beginselprogramma* uit 1966 en het boekje *De Boerenpartij* van W. Stam, eveneens uit 1966, acht Vossen dan ook beperkt. Volgens hem was De Boerenpartij toch vooral de partij van Koekoek.²⁹⁶

²⁹⁶ Vossen 2005, 257.

Aan de ene kant heeft Vossen gelijk. De standpunten van de Boerenpartij die ik tijdens mijn onderzoek tegen ben gekomen, getuigen niet van een diep doorwrochte ideologie. Ik ben tijdens mijn onderzoek ook niet gestuit op discussies binnen de partij over welke ideologie aangehangen moest worden. Er was wel regelmatig gekrakeel binnen de gelederen van de Boerenpartij, maar dat ging dan vaak over meer praktische zaken, zoals de Noodraad die in 1966 binnen de partij werd opgericht. Deze wilde de partij zuiveren van 'foute' elementen en wilde de partij democratiseren. De ideologie van de partij stond daarbij niet ter discussie.

Aan de andere kant is het wel opvallend dat een partij die zich zo weinig gelegen liet liggen aan ideologische beginselvorming, zo'n consistentie liet zien in de standpunten over de drie door mij onderzochte onderwerpen: het structuurbeleid, het prijsbeleid en het Landbouwschap. Want de hoofdstukken 5, 6 en 7 laten weliswaar een grote variëteit aan argumenten zien, maar ze zijn vrijwel allemaal terug te voeren op een beperkte set basisprincipes. Bovendien veranderden de argumenten niet of nauwelijks gedurende de door mij onderzochte periode. De basisprincipes waarop de argumenten zijn terug te voeren, zijn door Koekoek al in 1959 verwoord in *DVB*: "tegen de *Staatsdwang*, tegen het *dirigisme* en tegen *overbodige* overheidsbemoeienis"²⁹⁷ Eigenlijk kan dit beschouwd worden als de echte beginselvorming, zij het een nogal magere, van de Boerenpartij. Daarbij hield de Boerenpartij de oorspronkelijke achterban, de kleine, ongeorganiseerde boeren, voortdurend in het oog. Want juist die kleine boeren moesten gevrijwaard blijven van allerlei overbodig geacht overheidsingrijpen, opdat zij op hun eigen manier, zoals ze het al generatielang gedaan hadden, konden 'boeren'. Toch veranderde het karakter van de Boerenpartij halverwege de jaren zestig. Vossen plaatste de Boerenpartij tot die tijd in de traditie van het agrarisch populisme, weliswaar met de kanttekening dat de Boerenpartij vanaf het begin van zijn bestaan ook een relatieve grote aanhang in de steden had.²⁹⁸ Vanaf 1963 zag Vossen in Nederland een toename van het rechts-populistische verzet tegen 'de politiek'. De directe aanleiding werd gevormd door de illegale maar populaire tv-uitzendingen van de Radio Exploitatie Maatschappij vanaf het REM-eiland voor de Nederlandse kust. Dit werd door de overheid verboden, en in de laatste uitzendingen nam de REM de Nederlandse politiek op de hak, omdat die door het verbod zou hebben aangetoond niet te weten wat er onder het

²⁹⁷ *DVB* 28-2-1959.

²⁹⁸ Vossen 2005, 250.

Nederlandse volk leefde. De rechts-populistische kritiek op de politiek groeide: de Nederlandse politieke partijen zouden lak hebben aan wat er leefde onder de kiezers en de Nederlandse politiek moest ingrijpend vernieuwd worden. De Boerenpartij, die al met drie zetels in de Tweede Kamer zat, was volgens Vossen de aangewezen partij om deze rechts-populistische sentimenten aan zich te binden en de partij transformeerde zich rond 1965 van een agrarisch-populistische partij naar een meer algemeen rechts-populistische partij.²⁹⁹ Deze stelling van Vossen wordt bevestigd door mijn onderzoek. Na 1965 neemt het aantal artikelen over landbouwgerelateerde onderwerpen in *DVB* significant af: in 1965 telde ik nog 34 artikelen over landbouwgerelateerde onderwerpen in *DVB*, in 1966 waren dit er nog maar 9 (zie ook grafiek 1). In de Tweede Kamer is de afname in deze periode ook te zien, maar iets minder uitgesproken: in 1965 werd er nog 11 maal gesproken over de landbouwgerelateerde onderwerpen die in deze scriptie centraal staan, in 1966 nog maar 6 keer (zie ook grafiek 3). Dat de afname van het aantal vermeldingen in de Tweede Kamer minder groot is dan in *DVB* zal er wellicht mee te maken hebben dat in de *DVB* de keuze van de onderwerpen waarover geschreven wordt, in principe volledig vrij was. In de Tweede Kamer werd de onderwerpskeuze voor een deel gedicteerd door het vergaderschema; er stonden regelmatig landbouwonderwerpen op de agenda. De afname van de aandacht van de Boerenpartij voor landbouwgerelateerde onderwerpen roept wel de vraag op over welke andere onderwerpen de Boerenpartij in de Tweede Kamer het woord voerde en hoe het zat met de verdeling van de aandacht voor deze onderwerpen. Helaas valt de beantwoording van deze vraag buiten de context van deze scriptie, maar het zou een mooi vervolgonderzoek zijn.

Soms had de Boerenpartij gelijk

Het beeld dringt zich op van een partij die steeds overal op tegen was, maar dit niet of nauwelijks met inhoudelijke argumenten onderbouwde. Toch had de Boerenpartij op enkele vlakken wel een punt.

In een aantal kritiekpunten op het Landbouwschap en op de Wet op de Bedrijfsorganisatie stond de Boerenpartij niet alleen. Zoals Krajenbrink al aangaf, waren de AR, VVD en CHU ook van mening dat de Wet op de Bedrijfsorganisatie in strijd met de grondwet was, omdat op basis van een Algemene Maatregel van

²⁹⁹ Vossen 2005, 250 en 256-257.

Bestuur een bedrijfsschap kon worden ingesteld, waardoor er geen parlementaire goedkeuring nodig was. Bij de debatten voor de aanneming van deze Wet had de VVD bedenkingen geuit over de inperking van de ondernemersvrijheid.³⁰⁰ Dit bezwaar heeft de Boerenpartij ook regelmatig geuit tegen het Landbouwschap. Ook wat betreft het verband tussen het Landbouwschap en de organisaties die door de Duitse bezetter tijdens de Tweede Wereldoorlog waren ingesteld, had de Boerenpartij niet helemaal ongelijk. Tijdens de oorlog was er de Nederlandse Landstand, een NSB-landbouworganisatie. Deze Landstand had verordenende bevoegdheden en alle boeren, tuinders en landarbeiders waren automatisch 'lid' en daarom verplicht een heffing aan de Landstand te betalen. De Landstand kan beschouwd worden als de eerste horizontale PBO in de landbouw. Hier werd door Koekoek en zijn medestanders graag op gewezen als zij het over het Landbouwschap hadden. Toch kan de Landstand volgens Krajenbrink niet zonder meer als voorloper van het Landbouwschap beschouwd worden. Het grote verschil was volgens hem dat de Landstand van bovenaf door de Nazi's was opgelegd, dus zonder instemming van de sector. Het Landbouwschap daarentegen was tot stand gekomen na uitgebreide raadpleging van de CLO's.³⁰¹ Bovendien stamde de discussie over het opzetten van de schappen al uit de jaren dertig, dus het kan niet als Nazi-uitvinding beschouwd worden. Een ander punt betreffende het Landbouwschap waar de Boerenpartij steeds op terug kwam, was dat het draagvlak voor het Schap onder de boeren onvoldoende was. Koekoek gaf zelf in 1958 aan dat 95% van de boeren tegen het Landbouwschap was. Deze uitspraak was nogal ongefundeerd en waarschijnlijk te dik aangezet. Maar uit een onderzoek van Intomart uit 1964 bleek wel dat maar een nipte meerderheid van de ondervraagde boeren, 51%, het Landbouwschap een nuttige instelling vond. 32% van de respondenten vond het Landbouwschap niet nuttig en nog eens 17% had geen mening.³⁰² Dus helemaal ongelijk had de Boerenpartij niet wanneer ze verkondigde dat er onvoldoende draagvlak onder de boeren was voor het Landbouwschap. Dit gold in ieder geval voor de eerste helft van de jaren zestig. Zoals Krajenbrink aangaf, werd het draagvlak voor het Landbouwschap na 1967, na enkele organisatorische wijzigingen in het Schap, langzaam groter.³⁰³

³⁰⁰ Krajenbrink 2005, 63.

³⁰¹ Krajenbrink 2005, 47-48.

³⁰² Rapport 1964, [z.p.] tabel 4.2.2.

³⁰³ Krajenbrink 2005, 206.

Ook had de kritiek van de Boerenpartij op het Ontwikkelings- & Saneringsfonds wel enige grond. Volgens de partij droeg het fonds nauwelijks bij aan de ontwikkeling van boeren, en was het vooral een saneringsfonds. Zoals ik in paragraaf 5.4 al aangaf, wordt dit beeld bevestigd door Van den Brink, die de betekenis van de ontwikkelingsregelingen in het kader van het O&S-fonds relatief beperkt noemt. Van den Brink ontkent overigens de stelling van de Boerenpartij dat het O&S-fonds vooral een saneringsfonds was, hij schatte het aandeel van het O&S-fonds in het totaal aantal bedrijfsbeëindigingen op maar 20%.³⁰⁴ Het laatste punt waar de Boerenpartij zich steeds tegen verzet had, en waarin het uiteindelijk gelijk kreeg, was de stemprocedure die was vastgelegd in de ruilverkavelingswet uit 1954. In 1974 werden enkele wijzigingen in de ruilverkavelingswet doorgevoerd, waaronder een gewijzigde stemprocedure, waardoor bij de stemming thuisblijvers niet langer als voorstemmers werden geteld. In *DVB* deed de Boerenpartij het voorkomen alsof deze wijziging op voorspraak van de partij tot stand was gekomen, maar Andela nuanceert dit beeld. Zij noemt als directe aanleiding voor de wetswijziging de toenemende moeilijkheden over de stemprocedure bij de ruilverkaveling, die soms zelfs leidden tot rellen zoals in Tubbergen in 1971, een rel waar de Boerenpartij overigens niet bij betrokken was. Daarnaast had volgens Andela de wettelijke wijziging van de stemmethode bij de ruilverkaveling als strategisch voordeel “dat er een ‘zeer dankbaar aangrijpingspunt’ voor kritiek van de publieke opinie wegviel”.³⁰⁵

De Boerenpartij is dus, ondanks wat zij zelf beweerde, niet betrokken bij de totstandkoming van de wetswijziging. Dat neemt niet weg dat de partij zowel in *DVB* als in de Tweede Kamer steeds had gezegd dat zij het niet eens was met deze wijze van stemmen en dat dit daarom veranderd moest worden.

Auteurs over de Boerenpartij

In de inleiding behandel ik summier de historiografie over dit onderwerp, en ook elders in de scriptie haal ik een aantal van deze auteurs aan. In deze subparagraaf bespreek ik het beeld dat deze auteurs van de Boerenpartij in hun publicaties gaven en toets ik deze aan de bevindingen van mijn onderzoek.

³⁰⁴ Van den Brink 1990, p. 153.

³⁰⁵ Andela 2000, p. 216.

A. Houttuyn Pieper publiceerde in 1962 een sociologische studie naar de aanhang van de BVL. Het zou niet juist zijn de BVL helemaal gelijk te trekken met de Boerenpartij, maar omdat in 1962 de Boerenpartij nog nauwelijks bekend was en omdat de Boerenpartij is voortgekomen uit de BVL en er dus een grote overlap is in beide organisaties, wil ik Houttuyn Pieper hier toch noemen. Deze socioloog had een aantal bijeenkomsten van de BVL op de Veluwe bezocht. Hij omschreef vrije boeren als mensen “die aan de ene kant in sterke mate de invloed ondervinden of dreigen te ondervinden van allerlei sociale veranderingen en die aan de andere kant onvoldoende toegerust zijn om deze veranderingen te verwerken.” Ze hadden volgens Houttuyn Pieper het gevoel door de overheid niet voor vol te worden aangezien en hadden weinig inzicht in de maatschappelijke constellatie. Zij waren van mening dat hooggeplaatste personen vooral het persoonlijk belang nastreefden. Ze hadden weinig politiek inzicht, argumenten van hun leiders moesten vooral aan hun emoties appelleren. In hun leiders zagen ze iemand die hen begreep en hun taal sprak.³⁰⁶ Het beeld dat Houttuyn Pieper schetste van de Vrije Boeren, herken ik in de door mij bestudeerde uitingen. De argumenten die daar gebruikt werden, waren in de regel niet gebaseerd op logica, maar vooral op emoties. Een voorbeeld hiervan is dit citaat uit *DVB* over het structuurbeleid: “[...]het kleine boerenbedrijf dat] tevens de kern en de kracht vormt, van de gehele Westerse beschaving. Het is onze plicht om vol te houden tegen de vijanden die van binnen uit, al vijftien jaar lang, de zelfstandige ondernemer en het kleinbedrijf trachten te likwideren.”³⁰⁷ Ook de achterdocht ten aanzien van de motieven van hooggeplaatste personen is een terugkerend thema en blijkt bijvoorbeeld uit de titel van een artikel in *DVB* uit 1959: *Geld en macht: dat is het waar Louwes aan denkt*.³⁰⁸ De overige karakteristieken die Houttuyn Pieper noemde (beperkt politiek inzicht, onvoldoende toegerust zijn om zich aan te passen aan de veranderingen om hen heen) vind ik wel plausibel klinken, maar kan ik niet illustreren aan de hand van wat ik gevonden heb. Ik heb echter ook geen redenen om aan te nemen dat Houttuyn Pieper ongelijk heeft.

A. Nooij geeft in zijn dissertatie *De Boerenpartij : desoriëntatie en radikalisme onder boeren* een karakterisering van het electoraat van de Boerenpartij. Hij

³⁰⁶ Houttuyn Pieper 1962, 456-459.

³⁰⁷ Artikel “Likwidatie van het kleinbedrijf stuut op groeiend verzet” in *DVB* 2-12-1961.

³⁰⁸ *DVB* 30-5-1959.

verklaart het succes van de Boerenpartij vanuit dit electoraat. Hij zag drie factoren die van invloed waren op een positieve houding van (kleine) boeren ten opzichte van de Boerenpartij: een traditionele oriëntatie, ontevredenheid over het eigen inkomen en anomia.³⁰⁹ Anomia kan kort uitgelegd worden als een gevoel van machteloosheid, wantrouwen en zich verlaten voelen. Koekoek was goed in staat om op deze gevoelens van de boeren in te spelen.

In de inleiding van zijn dissertatie geeft Nooij een korte karakteristiek van de Boerenpartij. Hij noemt de Boerenpartij een rechtse partij, vanwege de uitdrukkelijke verdediging van troon, altaar en strijdkrachten in het beginselprogramma uit 1966. Verder wijst Nooij op een vergaande vervreemding van de Boerenpartij op de bestaande politieke constellatie: “De scherpe oppositie tegen de bestaande machtsstructuur in de maatschappij en tegen een bepaalde inkomensverdeling wijzen erop, dat de Boerenpartij een radicale partij is, een partij voor gedesillusioneerden, een partij voor mensen die zich gefrustreerd voelen door de grote maatschappelijke veranderingen van deze tijd.”³¹⁰

De karakterisering die Nooij geeft, bevat een kern van waarheid. Als je dit betreft op de uitingen over het landbouwbeleid door de Boerenpartij die ik heb bestudeerd, is daar zeker aan te zien dat in ieder geval een deel van de aanhang moeite heeft met de ingrijpende veranderingen op landbouwgebied die in die periode plaatsvonden. Ze ervoeren een grote afstand tot ‘Den Haag’ en waren achterdochtig ten opzichte van de beweegredenen van de beleidsmakers en beslissers. Wat Nooij in 1969 echter nog niet kon weten, maar wat we terugkijkend wel zien, is dat deze boodschap van de Boerenpartij niet tijdsbestendig is geweest. De achterdocht en de frustratie van de boeren werden vanaf de jaren zeventig langzaam minder, maar de boodschap van de Koekoek en zijn partijgenoten voor wat betreft de boeren veranderde niet mee. Hierover later meer.

Koen Vossen beschrijft in zijn artikel *De andere jaren zestig* uit 2005 dat het een bewuste keuze van Koekoek was om met de Boerenpartij in te spelen op “een wijdverbreid gevoel van onbehagen onder de burgerij, de boeren en de middenstand ten aanzien van de ‘dirigistische’ overheid”.³¹¹ Ik kan me op grond van mijn onderzoek vinden in deze stelling van Vossen. De Boerenpartij speelde

³⁰⁹ Nooij 1969, 185.

³¹⁰ Nooij 1969, 45-46.

³¹¹ Vossen 2005, 254.

bewust in op gevoelens van verzet tegen de modernisering die er heerste bij een deel van de agrarische bevolking. Die modernisering kwam onder meer tot uiting in een overheid die zich steeds directiever ging opstellen bij de uitvoering van het landbouwbeleid om te komen tot mechanisering en schaalvergroting. Al in het begin van zijn bestaan heeft de Boerenpartij dit veroordeeld onder de noemer 'tegen staatsdwang, tegen het dirigisme en tegen overbodige overheidsbemoeienis'.

In haar boekje *Boer Koekoek* uit 2012 wil Ida Terluin een tegenwicht bieden aan het negatieve beeld over Koekoek en de Boerenpartij dat altijd in de media heeft overheerst.³¹² Een echte analyse geeft ze echter niet, ze citeert een groot aantal bronnen en personen en laat deze voor zich spreken. In haar conclusie karakteriseert ze de Boerenpartij als "een rechtse, christelijke en democratische protestpartij".³¹³ Bij de karakteristieken 'rechts' en 'christelijk' kan ik me wel wat voorstellen, maar bij de aanduiding 'democratisch' heb ik mijn twijfels. Terluin verklaart dit door te stellen dat de partijleden het hoofdbestuur van de partij en de kandidaten voor de verkiezingen zouden kiezen. Voor wat betreft de Boerenpartij heb ik geen uitleg gevonden hoe de kandidaten voor de kieslijsten vastgesteld werden. Ik heb hier geen uitputtend onderzoek naar gedaan omdat het buiten de scope van deze scriptie valt, maar ik ben geen aankondigingen of verslagen tegengekomen van de verkiezingen van bestuursleden van de Boerenpartij of van kandidaten voor de verschillende verkiezingen. Overigens werd het hoofdbestuur van de BVL wel op een algemene ledenvergadering gekozen. Ook binnen de Boerenpartij werd het democratisch gehalte ter discussie gesteld door de zogenaamde Noodraad die in 1966 werd gevormd binnen de Boerenpartij, maar die geen gehoor kreeg bij Koekoek. Naar mijn mening overschat Terluin het democratisch gehalte van de Boerenpartij en was het toch vooral Koekoek die de dienst uitmaakte. Dit wordt overigens bevestigd door Vossen, die de Boerenpartij vooral de "partij van Koekoek" noemde.³¹⁴

8.4 Conclusie

Bij de weergave van de tellingen van het aantal artikelen in *DVB* en het aantal vermeldingen van de onderzochte onderwerpen door de Boerenpartij in de

³¹² Terluin 2012, 5.

³¹³ Terluin 2012, 134.

³¹⁴ Vossen 2005, 257.

Tweede Kamer, valt de sterke afname hiervan rond het midden van de jaren zestig direct in het oog. Dit valt samen met de cesuur binnen de Boerenpartij die zowel Dölle als Vossen signaleren halverwege de jaren zestig. Vossen legt deze cesuur rond 1965/1966. Tot die periode paste de Boerenpartij nog in de traditie van het agrarisch populisme zoals de Plattelandersbond die in het Interbellum actief was. Na 1966 veranderde de Boerenpartij in een meer algemeen rechts-populistische partij. De partij was “rond 1966 uitgegroeid tot een natuurlijk verzamelpunt voor alles wat zich rechts van de VVD en de confessionele partijen bewoog.”³¹⁵ Dölle legt de cesuur bij de verkiezingen (voor de Provinciale Staten) in 1966 en (voor de Tweede Kamer) in 1967. De Boerenpartij gaat dan volgens Dölle steeds meer appelleren aan de ‘anti-gevestigde orde’ gevoelens van niet-agrariërs.³¹⁶ Opvallend is ook dat de Boerenpartij bij de verkiezingen van 1966 en 1967 veel meer kiezers kregen uit stedelijke gebieden. In een verstedelijkte provincie als Noord-Holland bijvoorbeeld, stemde in 1963 2% van de kiezers op de Boerenpartij. In 1966 was dit 8% en in 1967 was dit nog altijd 4.2%.³¹⁷ Omdat deze stijging van de populariteit van de Boerenpartij in de steden zo ongeveer samenviel met de daling van de belangstelling voor landbouwkundige onderwerpen in zowel DVB als de Tweede Kamer, is het moeilijk hier oorzaak en gevolg te benoemen. De vraag blijft of de Boerenpartij zich na 1966 meer op ‘algemene’ onderwerpen is gaan richten om de partijleden zich realiseerden dat er in de steden een potentieel electoraat voorhanden was, of hebben meer kiezers in de steden vanaf 1966 op de Boerenpartij gestemd, omdat deze partij zich profileerde als een partij die niet alleen voor de boeren was? Om deze vraag te beantwoorden is nader onderzoek nodig waarbij ingezoomd wordt op de uitingen van de Boerenpartij halverwege de jaren zestig. Daar is binnen het bestek van deze scriptie helaas geen gelegenheid voor.

De afname van de belangstelling van de Boerenpartij voor het Landbouwschap in de tweede helft van de jaren zestig heeft, naast de algemene afname van de belangstelling van de Boerenpartij voor landbouwkundige onderwerpen, nog een andere reden. Volgens Krajenbrink was de oorzaak hiervan de succesvolle belangenbehartiging voor de boeren door het Landbouwschap, het oplossen van sociale conflicten en het Plan Mansholt. Het verzet nam ook af omdat het Schap

³¹⁵ Vossen 2005, 250 en 257.

³¹⁶ Dölle 1979, 59, 61 en 63.

³¹⁷ Bron: www.verkiezingsuitslagen.nl en www.politiekcompendium.nl (geraadpleegd op 8-3-2014)

na Hollandscheveld geen boeren meer uitzette, maar bij wanbetaling via de notaris beslag legde op de boerderij, waarna het verschuldigde geld bij verkoop of bedrijfsbeëindiging alsnog geïnd kon worden. Veel onbekendheid over het Landbouwschap bij de ongeorganiseerde boeren (die niet via hun standsorganisaties geïnformeerd werden) werd weggenomen door een maandelijkse nieuwsbrief die vanaf 1968 werd verstuurd. Bovendien nam het verzet af doordat de harde kern van kleine boeren steeds kleiner werd als gevolg van het structuurbeleid.³¹⁸ Krajenbrink plaatst deze gebeurtenissen na 1967, maar vooral in het begin van de jaren zeventig. Dit verklaart dus niet, of in ieder geval niet volledig, waarom het aantal artikelen in *DVB* over het Landbouwschap al in 1965 sterk afnam.

³¹⁸ Krajenbrink 2005, 228-232.

9 Conclusie

In deze scriptie heb ik verslag gedaan van het onderzoek naar de standpunten van de Boerenpartij in de periode 1958-1981 over het landbouwbeleid. Na analyse van de Handelingen van de Tweede Kamer van debatten waarin de Boerenpartij haar standpunten naar voren heeft gebracht, heb ik vastgesteld dat de onderwerpen waar de Boerenpartij zich het meest mee bezig heeft gehouden, het structuurbeleid, het prijsbeleid en het Landbouwschap waren. Vervolgens heb ik de Handelingen van de Tweede Kamer en *DVB* bestudeerd om vast te stellen welke standpunten de Boerenpartij heeft ingenomen over deze onderwerpen. Centrale vraag bij mijn onderzoek was welke ontwikkelingen er te constateren waren in de standpunten van de Boerenpartij over deze onderwerpen.

Het structuurbeleid in Nederland was in de jaren zestig en zeventig vooral gericht op bedrijfsvergroting, omdat Nederlandse en Europese beleidsmakers er van uitgingen dat grotere bedrijven efficiënter gerund konden worden dan kleinere bedrijven. Het in 1963 opgerichte Ontwikkelings- en Saneringsfonds voor de Landbouw (O&S-fonds) had tot doel deze bedrijfsvergrotingen te stimuleren, gaf subsidies aan bedrijven die wilden innoveren en ondersteunde (kleine) boeren financieel die met hun bedrijf wilden stoppen. Ook ruilverkaveling werd ingezet als middel om tot grotere bedrijven te komen, hoewel bedrijfsvergroting niet het enige doel van de ruilverkaveling was. De Boerenpartij heeft zich steeds verzet tegen zowel het O&S-fonds als de ruilverkaveling. Hoewel aanhangers van de partij steeds beweerden dat zij niet principieel tegen de ruilverkaveling als zodanig waren, voerden zij in de praktijk zoveel bezwaren tegen de ruilverkaveling aan, dat deze eigenlijk op geen enkele manier de goedkeuring van de partijleden kon wegdragen. De partij vond de wijze van stemmen volgens de ruilverkavelingswet uit 1954 ondemocratisch omdat thuisblijvers als voorstemmers geteld werden. Daarnaast was ze van mening dat de financiële consequenties voor de deelnemende boeren vaak onduidelijk waren, waardoor boeren achteraf met hoge lasten kwamen te zitten. Een ander belangrijk argument van de partij tegen de ruilverkaveling was dat het vaak niet de boeren waren die de ruilverkaveling wilden, maar andere instanties als gemeenten en waterschappen, en dat zij de beoogde ruilverkaveling soms met oneigenlijke middelen 'doordrukten'.

Het O&S-fonds werd door de Boerenpartij overbodig geacht. Er was immers volgens de partij geen probleem met de kleine boerenbedrijven. Deze konden net zo doelmatig en rendabel functioneren als de grote boerenbedrijven, als ze maar de vrijheid kregen om te ondernemen zoals zij dat voor ogen hadden, zonder allerlei regels en de bijbehorende financiële lasten.

De Boerenpartij nam ten opzichte van het prijsbeleid een ambivalente houding in. Naar eigen zeggen was de partij voorstander van een vrije markt voor landbouwproducten. Onderdeel daarvan was dat het de boeren weer toegestaan moest worden om (volle) melk rechtstreeks aan consumenten te verkopen. Aan de andere kant verwachtte zij wel van de overheid dat deze een redelijk inkomen voor de boeren garandeerde en dat deze maatregelen nam om de import van goedkope landbouwproducten uit het buitenland tegen te gaan.

In de jaren zeventig nam de Boerenpartij wat meer afstand van de wens voor een vrije markteconomie. Naar eigen zeggen zouden ze hiervoor nog steeds een voorkeur hebben, maar waren ze van mening dat de markt door allerlei verkeerde overheidsmaatregelen zo verstoord was geraakt, dat een vrije markt niet meer mogelijk was.

Het standpunt van de Boerenpartij over het Landbouwschap is kort maar krachtig: de partij was tegen het Landbouwschap. De partijleden voerden verschillende redenen aan waarom het Landbouwschap zou moeten worden opgeheven. Zo zou het ondemocratisch en zelfs ongrondwettelijk zijn, zou het Landbouwschap draagvlak onder de boeren ontberen en zou het de boeren alleen maar geld kosten terwijl het Landbouwschap het belang van de boeren niet diende. Maar in de kern kwamen alle argumenten hier op neer: het Landbouwschap was volgens de Boerenpartij een overbodige organisatie die met regelgeving en heffingen de vrijheid van de boeren inperkte. In de jaren zestig was het verzet van de Boerenpartij in combinatie met de BVL tegen het Landbouwschap groot. Dit werd in 1963 voor heel Nederland zichtbaar bij de uitzetting van drie boeren in Hollandscheveld die hadden geweigerd de heffingen voor het Landbouwschap te betalen. Deze actie leverde de Boerenpartij veel publiciteit en bij de Tweede Kamerverkiezingen in hetzelfde jaar drie zetels op. In de jaren zeventig nam het verzet van de Boerenpartij tegen het Landbouwschap af. Dit had twee redenen. Ten eerste had het Landbouwschap door een aantal maatregelen gezorgd voor een beter draagvlak onder de boeren.

Ten tweede richtte de Boerenpartij zich vanaf halverwege de jaren zestig niet meer alleen op landbouwpolitieke onderwerpen, maar op een veel breder scala aan onderwerpen, waardoor het verzet tegen het Landbouwschap niet langer het speerpunt van de Boerenpartij was.

Uit de analyse van de standpunten van de partij door de tijd heen komt naar voren dat die zich gedurende de hele door mij onderzochte periode nauwelijks ontwikkeld hebben. Afhankelijk van de actualiteit werd er wel aan andere onderwerpen aandacht besteed of werden er andere accenten gelegd, maar in de basis bleven de standpunten gelijk. Dat is zelfs het geval als het gaat over de wenselijkheid van de vrije markt. Het lijkt alsof de Boerenpartij hier in de jaren zeventig hier afstand van neemt door te zeggen dat de vrije markt wat hen betreft niet meer hoeft, maar dit standpunt komt niet voort uit het idee dat het principe van de vrije markt als zodanig niet meer wenselijk is, maar omdat het in de praktijk volgens de partij niet meer haalbaar is.

In deze scriptie heb ik betoogd dat de officiële partijideologie van de Boerenpartij beperkt is, hoewel de partij halverwege de jaren zestig enkele pogingen heeft gedaan tot een meer serieuze beginselvorming te komen met een Beginselprogramma en het boekje van Stam *De Boerenpartij: een politieke verkenning*. Dit heeft echter niet geleid tot een debat binnen de partij over de te volgen ideologie of tot een betere onderbouwing van de standpunten. Dat de standpunten van de Boerenpartij desondanks zo consistent bleven tijdens de gehele periode, heeft vooral te maken met wat ik de 'officiële partijideologie' wil noemen. De basisprincipes van de standpunten van de Boerenpartij over het landbouwbeleid zijn steeds terug te voeren op de uitspraak die regelmatig terug te vinden was in *DVB*: tegen staatsdwang, tegen het dirigisme en tegen overbodige overheidsbemoeienis. Toegepast op het landbouwbeleid zie je dat de Boerenpartij zijn afkomst niet heeft verloochend: de partij kwam voort uit de BVL, die tot doel had om de boeren zonder overheidsrichtlijnen te laten werken. De achterban van de BVL bestond vooral uit kleine boeren, die zich niet thuis voelden bij één van de bestaande landbouworganisaties. De belangen van deze kleine boeren heeft de Boerenpartij steeds voor ogen gehad bij het bepalen van de standpunten over het landbouwbeleid. En het waren juist de kleine boeren die zich in hun bestaan bedreigd voelden door de op schaalvergroting en rationalisatie gerichte overheidsmaatregelen. Wanneer je dit combineert met het feit dat de Boerenpartij zo min mogelijk overheidsbemoeienis wenste voor iedereen in het algemeen en de kleine boeren in het bijzonder is daar de rode

draad te vinden voor de standpunten over het landbouwbeleid zoals die in deze scriptie aan de orde zijn gekomen. Naast het opkomen van de belangen van de kleine (ongeorganiseerde) boeren werden de standpunten van de Boerenpartij ook ingegeven door een flinke dosis achterdocht jegens alles wat uit 'Den Haag' kwam.

Bij het vergelijken van de standpunten over de verschillende onderwerpen zoals die in *DVB* zijn besproken en waarover in de Tweede Kamer het woord is gevoerd, valt op dat deze behoorlijk overeenstemmen. Op detailniveau zijn er wel enkele verschillen te zien. Zo werd in de jaren zeventig in *DVB* de vrije markt niet meer genoemd als na te streven ideaal. In de Tweede Kamer gebeurde dit nog wel. Wat betreft de procedure bij de ruilverkaveling heeft Koekoek zich in de Tweede Kamer sterk verzet tegen de nieuwe stemprocedure in de ruilverkavelingswet van 1974 en uiteindelijk ook tegen dit wetsontwerp gestemd. In *DVB* werd echter met instemming op de nieuwe wet gereageerd en werd aangegeven dat deze door inspanningen van de Boerenpartij tot stand was gekomen. Dit zijn echter details, in het geheel genomen heb ik nauwelijks verschillen aangetroffen tussen de standpunten.

Wel is het zo dat de variatie aan argumenten om een standpunt te onderbouwen in *DVB* veel groter is dan in de Tweede Kamer. Dat heeft twee oorzaken. De eerste is een praktische: *DVB* had geen echte redactie (hoewel Koekoek zich wel 'hoofdredacteur' noemde) en bestond voor een groot deel uit ingezonden stukken van auteurs van diverse pluimage. Dit leidde tot een bonte verzameling aan argumenten. Het blad bood een platform aan de lezers om hun mening naar voren te brengen. Het officiële beleid was dat iedereen mocht schrijven wat hij of zij wilde, maar in de praktijk waren er alleen meningen te lezen die in de lijn lagen van de ideeën van de Boerenpartij. In de Tweede Kamer daarentegen had de Boerenpartij op het hoogtepunt van haar bestaan zeven zetels, maar gedurende het grootste deel van de tijd waren dit maar één tot drie zetels. Dat betekende dat in de praktijk maar de mening van één tot drie personen uitgedragen werden en dat resulteerde dan ook in een kleinere collectie aan argumenten. De tweede reden is een meer inhoudelijke, maar hier moet ik wel enig voorbehoud maken. Ik kan me voorstellen dat de Boerenpartij in *DVB* vooral voor eigen publiek schreef en daarom vrijwel zonder beperkingen van alles uit de kast kon halen. In de Tweede Kamer was het publiek de overige Kamerleden en de vertegenwoordigers van de regering, en indirect ook de rest van Nederland.

Behalve dat dit een veel kritischer publiek was dan de eigen achterban, moest de Boerenpartij in de Tweede Kamer ook rekening houden met directe feedback op hun betogen, terwijl op artikelen in *DVB* een reactie niet, of met veel vertraging kwam. Dit resulteerde erin dat de fractieleden wel enige aandacht moesten besteden aan de keuze van de argumenten om de standpunten te onderbouwen en kwam niet ieder argument dat in *DVB* wel gebezigd werd, voor de Tweede Kamer in aanmerking. Dit is met name het geval bij de argumenten tegen het Landbouwschap. In de Tweede Kamer werd niet het argument gebruikt dat de bestuurders van het Schap alleen maar uit waren op goedbetaalde baantjes, iets wat wel regelmatig in *DVB* te lezen was. Ook het feit dat de oprichting van het Landbouwschap in strijd zou zijn met de grondwet, werd wel in *DVB* gebruikt, maar niet in de Tweede Kamer.

Ondanks deze kleine verschillen kun je stellen dat de argumenten die de Boerenpartij in de Tweede Kamer gebruikte over het landbouwbeleid, niet wezenlijk verschilden van de argumenten uit *DVB*. De argumenten in de Tweede Kamer vormden een deelverzameling van de argumenten die in *DVB* gebruikt werden.

Uit de kwantitatieve analyse van de uitingen over het landbouwbeleid in *DVB* en de Tweede Kamer door de Boerenpartij blijkt dat rond het midden van de jaren zestig de meeste artikelen zijn geschreven over het landbouwbeleid en deze onderwerpen het meest zijn besproken in de Tweede Kamer door de Boerenpartij.

De afname van het aantal vermeldingen vanaf ongeveer 1966 valt samen met de door onder andere Vossen en Dölleesignaleerde wijziging in het karakter van de Boerenpartij rond die periode: van een agrarisch-populistische partij in een algemeen rechts-populistische partij. Bovendien nam door een gewijzigd beleid van het Landbouwschap in de tweede helft van de jaren zestig het verzet in de agrarische samenleving en dus ook (maar in mindere mate) binnen de Boerenpartij tegen het Landbouwschap af. In 1974 was er in de Tweede Kamer opeens een sterke toename van het aantal malen dat iemand van de Boerenpartij over een landbouwgerelateerd onderwerp spreekt. Dit werd veroorzaakt door een samenloop van omstandigheden: de uitgestelde Algemene Beschouwingen over 1973, twee brieven van de Minister van Landbouw over de inkomenspositie van agrariërs en het behandelen van de nieuwe Ruilverkavelingswet. Deze stijging werd dus veroorzaakt door de agenda van de

Tweede Kamer en niet door een plotse groei van de belangstelling van de Boerenpartij voor deze onderwerpen.

In *DVB* gingen in de periode tot en met 1967 het merendeel van de geïnterviewde artikelen over het Landbouwschap. Na 1967 was het prijsbeleid het 'populairste' onderwerp. De afname van het aantal artikelen over het Landbouwschap na 1967 viel samen met de door Krajenbrink genoemde afname van het verzet van de Boerenpartij tegen het Landbouwschap die weer samenviel met de vergroting van het draagvlak onder de agrarische bevolking voor het Landbouwschap. Gedurende eind jaren zestig en de jaren zeventig stond de inkomenspositie van de landbouwers ter discussie. De reden hiervoor is dat deze in deze periode steeds verder onder druk kwam te staan. De maatregelen van de (Nederlandse en Europese) overheid om de agrarische inkomens op peil te houden, hadden echter tot gevolg dat de overschotten van de landbouwproducten toenam. Ook dit zorgde weer voor een aantal artikelen in *DVB*.

In de Tweede Kamer zijn de hierboven beschreven kwantitatieve ontwikkelingen ook aanwezig, maar minder uitgesproken. Daar is in de periode van 1963 tot en met 1967 de aandacht van de Boerenpartij voor het structuurbeleid, het prijsbeleid en het Landbouwschap in grote lijnen gelijk verdeeld. Vanaf 1968 nam ook in de Tweede Kamer de aandacht voor het Landbouwschap af. Het prijsbeleid kreeg vanaf dat moment de meeste aandacht van de Boerenpartij, maar ook het structuurbeleid werd nog regelmatig genoemd.

Na het vertrek van vijf fractieleden uit de partij in 1968 heeft de Boerenpartij tot en met 1981 nooit meer dan drie zetels in de Tweede Kamer gehad. Het grootste deel van de jaren zeventig was Koekoek de enige vertegenwoordiger van de Boerenpartij in de Tweede Kamer. Mijn onderzoek biedt een aantal aanknopingspunten voor beantwoording van de vraag waarom de Boerenpartij na 1967 niet meer in staat is geweest een groter aantal kiezers aan zich te binden.

Dit onderzoek heeft laten zien dat de Boerenpartij zich met name in de periode 1958 – 1966 heeft gefocust op landbouwpolitieke onderwerpen. De partij zette zich in voor de belangen van de kleine, ongeorganiseerde boeren, die zich bedreigd voelden door het overheidsbeleid dat zich richtte op bedrijfsvergroting en rationalisatie. Daarnaast was de Boerenpartij in elk geval gekant tegen (een te grote) overheidsbemoeienis. In de ogen van de Boerenpartij was het het beste

voor de boeren wanneer deze onbekommerd en ongehinderd door overheidsmaatregelen hun boerenbedrijf konden beheren, waarbij ze de producten konden afzetten op een bij voorkeur lokale en in ieder geval een vrije markt. Die markt moest wel gevrijwaard zijn van goedkope buitenlandse producten en de overheid diende er voor te zorgen dat de boeren er een redelijk inkomen aan over hielden.

Na 1966 nam de belangstelling van de Boerenpartij voor landbouwpolitieke onderwerpen af, maar deze verdween nooit helemaal. De standpunten van de Boerenpartij over de onderwerpen structuurbeleid, het prijsbeleid en het Landbouwschap zijn in de door mij onderzochte periode nauwelijks veranderd. Dat is opmerkelijk, omdat mijn onderzoek een periode van bijna 25 jaar bestrijkt en in die periode de (agrarische) samenleving uiteraard wel ingrijpend is veranderd. Om maar een paar voorbeelden te noemen: het Landbouwschap werd steeds meer geaccepteerd en verdween uit de belangstelling, onder meer doordat steeds meer regelgeving op Europees niveau tot stand kwam; er kwam een nieuwe, meer democratische wet op de ruilverkaveling en het aantal kleine boeren nam in deze periode sterk af. Toch veranderden de standpunten de standpunten van de Boerenpartij over al deze onderwerpen niet of nauwelijks, alleen werden sommige argumenten niet meer gebruikt. De partij appelleerde in de eerste helft van de jaren zestig aan de onlustgevoelens en de gevoelens van vervreemding die er bestonden bij een deel van de agrarische bevolking, met name de kleine boeren. Ook in de grote steden waren soortgelijke sentimenten aanwezig waardoor de Boerenpartij hier ook relatief veel aanhang verwierf. De partij bleek echter niet in staat mee te gaan met veranderingen in de samenleving. Vanaf halverwege de jaren zestig vond wel een transformatie plaats van de Boerenpartij van een agrarisch-populistische partij naar een meer algemene rechts-populistische partij, maar daarmee bleek de partij niet in staat een groot aantal kiezers aan zich te binden. Enerzijds herkenden de kiezers uit het agrarische deel van de samenleving zich steeds minder in de Boerenpartij omdat de partij ten eerste steeds meer een algemeen rechts-populistische partij werd. Bovendien veranderden de opvatting van de partij over het landbouwbeleid niet mee met de veranderingen in de agrarische samenleving. Anderzijds was de Boerenpartij, ondanks de transformatie naar een meer algemene rechts-populistische partij, niet in staat om de stedelijke kiezers aan zich te binden. Een verklaring hiervoor valt echter buiten de scope van deze scriptie, maar verdient het wel om nader onderzocht te worden.

Tot slot wil ik terugkomen op de vraag uit de inleiding in hoeverre de standpunten van de Boerenpartij over het landbouwbeleid passen binnen het moderniseringsproces in Nederland. Het naoorlogse landbouwbeleid past goed in het beeld dat ik in de inleiding heb geschetst van modernisering: het geloof in de maakbare samenleving was ook terug te vinden in het landbouwbeleid. Voorbeelden hiervan zijn de door de overheid georganiseerde ruilverkaveling, het inzetten op schaalvergroting van boerenbedrijven en het vergroten van de productiviteit van agrarische bedrijven op basis van wetenschappelijk onderzoek. Zonder het woord 'modernisering' te gebruiken, vat Bieleman in zijn *Boeren in Nederland* de naoorlogse periode dan ook samen als een periode van 'mechanisatie, intensivering, specialisatie, rationalisatie en schaalvergroting'³¹⁹. Dit past helemaal binnen de verschijnselen die Schuyt en Taverne noemen als kenmerkend voor modernisering, maar in de omschrijving van Bieleman komen ook drie van de vier de begrippen terug die Van der Loo en Van Reijen hanteren in hun visie op modernisering: differentiatie, rationalisering en domesticering. Individualisering, het vierde begrip dat Van der Loo en Van Reijen gebruiken om modernisering te karakteriseren, is niet van toepassing op het landbouwbeleid. De drie hypothesen die Schuyt en Taverne noemen over de naoorlogse modernisering in Nederland zijn ook in meer of mindere mate terug te zien in het Nederlandse landbouwbeleid. De mathematisering van de samenleving vond ook plaats op landbouwgebied: de overheid zocht samen met het Landbouwschap consensus over het te voeren landbouwbeleid. Dit was in grote mate gebaseerd op de resultaten van wetenschappelijk onderzoek en op cijfermatige informatie. De verruiming van het gezichtsveld is niet specifiek van toepassing op het Nederlandse landbouwbeleid. Wel blijkt uit mijn onderzoek dat de verruiming van het gezichtsveld niet voor iedereen in even sterke mate gold. De groep van vrije boeren hebben hun gezichtsveld nauwelijks verruimd in de jaren vijftig en zestig. Hoe het is gesteld met het televisie- en autobezit (belangrijke voorwaarden volgens Schuyt en Taverne voor het verruimen van het gezichtsveld) van deze groep heb ik niet onderzocht, maar waarschijnlijk lag dit lager dan gemiddeld in Nederland. Het is een groep die, meer dan andere groeperingen in Nederland, de blik naar binnen gericht hield. De derde hypothese betreft de articulatie van sociaalgeografische verschillen. Ook dat is terug te zien in de agrarische

³¹⁹ Bieleman 2008, 572.

samenleving. Het waren vooral de kleine boeren in het noorden en oosten die moeite hadden mee te gaan met de veranderingen in de samenleving.

De paradox is hier dat de boeren aan de ene kant minder werden geconfronteerd met modernisering of zich hier zoveel mogelijk afzijdig van hielden, maar dat ze aan de andere kant wel te maken hadden met de gevolgen van modernisering die vooral in de vorm van allerlei regelgeving en adviezen vanuit de overheid en vanuit het Landbouwschap op hun af kwam. Deze paradox zal ongetwijfeld bij een deel van deze boeren geleid hebben tot gevoelens van onbehagen, wat mede een verklaring is voor het succes van de Boerenpartij in de jaren zestig, die sterk appelleerde aan deze gevoelens.

Dan de vraag in hoeverre de standpunten van de Boerenpartij passen in dit moderniseringsbegrip. Van de drie hoofdthema's in deze scriptie (structuurbeleid, prijsbeleid en Landbouwschap) kunnen in ieder geval structuurbeleid en het Landbouwschap gezien worden als exponenten van de naoorlogse modernisering in Nederland. Beide getuigen van geloof in de maakbare samenleving en zijn voorbeelden van dirigisme: van bovenaf worden, weliswaar met de beste bedoelingen voor wie het aanging, maatregelen aan individuen opgelegd. Het prijsbeleid valt hier enigszins buiten, dat had vooral ten doel boeren een redelijk bestaan te bieden en de consumenten tegelijkertijd een niet al te hoge prijs voor de landbouwproducten te laten betalen. Maar ook dat kan beschouwd worden als exponent van dirigisme. De Boerenpartij heeft zich steeds verzet tegen het structuurbeleid en tegen het Landbouwschap. Ook het prijsbeleid werd met de nodige achterdocht bekeken: waar mogelijk prefereerde de Boerenpartij een vrije markt, maar wel met garanties voor het inkomen van de boer. In deze scriptie heb ik de 'officiële partijideologie' van de Boerenpartij benoemd: tegen staatsdwang, tegen dirigisme en tegen overbodige overheidsbemoeienis. Het woordje *tegen* is hier essentieel. Wat de Boerenpartij staatsdwang, dirigisme en overheidsbemoeienis noemde, kan direct gelinkt worden aan de naoorlogse modernisering. De partij verklaarde zichzelf hier dus tegen. En niet alleen in deze 'partijideologie', dit klonk ook door in vrijwel alle uitingen die ik in het kader van deze scriptie heb geanalyseerd. Belangrijk hierbij is dat de Boerenpartij geen alternatieven gaf voor de elementen uit het landbouwbeleid waar ze zich tegen verzette. Ze waren tegen, en dat was het. De partij zag niet de noodzaak voor boeren om te veranderen, het liefst zou zij alles bij het oude willen laten. Deze gevoelens werden nog eens versterkt door de

achterdocht die de aanhangers van de Boerenpartij hadden jegens de beleidsmakers en wetenschappers die het voortouw namen om de agrarische samenleving te veranderen. De houding van de Boerenpartij valt dus niet onder de door Schuyt en Taverne genoemde betwiste modernisering. Bij betwiste modernisering staat de modernisering *an sich* niet ter discussie, maar wel de methode om dat doel te bereiken. De Boerenpartij stelde echter (zonder het ooit op die manier te benoemen) de modernisering zelf ter discussie. Ook kan de houding van de Boerenpartij niet gezien worden als een vroege voorloper van de veranderingen die Schuyt en Taverne signaleren in het moderniseringsproces halverwege de jaren zestig. Vanaf dat moment werden vanuit de (meer kritisch geworden) samenleving alternatieven aangedragen voor het door de beleidsmakers beoogde moderniseringsproces. Deze trend was ook in de landbouwwereld zichtbaar, met onder meer een toenemende aandacht voor milieuaspecten van de (grootschalige) landbouw. Hoewel de Boerenpartij wel enkele keren het verloren gaan van landschappelijk schoon als gevolg van de ruilverkaveling heeft genoemd, kan dit niet als een belangrijk aandachtspunt van de partij worden beschouwd. Ook hier droeg de partij geen alternatieven aan voor het moderniseringsproces waar zij zich tegen keerden. Dan blijft er slechts één conclusie over: de Boerenpartij was tegen modernisering als zodanig.

Tot slot de vraag in hoeverre de drie hypothesen van Schuyt en Taverne over modernisering betrokken kunnen worden op de Boerenpartij. Wat betreft de mathematisering van de samenleving: de Boerenpartij heeft zich hier altijd tegen verzet. Zij was van mening dat de boeren de beleidsmakers uit Den Haag en de wetenschappers uit Wageningen niet nodig hadden om hun werk goed te kunnen doen en de partij heeft zich dan ook altijd verzet tegen bemoeienis door overheid en landbouworganisaties. Van de verruiming van het blikveld, de tweede hypothese van Schuyt en Taverne, wist de Boerenpartij handig gebruik te maken, met name van de opkomst van de televisie. Koekoek was zich erg bewust van de media-aandacht die de acties van de Boerenpartij genereerden. De gebeurtenissen in Hollandscheveld in 1963 was een van de eerste nationale rellen die veel aandacht op tv kregen, iets wat Koekoek en de Boerenpartij veel publiciteit en sympathie heeft opgeleverd. De derde hypothese van de articulatie van de sociaaleconomische verschillen, is ook in direct verband te brengen met de Boerenpartij. Schuyt en Taverne noemden met name het oosten en noorden in Nederland als gebieden waar de modernisering zich in een lager tempo voltrok

dan in de rest van Nederland. Het kan dan geen toeval zijn dat de grootste aanhang van de Boerenpartij afkomstig was juist uit het oosten en noorden. De Boerenpartij wist de problemen van deze kleine boeren goed te benoemen en hier via diverse kanalen aandacht voor te vragen.

Dus ondanks het feit dat de Boerenpartij zich altijd heeft verzet tegen de modernisering van de (agrarische) samenleving, heeft diezelfde modernisering er mede voor gezorgd dat de partij met name in de jaren zestig in staat was de aandacht te vestigen op de problemen van bepaalde groepen binnen de agrarische samenleving en daarmee stemmen te winnen.

Bronnen

Archiefmateriaal

Bibliotheek Wageningen UR

Inv. nr. NNfol.04755, Jaargangen 1958-1976 en 1978-1981 van *De Vrije Boer*

Universiteitsbibliotheek Rijksuniversiteit Groningen

[zonder inventarisnummer] Jaargang 1977 van *De Vrije Boer*. Vindplaats:

Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen

Internetbronnen

- Beginselprogramma en verkiezingsprogramma's van de Boerenpartij op de site van het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen: <http://www.rug.nl/dnpp/index>
- Handelingen van de Tweede Kamer: <http://www.statendigitaal.nl>
- Repertorium Kleine Politieke Partijen 1918-1967, lemma's Boerenpartij, verkiezingen Boerenpartij <http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/KPP>

Literatuur

Andela, G., *Kneedbaar landschap, kneedbaar volk : de heroïsche jaren van ruilverkavelingen in Nederland* (Bussum 2000).

Baartmans, K., *Boer Koekoek* (Amsterdam 1966).

'Betwiste modernisering', in: J.W. Schot e.a., *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw*, deel 1 (Zutphen 1998), 17-20.

De Boerenpartij en de verkiezingen van 1959, 1962 en 1963 (z.p. z.j.).

Bieleman, J., *Boeren in Nederland : geschiedenis van de landbouw 1500-2000* (Amsterdam 2008).

Bieleman, J. en A.H. van Otterlo ed., *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw: landbouw en voeding*. *Techniek in Nederland in de twintigste Eeuw III* (Eindhoven 2000).

Brink, A. van den, *Structuur in beweging: het landbouwstructuurbeleid in Nederland 1945 - 1985* (z.p. 1990).

Debat J.S. Biesheuvel – H. Koekoek: voor Rotterdams Studenten Corps op dinsdag 14 mei 1963 (Rotterdam 1963).

Dienst, B. van ed., *Koekoek kan ons nog meer vertell'n* (Amsterdam 1966).

Dölle, A.H.M., 'De Boerenpartij. Terugblik op een verschijnsel', *Intermediair* 15 (1979), afl. 36 (7 sept.), 59-65.

Houttuyn Pieper, A., 'De acties der vrije boeren in sociologisch perspectief', in: *Landbouwkundig tijdschrift* 74 (1962), 449-460.

Karel, E.H., *De maakbare boer: streekverbetering als instrument van het Nederlandse landbouwbeleid 1953-1970* (Groningen 2005).

'De boer die lijdt het meest, door de Haagse landbouwgeest' : *analyse van de standpunten van de Boerenpartij over het Nederlandse landbouwbeleid*

Koekoek, H., *Commentaar van Koekoek op het boekje...* (Bennekom 1966).

Krajenbrink, E.J., *Het Landbouwschap: 'zelfgedragen verantwoordelijkheid' in de land- en tuinbouw 1945-2001* (z.p. 2005).

Loo, H. van der en W. van Reijen, 'Modernisering als concept', in: *Paradoxen van modernisering* (Muiderberg 1990), 11-40.

Louwes, S.L., 'Het gouden tijdperk van het groene front : het landbouwbeleid in de na-oorlogse periode', in: H.B.G. Casimir, A.K. Constandse en H. Daudt ed. *Nederland na 1945: beschouwingen over ontwikkeling en beleid* (Deventer 1980), 223-249.

Maris, A., 'De betekenis van het structuurbeleid', overdruk uit *De Economist* 12 (1964), afl. 12.

Meester, G., *Doeleinden, instrumenten en effecten van het landbouwbeleid in de EG* (Den Haag 1980).

Meester, G., 'European integration and its relevance for agriculture, food and rural areas', in: A. Oskam, G. Meester en H. Silvis ed., *EU policy for agriculture, food and rural areas* (Wageningen 2011) 29-43.

Memorandum inzake de hervorming van de landbouw in de Europese Economische Gemeenschap, Commissie van de Europese Gemeenschappen (Brussel 1968).

Merriënboer, J. van, *Mansholt : een biografie* (Amsterdam 2006).

Mul, A., *Agrarisch markt- en prijsbeleid en voedselvoorziening : een institutioneel onderzoek naar het handelen van de overheidsorganen op het beleidsterrein Agrarisch- markt en prijsbeleid en voedselvoorziening (1934) (1945-2000)* (Den Haag 2005).

Nooij, A.T.J., *De Boerenpartij : desoriëntatie en radikalisme onder boeren* (Meppel 1969).

Nooij, A.T.J., 'Koekoeksei in de stembus. Het ontstaan van en de ontwikkelingen binnen de boerenpartij in Nederland (1958-1971)', in: *Onze jaren* (1972) 2317-2319.

Prijs- en structuurbeleid in de landbouw, Wiardi Beckman Stichting (Amsterdam, 1959).

Rapport inzake een onderzoek naar meningen van landbouwers over toestanden en verhoudingen in de landbouw (Hilversum 1964).

Ruilverkaveling en landinrichting. Boerengroep (Wageningen 1973).

Schuyt, K. en E. Taverne, 1950: Welvaart in zwart-wit (Den Haag 2000).

Stam, W., *De Boerenpartij: een politieke verkenning* (Amsterdam 1966).

'De boer die lijdt het meest, door de Haagse landbouwgeest' : *analyse van de standpunten van de Boerenpartij over het Nederlandse landbouwbeleid*

Terluin I.J., *100 jaar Boer Koekoek* (Groningen 2012).

'Uitvoeringsbesluit 1961: inventarisatieverordening Landbouwschap is niet een wet of wettelijke regeling', *Nederlandse Jurisprudentie* 1963 afl. 20, 71-73.

Vossen, K., 'De andere jaren zestig: opkomst van de Boerenpartij (1963-1967)', in: G. Voerman ed., *Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 2004* (Groningen 2005) 245-266.

Verantwoording van de afbeeldingen

- Omslag: Verkiezingsposter van de Boerenpartij voor de Tweede Kamerverkiezingen van 1967. Collectie: Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis; bron: www.hetgeheugenvannederland.nl.
- Afb. 1: Overgenomen uit *De Vrije Boer* 18-1-1964.
- Afb. 2: Fotocollectie Anefo. Copyright: Nationaal Archief, CC-BY-SA.
- Afb. 3: Fotocollectie Elsevier. Bron: www.gahetna.nl.
- Afb. 4: ANP. Bron: www.gahetna.nl.

***Bijlage: Inventarisatie van spreekbeurten van de Boerenpartij
over landbouwbeleid in de Tweede Kamer***

datum	door	korte samenvatting betoog / onderwerp
1 oktober 1963	Harmsen	<i>Bij de algemene beschouwingen begroting 1964:</i> 150 miljoen voor de landbouw is niet voldoende, problemen in de landbouw worden veroorzaakt door hoge heffingen. Bovendien vreest H. dat een groot deel van dit geld naar het Ontwikkelings- en Saneringsfonds gaat, waar de B.P. tegen is. De ondemocratische wet op de ruilverkaveling moet veranderd worden. Stelsel van PBO's moet verdwijnen.
3 oktober 1963	Koekoek	<i>Bij de algemene beschouwingen begroting 1964:</i> slechte inkomenspositie van de boeren en men is tegen PBO's.
12 november 1963	Koekoek	<i>Bij de behandeling van de begroting van Sociale Zaken en Volksgezondheid:</i> betoog tegen PBO's in het algemeen en het Landbouwschap in het bijzonder
13 november 1963	Harmsen	<i>Bij de behandeling van de begroting van justitie:</i> klacht over het optreden van de karabijnbrigade tegen boeren [Hollandscheveld?]
28 november 1963	Harmsen	De Boerenpartij is tegen het Ontwikkelings- en saneringsfonds Landbouw.
4 december 1963	Harmsen	Behandeling van het wetsontwerp voor het Landbouwegalisatiefonds. Boerenpartij is tegen, denkt dat boeren hier niets aan hebben.
5 december 1963	Koekoek	Behandeling Landbouwegalisatiefonds: minister Biesheuvel laat boeren financieel in de steek.
13 februari 1964	Harmsen	Aardappelprijzen
19 februari 1964	Koekoek	Wijziging van de veewet (over dierziektebestrijding, waaronder tuberculosebestrijding)
20 februari 1964	Harmsen	Aardappelprijzen
4 maart 1964	Koekoek	Melkprijzbeleid
7 oktober 1964	Harmsen	<i>Bij de algemene beschouwingen 1965:</i> tegen sanering in de landbouw, tegen uitbreiding van het Ontwikkelings- en Saneringsfonds, voor een betere inkomenspositie van de boeren.
8 oktober 1964	Harmsen	<i>Bij de algemene verbouwingen 1965:</i> hoort alleen maar het woord 'structuurverbetering' ofwel ruilverkaveling als het over landbouw gaat, maar dat is niet voldoende.
24 november 1964	Harmsen	<i>Bij de behandeling van de begroting van justitie:</i> 800 boeren hebben gratie gekregen na het niet betalen van de heffingen voor het Landbouwschap, maar de regels zijn onveranderd. Er moet iets gedaan worden aan de PBO's.
15 december 1964	Koekoek	Bij de behandeling van de begroting van Sociale Zaken en Volksgezondheid wordt via de PBO's een bruggetje gemaakt naar het Landbouwschap en de heffingen daarvoor.
4 februari 1965	Koekoek	<i>Bij de behandeling van de begroting van financiën:</i> Boerenpartij is alleen voor ruilverkaveling als deze democratisch tot stand komt. Verder is ze tegen de hoge uitgaven voor ruilverkavelingen en structuurverbeteringen.
11 februari 1965	Voogd	Is tegen de intrekking van de landarbeiderswet.
28 april 1965	Koekoek	<i>Bij het debat over de regeringsverklaring van de nieuwe regering:</i> de vorige regering heeft landbouwers aan hun lot overgelaten, we hebben nu dezelfde Minister van Landbouw, dus er zal niets veranderen. De regering doet

'De boer die lijdt het meest, door de Haagse landbouwgeest' : analyse van de standpunten van de Boerenpartij over het Nederlandse landbouwbeleid

		niets om landbouwprijzen op peil te houden. Er wordt geld verspild aan het opzetten van nieuwe onderzoeksinstituten voor de landbouw.
29 april 1965	Koekoek	<i>Bij het debat over de regeringsverklaring van de nieuwe regering:</i> is teleurgesteld dat de minister-president heeft aangegeven de PBO niet af te schaffen. Het is vreemd dat het Europees Parlement geen verantwoording hoeft af te leggen aan de Nederlandse Tweede Kamer en noemt als voorbeeld de EEG regelingen voor de boeren.
22 september 1965	Voogd	Door de uitbreiding van Arnhem gaan goede landbouwgronden verloren.
13 oktober 1965	Koekoek	<i>Bij de algemene beschouwingen begroting 1966:</i> van het beloofde subsidiebeleid voor de landbouw is nog niets terecht gekomen. Boeren worden niet gecompenseerd voor de wateroverlast, overigens veroorzaakt door nalatigheid van de waterschappen. Regering moet hier iets aan doen.
14 oktober 1965	Koekoek	<i>Algemene beschouwingen:</i> pleit nogmaals voor financiële vergoeding voor boeren die getroffen zijn door de wateroverlast.
14 december 1965	Harmsen	<i>Bij de bespreking van het Landbouwegalisatiefonds voor 1966:</i> Stuctuurverbetering en bedrijfsvergroting hebben de afgelopen jaren weinig resultaat gehad. Boerenpartij is geen tegenstander van de ruilverkaveling, maar wel van de wet en met name van de stemmingsprocedure. Kostbare landbouwgrond mag niet worden gebruikt voor recreatie. Overheid doet niets voor de boeren die gedupeerd zijn door de wateroverlast. Landbouwschap verdient makkelijk geld door graantoeslag lichte gronden. Daarnaast worden L.E.F.gelden in beslag genomen bij de melkfabrieken. Het beleid van de minister is niet gericht op gezonde land- en tuinbouw, maar op het afvloeien van landbouwers, en daar is de Boerenpartij op tegen.
15 december 1965	Harmsen	Landbouwegalisatiefonds. Stemningsprocedure voor de ruilverkaveling is niet correct. Regering voert een beleid waarbij boeren niet tot voldoende inkomen kunnen komen. Met name in de pluimveehouderij en de varkenshouderij zijn zware monopolieheffingen en zware belastingdruk, waardoor boeren besluiten om met het fonds in zee te gaan. Het landbouwbeleid berust op twee zaken: statistieken en wetenschappelijk onderzoek. Beide hebben niets met de werkelijke praktijk te maken.
8 februari 1966	Voogd	<i>Bij een debat over het Zuiderzeefonds:</i> de IJsselmeerpolders moeten vooral gebruikt worden om boeren die elders door onteigening weg moeten, van nieuwe grond te voorzien.
30 maart 1966	Koekoek	<i>Debat brieven minister van Landbouw inzake prijsbeleid.</i> Het beleid van de minister is gebaseerd op de geleide economie. Hulpmiddelen daarbij zijn het structuurbeleid en het Ontwikkelings- en Saneringsfonds voor de Landbouw. Voorbeeld is het melkprijsbeleid, waardoor consumenten te veel voor de melk moesten betalen. Lonen van landarbeiders zijn te laag gebleven, waardoor er nu een tekort is aan landarbeiders. Landbouwschap moet verdwijnen. Ruilverkaveling leidt niet tot inkomensverhoging. Boeren krijgen te weinig voor hun melk. Er is voor de zelfstandige boeren geen mogelijkheid meer om in

		Nederland te bestaan, en dat geldt niet alleen voor de kleine boeren. De grondbelasting moet worden afgeschaft. De Minister legt de melkhandel door zijn beleid allerlei moeilijkheden in de weg.
8 juni 1966	Voogd	<i>Bij de behandeling van de natuurbeschermingswet.</i> Ruilverkaveling is één van de oorzaken dat veel natuur is verdwenen.
28 december 1966	Harmsen	<i>Bij de behandeling van het Landbouwegalisatiefonds.</i> De minister heeft zich de afgelopen 4 jaar beziggehouden met het structuurbeleid en met het prijsbeleid. Gevolg is dat veel bedrijven zijn verdwenen, maar dat de inkomsten van de overige bedrijven niet gestegen zijn. Veel jongeren zijn niet meer in staat het bedrijf over te nemen. Concurrentiepositie van Nederlandse agrariërs binnen de EEG wordt steeds slechter, door de hoge lasten. Bij het Ontwikkelings- en saneringsfonds ligt de nadruk op sanering en niet op ontwikkeling. Kosten van ruilverkavelingsoperaties zijn vaak tien keer zo hoog als voorzien. Particuliere wildreservaten moeten verdwijnen.
10 oktober 1967	Koekoek	<i>Algemene beschouwingen.</i> De Minister van Landbouw doet niets voor de landbouw. De lasten van de pluimveehouders zijn hoger dan in de omliggende landen, omdat men moet betalen voor een bedrijfsschap voor pluimvee. Hierdoor zijn de eierprijzen te hoog en dat is schadelijk voor de export. Ruilverkaveling is niet meer lonend, er zijn te veel ambtenaren mee bezig, en moet daarom gestopt worden. Het Landbouwschap heft 9 miljoen bij boeren die geen cent te missen hebben. 'Wageningen' liep slecht en is daarom een rijksinstituut geworden. Er moet veel geld bij. Wageningen koopt veel gronden aan die goed voor de landbouw gebruikt hadden kunnen worden. Er zijn te veel proefboerderijen, een kleine, een middelgrote en een grote kunnen volstaan. Afgestudeerde landbouwstudenten kunnen geen werk vinden.
12 oktober 1967	Koekoek	<i>Bij de Algemene Beschouwingen:</i> "De maatregel waardoor de Stichting Beheer Landbouwgronden in de gelegenheid wordt gesteld, landbouwgronden te kopen buiten de ruilverkaveling om, is ook dirigistisch"
12 december 1967	Verlaan	<i>Bij de begroting Onderwijs en Wetenschappen:</i> Veel van de afgestudeerden in Wageningen vinden geen werk. Ze doen dan ander werk, waardoor de investering van de staat in hun studiekosten verloren gaat. 25% van de afgestudeerden van Wageningen vertrekt naar het buitenland. De investering in hun opleiding gaat dan feitelijk verloren.
31 januari 1968	Van de Brake	<i>Bij de behandeling van de begroting van Landbouw en Visserij en het Landbouwegalisatiefonds.</i> Er zijn te veel verordeningen, en er is een te groot controleapparaat dat deze verordeningen in stand moet houden. Aardappelprijzen zijn te laag. Even later lijkt hij te zeggen dat de aardappelprijzen juist te hoog zijn. De Boerenpartij is voor vrije marktwerking bij de prijsbepaling. Boeren moeten teveel heffingen betalen, en dat maakt de prijs te hoog. Het aannemen van de antibioticawet dupeert veehouders. Entstof kan nu alleen nog maar via veeartsen verkregen worden, wat tot een enorme prijsstijging heeft geleid. Hormoonpreparaten zijn niet schadelijk voor de

		volksgezondheid en moeten daarom toegestaan worden. Het gaat erg slecht met de pluimveesector, onder meer doordat de export is verminderd door toedoen van de EEG Ruilverkaveling in Heerde is ondemocratisch doorgedrukt door het Landbouwschap. Het Ontwikkelings- en Saneringsfonds richt zich alleen op sanering, en niet op ontwikkeling.
7 februari 1968	Koekoek	Bij de behandeling van de handtekeningkwesitie van Voortman [ik weet niet precies waar het over gaat] steunt Koekoek Voortman.
15 mei 1968	Van de Brake	<i>Bij bespreking van een motie over melk met een lager vetgehalte.</i> De melkprijs is voor de consument gestegen, maar wat de producent ervoor krijgt, is gedaald. Bestrijdt de mening dat de consument niet met volle melk is gediend. Het Nederlandse volk heeft recht op volle melk. <i>Later:</i> Koekoek: De Minister laat zich dicteren door het Landbouwschap. De verkoop van rauwe melk moet toegestaan worden.
15 mei 1968	Van de Brake	<i>Bij de bespreking van een brief van de minister over het melkprijsbeleid.</i> De landbouw heeft hoge lasten. Machines en tractoren zijn veel duurder geworden, evenals kunstmest en veevoeder. Maar de prijzen die de boer ontvangt voor zijn producten, zijn met 20% gedaald. Zuiveloverschotten zouden naar ontwikkelingslanden gestuurd kunnen worden. De melkveehouderij was tot nu toe de enige sector in de landbouw waar het redelijk mee ging, maar dat gaat veranderen door de verlaging van de melkprijs.
8 oktober 1968	Koekoek	<i>Bij de Algemene Beschouwingen:</i> volgens de minister van Landbouw is (door de EEG de landbouwexport gestegen, maar de boeren hebben hier niet van geprofiteerd. Boeren willen geen grotere export, ze willen alleen zoveel mogelijk winst maken zodat ze hun bedrijf kunnen voortzetten. Boeren die in ruilverkavelingsgebieden zitten hebben het slechter dan boeren die nog niet 'geruilverkaveld' zijn. Het Landbouwegalisatiefonds kost 245 miljoen, maar het enige wat nog uitgekeerd wordt, is een uitkering van 1,5 miljoen voor vlas. Dat fonds hoeft dus niet langer in stand gehouden te worden.
19 februari 1969	Nuyens	<i>Bij behandeling begroting Sociale Zaken en Volksgezondheid:</i> het drinken van volle melk is gezond, dus de verkoop van volle melk zou weer toegestaan moeten worden.
6 maart 1969	Nuyens	Bij de bespreking van de gemeente herindeling van Zuid-Beveland: kostbare landgronden gaan verloren en boeren worden onnodig onteigend. Het plan kan daarom worden gezien als een verlengstuk van het beleid van Mansholt.

19 maart 1969	Koekoek	<p><i>Begroting Landbouw en Visserij:</i> De landbouwpolitiek heeft gefaald in Nederland en in de EEG. Het ministerie van Landbouw kost te veel en is niet in staat oplossingen te geven voor de landbouwproblematiek. De Duitse pluimveehouderij is sterk in opkomst ten koste van de Nederlandse. Het Plan Mansholt deugt niet, 70% van de boeren zou dan moeten verdwijnen. Accijns op suiker is te hoog, vooral in vergelijking met Duitsland.</p> <p>De overheid moet zich minder bemoeien met de boeren en er moeten minder ambtenaren komen.</p> <p>Wordt de EEG-beslissing om toe te staan rauwe melk te verkopen, overgenomen? Het Landbouwegalisatiefonds werkt niet en kost te veel. Aardgas moet tegen kostprijs verstrekt worden aan tuinders.</p>
26 november 1969	Nuyens	<p><i>Bij de bespreking van de begroting van Landbouw en Visserij en het Landbouwegalisatiefonds.</i> Sinds de toetreding tot de EEG wordt de Nederlandse markt overstroomd met buitenlandse producten en arbeiders, die de Nederlandse landbouw dooddrukken. Nederlandse boeren moeten de Franse en Italiaanse tuinbouw meefinancieren. Er worden steeds redenen bedacht om de Nederlandse landbouwexport tegen te werken. Mansholt kent alleen een politiek van afbraak en sloop: "Houdt de boeren op het land en zet Mansholt aan de kant."</p> <p>Bedrijfsvergroting leidt tot staatssocialisme, waarbij uiteindelijk maar één boerenbedrijf overblijft, een staatsbedrijf.</p> <p>Mensen krijgen margarine in plaats van goede boter. Van de boter wordt door de EEG veevoeder gemaakt. Boter en volle melk zouden ongezond zijn, maar dat valt wel mee. Boeren worden toch ook oud.</p> <p>De Minister wil afvloeiing van mensen uit de landbouw, de Boerenpartij is daar tegen. De kosten voor een afvloeiingsregeling zijn enorm, dat moet door de belastingbetaler betaald worden.</p> <p>Ruilverkavelingen moeten alleen plaatsvinden als het economisch verantwoord is en als het leidt tot een verbetering van de betrokken mensen. Verkaveling moet niet worden gebruikt voor niet-agrarische belangen. De Stichting Beheer Landbouwgronden gaat ook andere gronden beheren.</p> <p>Agrariërs zouden hun inkomsten kunnen vergroten door kampeerders uit de stad toe te laten (recreatie). Kan de minister daar iets voor regelen?</p>
11 maart 1970	Koekoek	<p><i>Bij de interpellatie over de noodsituatie van de fruittelers.</i> De schuld van de situatie ligt bij de regering, die te veel het EEG-beleid heeft uitgevoerd. Een rooipremie is gewenst, maar alleen voor oude boomgaarden.</p>
28 mei 1970	Verlaan	<p><i>Bij wijzigingen op de Wet voor de Bedrijfsorganisatie:</i> het Landbouwschap weigert mee te werken aan een democratisch gekozen bestuur.</p>
13 oktober 1970	Koekoek	<p><i>Bij de Algemene Beschouwingen:</i> gasopbrengsten zijn nog steeds niet gebruikt om een gunstige gasprijs voor tuinders te realiseren. Landbouwingenieurs, opgeleid in Wageningen, kunnen geen werk vinden. De Minister van Landbouw voert een beleid (voor heel veel geld) dat landbouwers ten gronde richt. Refereert naar een uitspraak in De Boerderij, waarin staat dat de regering de fruittelers niet heeft gesteund.</p>

		Noemt professor Horring, directeur van het LEI, die heeft gezegd dat de structuurverbeteringen de kosten niet hebben opgebracht.
11 november 1970	Koekoek	<i>Bij de behandeling van de begroting van Landbouw en Visserij en het Landbouwegalisatiefonds.</i> Het Ministerie van Landbouw kost veel, maar voert geen beleid. Beter is het dit ministerie op te heffen en het geld dat het ministerie kost ten gunste te laten komen van de landbouwers. Er zijn teveel belastingen en heffingen, zodat Nederlandse landbouwers niet kunnen concurreren met het buitenland. De verwachte inkomensverbetering voor boeren is er niet gekomen. De Grondkamer bepaalt de pachtprizen, maar doet dit willekeurig. Bedrijfsvergroting is niet realistisch, want onder dit beleid is er geen enkel bedrijf, hoe groot ook, dat rendabel is. Het Landbouwschap heeft bij veel agrariërs beslag gelegd op banktegoeden.
20 januari 1971	Nuyens	<i>Behandeling wetsontwerp kwaliteit voortbrengselen landbouw en visserij.</i> In het wetsontwerp staat dat bedrijfsschappen en commissies geraadpleegd moeten worden bij het 'doen' van een algemene maatregel van bestuur, maar de Boerenpartij is tegen dergelijke 'dwangschappen'. De Boerenpartij is voor een kwaliteitskeuring en vindt dat het volk landbouwproducten van te lage kwaliteit krijgt [beetje vaag stuk, maar ik begrijp er uit dat dit niet door de EEG of het min. van Landbouw geregeld moet worden.] Verwacht weinig van het wetsontwerp, maar er zijn wel weer kosten. Door de schappen liggen de lasten voor Nederlandse agrariërs hoger dan van die in het buitenland, waardoor ze moeilijk kunnen concurreren met buitenlandse producten.
13 oktober 1971	Koekoek	<i>Bij de Algemene Beschouwingen:</i> noemt nogmaals het plan om het Ministerie van Landbouw op te heffen en de besparing ten goede te laten komen van de boeren.
27 oktober 1971	Koekoek	<i>Bij de behandeling van de begroting van Landbouw en Visserij:</i> hij heeft geen gebruik gemaakt van zijn spreektijd, omdat hij helemaal tegen de begroting is. Hij wil bezuinigen op de ruilverkavelingswet, dit is weggegooid geld, evenals geld voor de Grondbank.
9 oktober 1973	Koekoek	<i>Bij de Algemene Beschouwingen:</i> Drentse standsorganisaties hebben resolutie aangenomen tegen revaluatie van de gulden. Landbouwers willen niet de lasten dragen van deze revaluatie [Koekoek lijkt het hier wel mee eens te zijn, maar waarschijnlijk door zijn afkeer van standsorganisaties zegt hij dit niet. Wel dat hij ook tegen de revaluatie is]. Hij is teleurgesteld dat het nog enkele jaren duurt voor de nieuwe ruilverkavelingswet er is, omdat in deze wet een eerlijkere stemming geregeld wordt.
29 januari 1974	De Koning	<i>Bij de behandeling van de begroting van Landbouw & Visserij en het egalisatiefonds.</i> Wat heeft het voor zin om ligboxenstallen te subsidiëren met als doel minder melk aan te voeren, terwijl er geen minder melk aangevoerd wordt? De prijs voor stookolie is met 100% verhoogd. Gaat de Minister na de kostprijsstijging in de landbouw de garantieprijs verhogen? Waarom wordt er een proefboerderij bij Lelystad gehandhaafd als deze met verlies draait? Landschappen worden ontsierd door de ruilverkaveling. Als er een besmettelijke veeziekte uitbreekt, moeten de overige dieren op een speciaal daarvoor bestemde slachtplaats

		worden verwerkt.
30 januari 1974	De Koning	Subsidie op ligboxenstallen is strijdig met het subsidiëren van het verminderen op het aantal melkkoeien. De regels voor ruimen van vee na een besmettelijke ziekte zijn vreemd. Al het vee op het betreffende bedrijf moet worden geruimd, terwijl het buurbedrijf ongemoeid wordt gelaten.
11 juni 1974	De Koning	<i>Over een brief van de minister van Landbouw</i> Als de regering de gulden revalueert, moeten de landbouwers gecompenseerd worden. Het geldt dat de minister ter beschikking heeft gesteld om knelpunten in de landbouw op te lossen, komt neer op f 125 per bedrijf, wat veel te weinig is. De 4% btw moet worden afgeschaft voor de landbouw.
27 augustus 1974	De Koning	<i>Bij de bespreking van een nota over de inkomenspositie van de Land- en Tuinbouw.</i> Boeren en tuinders zitten in grote moeilijkheden en daar heeft de Boerenpartij al lang voor gewaarschuwd. De positie van boeren moet niet versterkt worden door prijssteun, maar door kostprijsverlaging. BVL is niet betrokken bij het overleg tussen de ministers en de standsorganisaties. De beloofde tegemoetkoming van 1.75% BTW heeft geen nut. Boeren moeten een reële prijs voor hun producten krijgen. Als voorbeeld de melkprijs. De BTW moet afgeschaft worden. De gas- en olieprijs stijgen. Slachtpremies op vee werken niet. Daarnaast is er subsidie op ligboxenstallen. Iets met gewicht van varkens. Reclame voor vlees heeft geen zin. Vermogensbelasting op bedrijfsgebouwen moet afgeschaft worden.
10 september 1974	Koekoek	<i>Bij de behandeling van de wijziging van de ruilverkavelingswet.</i> De Boerenpartij is nooit tegen de ruilverkaveling zelf geweest, alleen was de vorige wet ondemocratisch. De stemprocedure is nu beter, het aantal hectares wordt meegenomen, maar daardoor is de stemming niet meer anoniem. Boeren met minder dan 1 ha land zouden uitgesloten moeten worden van stemming. De dubbele stemming, eerst per persoon en dan per hectaren, is oneerlijk, dat is een middel om een ongewenste ruilverkaveling er toch door te krijgen. Verbeterde wegen en waterhuishouding zou een voordeel van de ruilverkaveling zijn, maar dat zou los van de ruilverkaveling tot stand gebracht moeten worden.
11 september 1974	Koekoek	<i>Bij de behandeling van de wijziging van de ruilverkavelingswet.</i> Na iedere ruilverkaveling zijn er minder boeren dan voorheen, dus het is wel een verkapt sanering. Mensen met alleen een huis en een tuin [zijn dat de bezitters met < 1ha grond uit het vorige stukje?] hebben niets met de verkaveling van doen, dus moeten van stemming worden uitgesloten. Pachters mogen geen stemrecht hebben over andermans eigendom. Koekoek heeft een amendement ingediend om iets te doen voor jonge boeren [uit de handelingen blijkt niet wat dit 'iets' is]
9 oktober 1974	Koekoek	<i>Bij de Algemene Beschouwingen (op de valreep, heeft zijn officiële spreektijd besteed aan andere onderwerpen).</i> Boeren hebben een slechte tijd achter de rug en een nat jaargetijde. Zij hebben al 5 jaar geen inkomensverhoging meer gehad. Organisaties [bedoelt hij de standorganisaties?] hebben 4% verhoging gevraagd en 5% verhoging gekregen.

31 oktober 1974	De Koning	<p><i>Bij het behandelen van de Rijksbegroting:</i> Hij is het niet eens met de landbouwbegroting. De landbouworganisaties hebben 4% prijsverhoging gevraagd en 5% gekregen, 'dit dankzij de vrije organisaties in het buitenland' [?]. De Minister moet naar BVL luisteren, want deze heeft duidelijk gemaakt dat er een prijsverhoging van 20% moest komen. De prijs voor tarwe en suikerbieten is nog te laag. Landbouwers moeten gecompenseerd worden voor de schade door wateroverlast. Tuinders moeten dure olie en duur gas inkopen. Kleine tuinderijen kunnen niet op aardgas overstappen, want te klein. BTW voor de sierteelt moet worden verlaagd tot 4%. De EEG rammelt steeds meer en behartigt niet de belangen van de landbouw, maar is alleen bedoeld om mensen aan goedbetaalde baantjes te helpen. Over het voortbestaan van de EEG moet, net als over het Landbouwschap, een stemming worden gehouden. De melkprijs is te hoog door onnodige bemoeienissen, o.a. door het NIZO. Boerenkaas wordt steeds beter verkocht, zonder tussenkomst van het NIZO, dus die instantie is niet nodig. De melkslijter moet rechtstreeks bij de boer kunnen inkopen. De boer is veel geld kwijt aan BTW, diverse lasten en onroerendgoedbelasting. Legbatterijen zijn geen dierenmishandeling. Overheidsgeld wordt zowel gebruikt voor propaganda voor eieren (door Produktschap voor Pluimvee) als tegen eieren (door het Voorlichtingsbureau voor de Voeding). De premie voor slachtvee op basis van de meitelling is onredelijk. Boeren moeten 4% BTW terug ontvangen. Subsidie voor ligboxenstallen wordt verkeerd toegekend. Ruilverkaveling is prima, maar alleen op vrijwillige basis. De nieuwe wet is net zo slecht als de oude. De cultuurtechnische dienst wordt verder uitgebreid, dat is het grootste doel van de ruilverkaveling. Pacht moet aflopen als pachter 65 jaar wordt, dan krijgt hij AOW en krijgen jonge boeren een kans. De kosten voor keuringsdiensten zijn weer gestegen, het wordt steeds duurder om een rund te laten keuren. Er wordt te veel geld aan onderzoek besteed. Geld aan Ontwikkelings- en Saneringsfonds besteden heeft geen zin, hetzelfde bedrijf begint gewoon weer opnieuw.</p>
9 april 1975	De Koning	<p><i>Bij de behandeling van de bestrijdingsmiddelenwet.</i> Het Plan Mansholt heeft geleid tot meer onkruid. Bestrijdingsmiddelen moeten zoveel mogelijk worden toegelaten, mits er geen bezwaren zijn voor het milieu.</p>
17 december 1975	De Koning	<p><i>Bij de behandeling begroting landbouw en landbouw-egaliseringsfondsen.</i> Socialistisch landbouwbeleid heeft geen zin, liberaal landbouwbeleid (schaalvergroting) is ook ongewenst, dus het moet het landbouwbeleid van de Boerenpartij worden. Het belang van de landbouw wordt al jaren onderschat. Landbouw houdt natuur en milieu in stand. Landbouwers hebben last van maatregelen die landbouw ongeschikt maken aan natuurbeheer. Landbouwproducten zijn te duur voor de consument, doordat de landbouwers te hoge productiekosten hebben. Die productiekosten moeten verlaagd worden. Dat kan echter niet, volgens de minister, want in strijd met de EEG. De Minister stelt dat de inkomens van de boeren gelijk moeten worden met een vergelijkbare groep. Maar wat is die vergelijkbare groep? De landbouwers werken veel harder. De Boerenpartij is tegen het vergoeden van de</p>

		<p>gebruikswaarde van de boerderij bij onteigening, in plaats van de handelswaarde. De boer is dan ook zijn pensioen kwijt dat in zijn gebouwen zit. Onteigenen gebeurt ook vaak met kleine stukjes, waardoor de boer aan het einde niets meer over houdt. Als een boer onteigend wordt, moet hij in staat gesteld worden een nieuwe boerderij te kopen. De Boerenpartij is tegen de inrichting van landschapsparken. Het enige recht dat burgers hebben op het platteland, is kamperen bij de boer (Stichting Vrije Recreatie). De nieuwe ruilverkavelingswet is nog steeds niet erg democratisch. Ruilverkaveling is niet in het belang van de boeren, maar in het belang van de Heidemaatschappij, de Grondmij en de Cultuurtechnische Dienst. Het moet mogelijk zijn voor de oudere, rustende boer om een tweede woning voor zichzelf te bouwen bij de boerderij die zijn zoon heeft overgenomen. De zelfstandigenaftrek is te laag en er moet belastingaftrek komen voor de meewerkende echtgenote. De BTW voor boeren moet verlaagd en liefst helemaal afgeschaft worden. Boeren betalen teveel zuiverings- en milieuheffingen. Voor de glastuinbouw moeten lagere aardgastarieven komen. Boeren moeten geen verplichte heffingen hoeven te betalen voor het Landbouwschap. De aftrek van de heffing voor het Schap van het lidmaatschap is omkoperij [dit leidt tot commotie in de Tweede Kamer]. De besmettelijke ziekten paratyfus en de ziekte van Aujewski moeten worden opgenomen in de veewet. Ongenoegen onder de boeren groeit. De grondpolitiek en de lastenverzwaringen zullen de druppels zijn die de emmer doet overlopen. "De koeien lopen los en de boeren zitten aan het touw". De prijsstijging voor de boeren van 5% is te laag.</p> <p>Hij vat het als volgt samen:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. afschaffing van de PBO's 2. vrije belastingvoet tot f 20.000 3. afschaffing van de BTW op landbouwproducten, veevoeder, etc. 4. verlaging van het gastarief voor boeren en tuinders. 5. verhoging van de belastingaftrek voor meewerkende echtgenote, verhoging van de fiscale oudedagsreserve, verhoging van de investeringsaftrek. 6. geen beperking van de bedrijfsvrijheid door de instelling van landschapsparken. 7. geen wijziging van de grondpolitiek zoals door de overheid beoogd. 8. soepele toepassing van de hinderwet en het bestemmingsplan
17 maart 1976	Koekoek	<p><i>Bij de bespreking van de nota Intensieve veehouderij.</i> Verplichte hinderwetvergunning voor alle boeren is niet nodig. Er is niets mis met kippen in legbatterij houden.</p>
27 oktober 1976	De Koning	<p><i>Bij de bespreking van de begroting van Landbouw.</i> De Minister heeft gezegd dat er veel gedaan moet worden aan onderzoek, onderwijs en voorlichting. Maar dit is nutteloos. Door de voorlichting volgen de vernieuwingen elkaar snel op. Maar zijn ligboxstallen, meer melk en vee nu echt zo goed? De sanering is geen verbetering geweest. Bio-industrie is gestimuleerd dmv voorlichting, maar wordt nu aangevallen door milieugroepen. Groter worden moet alleen op vrijwillige basis gebeuren. Hoge grondprijzen zijn het gevolg van de sanering. Onteigening [begrijp het niet</p>

		helemaal, maar gebeurt niet op de juiste manier]. Hinderwet is overbodig. De melkheffing en de melktankregeling keurt de Boerenpartij af. Volgens de minister mag geen enkel levensvatbaar bedrijf ten onder gaan, maar als men zo door gaat, is straks geen enkel bedrijf levensvatbaar meer. De EEG is wat landbouwpolitiek betreft totaal mislukt. Vermenging van magere melkpoeder in het veevoeder is onwenselijk zolang er nog hongersnood heerst. De varkenshouders mogen alleen maar varkens houden als ze grote schuren neerzetten, maar in het buitenland komen ook steeds meer varkens, dus meer concurrentie.
7 februari 1978	Koekoek	<i>Bij de begroting van Landbouw en het landbouwegalisatiefonds.</i> De prijs van grond is uit de hand gelopen. Tweede vleeskeuring moet afgeschaft worden, zorgt voor een te hoge vleesprijs.
9 november 1978	Koekoek	<i>Begroting landbouw en landbouwegalisatiefonds:</i> het melkoverschot is verminderd omdat er met afbraakprijzen wordt gewerkt. Dat is geen oplossing. Pachtcontracten moeten beëindigd worden als de pachter 65 jaar is.
24 oktober 1979	Koekoek	<i>Begroting Landbouw en landbouwegalisatiefonds.</i> Er zijn geen goede stappen ondernomen om het melkoverschot terug te brengen. Oplossing: meer aan de bedrijven zelf overlaten. EG heeft niets opgelost, de Boerenpartij is altijd al een tegenstander van de EG geweest.
23 oktober 1980	Koekoek	EG heeft een negatieve invloed op de Nederlandse landbouw en moet verdwijnen. Grote bedrijven staan verder van de natuur af en dat levert problemen op, zoals bij het opfokken van kalveren. Landbouwproducten moeten vrij zijn van BTW.

Tabel 2: Inventarisatie van spreekbeurten van de Boerenpartij over landbouwbeleid in de Tweede Kamer